МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ
ГОЛОВНЕ СЛІДЧЕ УПРАВЛІННЯ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ВІДІБРАННЯ БІОЛОГІЧНИХ ЗРАЗКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ

Методичні рекомендації

2026

УДК 343.983.2(477)(072)
В 53

Рекомендовано до друку
Науково-методичною радою Донецького державного університету внутрішніх справ
(протокол № 1 від 25 вересня 2026 року)

Колектив авторів:

Одерій О. В. – професор кафедри кримінального процесу та криміналістики Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор; **Цуцкірідзе М. С.** – перший заступник Голови Національної поліції України – начальник Головного слідчого управління, т. в. о. Голови Національної поліції України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, генерал поліції другого рангу; **Шевчишен А. В.** – заступник начальника Головного слідчого управління Національної поліції України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, полковник поліції; **Романов М. Ю.** – начальник відділу Головного слідчого управління Національної поліції України, доктор філософії в галузі права, підполковник поліції; **Мурзо Є. О.** – старший слідчий в особливо важливих справах Головного слідчого управління Національної поліції України, доктор філософії в галузі права, майор поліції; **Груздь О. І.** – завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики Донецького державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук; **Головкін С. В.** – доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики Донецького державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент; **Войчишена М.В.** – старший викладач кафедри кримінального процесу та криміналістики Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор філософії в галузі «Право», **Дробенко Д.Ф.** – викладач кафедри кримінального процесу та криміналістики Донецького державного університету внутрішніх справ, підполковник поліції.

Рецензенти:

Щербаковський М. Г. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології навчально-наукового інституту № 5 Харківського національного університету внутрішніх справ;
Пиріг І. В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ.

В 53 **Відібрання** біологічних зразків у кримінальному провадженні: процесуальні та криміналістичні аспекти: методичні рекомендації / авторський колектив: О. В. Одерій, М. С. Цуцкірідзе, А. В. Шевчишен та ін. – 2026. 142 с.

На основі узагальнення результатів наукових та практичних досліджень, розглянуто кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти відібрання біологічних зразків у кримінальному провадженні.

Призначена для використання в практичній, науково-дослідній діяльності та навчальному процесі.

УДК 343.983.2(477)(072)

© Донецький державний університет внутрішніх справ, 2026
© Головне слідче управління, 2026
© Авторський колектив, 2026.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ
ВСТУП
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДІБРАННЯ ЗРАЗКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ
1.1. Зразки для експертизи у кримінальному провадженні: поняття та класифікація
1.2. Правові підстави відібрання зразків для експертизи у кримінальному провадженні
РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ВІДІБРАННЯ БІОЛОГІЧНИХ ЗРАЗКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ
2.1. Прийняття рішення про відібрання біологічних зразків, їх відібрання та фіксування результатів
2.2. Процесуальні особливості застосування примусу при відібранні біологічних зразків у разі відмови особи від їх надання
2.2.1. Проблеми нормативного регулювання застосування примусу при відібранні біологічних зразків
2.2.2. Межі допустимості застосування примусу при відібранні біологічних зразків з урахуванням конституційних гарантій недоторканості особи та поваги до приватного життя
РОЗДІЛ 3. КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДІБРАННЯ БІОЛОГІЧНИХ ЗРАЗКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ
3.1. Підготовка до відібрання біологічних зразків
3.2. Тактичні особливості відібрання окремих видів біологічних зразків за умови добровільного надання
3.2.1. Зразки крові
3.2.2. Зразки слини та букального епітелію
3.2.3. Зразки сперми
3.2.4. Зразки волосся та інші біологічні зразки
3.2.5.Пакування, опечатування та забезпечення «ланцюжка схоронності» (chain of custody) відібраних біологічних зразків
3.3. Відібрання біологічних зразків у разі відмови особи від їх добровільного надання
РОЗДІЛ 4. ОБСТАВИНИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ДОПУСТИМІСТЬ ВІДІБРАНИХ БІОЛОГІЧНИХ ЗРАЗКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЯК ДОКАЗІВ
4.1. Типові помилки під час відібрання біологічних зразків
4.2. Відібрання біологічних зразків у кримінальному провадженні крізь призму практики Європейського суду з прав людини.
4.3. Алгоритм дій сторони обвинувачення у разі відмови особи від надання біологічних зразків
ВИСНОВКИ
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ
ДОДАТКИ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ДНДЕКЦ – Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України

ДНК-аналіз (ДНК-дактилоскопія, ДНК-профілювання) – криміналістичний аналіз локусів (ділянок) ДНК з метою вирішення завдань зі встановлення генетичних ознак людини, ідентифікації особи за зразками біологічного походження, установлення біологічної спорідненості та біологічного батьківства.

ДНК-профіль (індивідуальні генетичні ознаки людини) – результат визначення складу алелей в одному або кількох локусах ДНК-індивідуума.

ЕРГІЛ – Електронний реєстр геномної державної інформації людини

ЄКПЛ – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини, 1950р.)

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЗУ – Закон України

КОРД – Корпус оперативно-раптової дії

КК – Кримінальний кодекс

ККС ВС – Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду

Конвенція – Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984р.)

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

МВС – Міністерство внутрішніх справ

Мін’юст – Міністерство юстиції України

МОЗ – Міністерство охорони здоров’я України

НПА – Нормативно-правовий акт

НПУ – Національна поліція України

ОМП – огляд місця події

ООН – Організація Об’єднаних Націй

СРД – слідчі (розшукові) дії

ВСТУП

У сучасному кримінальному процесуальному доказуванні застосування спеціальних знань у формі судової експертизи виступає одним із визначальних правових і гносеологічних інструментів встановлення об’єктивної істини, перевірки слідчих версій та формування безсумнівної доказової бази. Відповідно до положень ч. 2 ст. 84 та статей 101, 102 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) висновок експерта є самостійним процесуальним джерелом доказів, допустимість якого безпосередньо залежить від законності процесуальної процедури отримання вихідних матеріалів (передусім зразків для порівняльного дослідження), а повнота й достовірність результатів дослідження – від належної якості, репрезентативності та придатності відібраних зразків і дотримання науково обґрунтованих експертних методик.

Стрімкий розвиток сучасної біології, молекулярної генетики та судово-медичних технологій перетворив біологічні сліди на найінформативніші джерела криміналістично значущої інформації. Унікальність ДНК-профілю людини забезпечує високий рівень індивідуалізації, дозволяючи категорично встановлювати тотожність особи або виключати її причетність до події кримінального правопорушення.

Особливої гостроти та виняткового суспільного й державного значення питання збирання, збереження та порівняльного дослідження біологічних зразків набули в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України. Вчинення державою-агресором масових воєнних злочинів (ст. 438 КК України), ракетно-артилерійські удари по цивільній інфраструктурі, виявлення місць стихійних і масових поховань на деокупованих територіях, катастрофічні руйнування тіл загиблих та необхідність розслідування фактів конфліктно-пов’язаного сексуального насильства (CRSV) поставили перед органами досудового розслідування безпрецедентні виклики.

Практичне значення молекулярно-генетичних досліджень підтверджується також показниками формування генетичних обліків. За результатами виконаних молекулярно-генетичних експертиз упродовж січня-серпня 2026 року до відповідного обліку внесено 19 927 ДНК-профілів щодо безвісно зниклих осіб. Найбільшу кількість ДНК-профілів за цей період внесено у Запорізькій області – 1 698, Одеській – 1 401, м. Києві – 1 368, Львівській – 1 330 та Дніпропетровській області – 1 292. Наведені показники відображають значний практичний обсяг молекулярно-генетичних досліджень, пов’язаних з ідентифікацією осіб, та додатково підтверджують необхідність належного отримання, документування, зберігання й дослідження біологічного матеріалу.

Поряд із цим аналіз судово-слідчої практики свідчить про наявність суттєвих системних проблем нормативного, тактичного та методичного характеру, з якими щоденно стикаються дізнавачі, слідчі та прокурори.

З огляду на зазначене, підготовка цих методичних рекомендацій зумовлена нагальною потребою практичних підрозділів Національної поліції України, органів досудового розслідування та прокуратури у комплексних методичних рекомендаціях із запропонованої тематики.

З огляду на викладене, ці методичні рекомендації спрямовані на комплексне поєднання процесуального та криміналістичного підходів до відібрання біологічних зразків у кримінальному провадженні. У роботі послідовно розглянуто правову природу та види зразків для експертизи, підстави і порядок їх добровільного та примусового отримання, межі допустимого втручання у права особи, тактичні особливості відібрання окремих видів біологічного матеріалу, типові помилки правозастосування та їх можливі наслідки для доказування. Окрему увагу приділено практиці Європейського суду з прав людини та формуванню алгоритму дій сторони обвинувачення у разі відмови особи від добровільного надання біологічних зразків. Такий підхід має забезпечити не лише правильне застосування положень КПК України, а й практичну придатність рекомендацій для безпосереднього використання під час досудового розслідування.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДІБРАННЯ ЗРАЗКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

1.1. Зразки для експертизи у кримінальному провадженні: поняття та класифікація

Проведення значної частини судових експертиз, насамперед тих, що вирішують ідентифікаційні та діагностичні завдання, неможливе без порівняльного матеріалу. У таких випадках експерт зіставляє властивості невідомого об’єкта або сліду з властивостями конкретної особи, предмета чи іншого об’єкта, що перевіряється. Саме таку функцію у кримінальному провадженні виконують зразки для експертизи. Питання їх правової природи, класифікації та порядку отримання тривалий час перебуває в центрі уваги криміналістики, судової експертології та кримінального процесуального права. Цій проблематиці присвячені праці П. Є. Антонюка, А. О. Антощука, Л. О. Басюк, О. В. Бауліна, В. І. Галагана, Г. І. Глобенка, В. Г. Гончаренка, С. О. Коропецької, О. В. Козака, Л. Т. Котляренко, І. О. Крицької, О. А. Лейби, Є. Д. Лук’янчикова, Б. Є. Лук’янчикова, О. В. Лускатова, О. В. Одерія, І. В. Пирога, В. В. Рогальської, М. В. Салтевського, М. Я. Сегая, Р. Л. Степанюка, Є. В. Тирлич, В. М. Тертишника, В. Ю. Шепітька, М. Г. Щербаковського, В. М. Юрчишиної та інших науковців.

Водночас законодавство не містить самостійного визначення поняття «зразки для експертизи». У статті 245 КПК України вживаються поняття «зразки для експертизи», «зразки з речей і документів» та «біологічні зразки особи», однак критерії їх розмежування та вичерпний перелік відповідних об’єктів не визначені. Відсутність такого переліку певною мірою є закономірною, оскільки розвиток експертних методик і різноманітність слідчих ситуацій потребують гнучкого підходу. Визначальне значення має не формалізований перелік можливих зразків, а правильне встановлення їх правової природи, призначення та процесуального порядку отримання

У науковій літературі тривалий час дискутується питання щодо правової природи зразків для порівняльного дослідження та їх співвідношення з речовими доказами (ст. 98 КПК України). Останні завжди причинно або просторово-часово пов'язані з подією розслідуваного правопорушення (виступали знаряддям вчинення, зберегли на собі сліди діяння або були об'єктом посягання). Натомість зразки для порівняльного дослідження у більшості випадків створюються або вилучаються штучно вже під час досудового розслідування з метою встановлення групової належності чи тотожності з речовими доказами. Зразки самі по собі не несуть відомостей про подію кримінального правопорушення, а відображають властивості об'єкта, що перевіряється, виступаючи матеріальною основою для експертного порівняння.

Таким чином, з точки зору правової природи зразки для експертного дослідження є **самостійною категорією об'єктів** у кримінальному судочинстві. Вони не є речовими доказами у класичному розумінні (хоча в окремих ситуаціях речовий доказ може виступати матеріалом для відбору зразків). Самостійного доказового значення зразки набувають не самі по собі, а через включення результатів їх аналізу до структури **висновку експерта**.

Використання зразків в ідентифікаційному процесі обумовлено закономірностями криміналістичної ідентифікації – встановлення індивідуально-конкретної тотожності за матеріально-фіксованими слідами. У структурі ідентифікаційного процесу розмежовують:

- **Ототожнювані (ідентифіковані) об'єкти / об'єкти-оригінали:** конкретні матеріальні тіла, пошук і встановлення яких є метою дослідження (конкретна особа, знаряддя злому, транспортний засіб, пістолет). В ідентифікаційному акті такий об'єкт завжди **один**.
- **Ототожнюючі (ідентифікуючі) об'єкти:** матеріальні носії інформації, за допомогою яких здійснюється порівняння. Їх може бути **декілька**. До них належать:

1) Об'єкти-сліди, вилучені з місця події (сліди взуття, кулі, пальцеві відбитки, частки нашарувань).

2) Порівняльні зразки, отримані від об’єкта, що перевіряється.

Результат ідентифікаційного дослідження	**Сутність**	**Приклад**
Подібність, схожість (групова належність)	Наявність певної сукупності схожих загальних або групових ознак у двох різних об’єктів.	Збіг загальної форми слідів протектора шин двох різних автомобілів однієї моделі; збіг прізвищ та подібність окремих елементів підпису.
Тотожність (індівідуально-конкретна ідентифікація)	Повний збіг неповторної сукупності загальних та окремих (індивідуальних) ознак одного й того самого об’єкта.	Збіг мікрорельєфу каналу ствола конкретного пістолета на експериментальній кулі та кулі з місця події.

З урахуванням наведеного, під **зразками для експертизи у кримінальному провадженні** доцільно розуміти отримані у встановленому КПК України порядку матеріальні об’єкти (або їх частини), проби речовин, а також матеріально-фіксовані відображення властивостей особи чи іншого об’єкта, які використовуються експертом як порівняльний матеріал для вирішення ідентифікаційних, діагностичних або класифікаційних завдань. Зразки порівняння є матеріальними джерелами інформації, що відображають властивості об’єктів, які перевіряються, або самі ці об’єкти. Об’єктами, що перевіряються і від яких відбираються зразки порівняння, можуть бути речові докази, живі люди і трупи, документи і навіть місце події (тип ґрунту, зразок покриття підлоги приміщення тощо). Якщо сліди кримінального правопорушення виникають у процесі і обставинах розслідуваної події, то отримання порівняльних зразків і є метою діяльності слідчого.

Безпосередньо зразки порівняння є носіями різних властивостей об’єкта, що перевіряється, і класифікуються за певними базовими критеріями.

І. За часом виникнення та процесуальними умовами їх створення

1. **Вільні зразки:** виникають до початку кримінального провадження і поза будь-яким зв’язком із подією правопорушення чи його розслідуванням. До них відносяться рукописні матеріали особистої переписки (листи, автобіографії,

заяви, пояснення тощо) або службові документи (зразки почерку); документи з машинописним текстом (зразки роботи знакодрукуючого пристрою); зразки волосся, що зберігається у родичів загиблого (біологічні зразки); фото- або рентгенівські зображення, дріб, фарба, зразки виробів, матеріалу та ін. Вони мають найвищу цінність (зокрема в почеркознавстві), оскільки позбавлені елементів умисного викривлення.

2. **Умовно-вільні зразки:** матеріали, виконані після відкриття кримінального провадження, але не спеціально для проведення експертизи (підписи та рукописні записи у протоколах допитів, процесуальних клопотаннях, скаргах).

3. **Експериментальні зразки:** спеціально створюються або відбираються у ході досудового розслідування за завданням (вказівкою) особи, яка призначила проведення експертизи, з метою проведення конкретного дослідження (відбір відбитків пальців рук на дактилокарту, експериментальний відстріл зброї, експериментальне виконання тексту під диктовку).

4. **Спеціальні зразки:** зразки отримані під час НСРД (наприклад, відбитки пальців на стакані, підпис на фінансовому документі).

ІІ. За характером відображуваних властивостей перевірюваного об’єкта

1. **Зразки, що відображають особливості зовнішньої будови об’єкта:** спеціально виготовлені, в тому числі для вчинення кримінального правопорушення, експериментальні зразки слідів застосування знаряддя злому (лома), кліше печатки, штампа, знаряддя травми (сокири).

2. **Зразки, що відображають склад і структуру об’єкта**. За своїм походженням і способом одержання – це частина самого об’єкта, що перевіряється, або частина групи однорідних об’єктів, наприклад, зразки дробу, виявленого і вилученого в домоволодінні підозрюваного.

3. **Зразки, що відображають функціональні особливості об’єкта або механізму утворення його слідів**. До функціональних властивостей людини відносяться набуті нею навички, у тому числі професійні. Зразками, що

відбивають зазначені навички, є зразки почерку, письмової й усної мови, петлі і вузли та ін.

4. **Комплексні зразки:** відображають одночасно декілька взаємопов'язаних ознак (наприклад, відбиток тексту знакодрукуючого пристрою відображає як механічні дефекти шрифтоносія, так і хімічний склад барвника стрічки/тонера)[1]; дріб, за яким досліджується форма, розмір та склад матеріалу).

Ключові криміналістичні вимоги до порівняльних зразків. Незалежно від часу виникнення і форми відображення властивостей об'єкта, що перевіряється (відбитки, частини або частки), зразки повинні відповідати низці вимог, недотримання яких унеможливлює проведення експертного дослідження.

1. **Безсумнівність походження:**

а) процесуальна та фактична достовірність того, що зразок походить саме від перевірюваної особи або об'єкта;

б) фіксація обставин вилучення вільних зразків протоколами тимчасового доступу до речей і документів, обшуку, огляду із залученням понятих або безперервним відеозаписом.

2. **Репрезентативність (достатність кількості):** обсяг, маса або кількість наданих зразків мають забезпечувати можливість виявлення сукупності стійких ідентифікаційних ознак, необхідної для проведення ідентифікаційного дослідження відповідно до вимог галузевих експертних інструкцій. Недостатність зазначених кількісних характеристик унеможливлює проведення такого дослідження. Вимога достатності поширюється як на порівняльні зразки, так і на інші біологічні об'єкти, надані для експертного дослідження.

3. **Належна якість та збереженість:** придатність зразків за їхнім фізичним станом (чіткість відбитків папілярних ліній, просушеність рослинних об'єктів для уникнення гниття, роздільне пакування предметів, вилучених у

[1] Щербаковський М. Г. Судова експертологія : навч. посіб. Харків : Видавництво Харківського національного університету внутрішніх справ, 2008. 192 с.

різних осіб, з обов'язковим маркуванням бірками). Так, недостатня якість порівняльних матеріалів та розбіжність транскрипцій підписів зумовили неможливість надання відповіді на поставлені питання (*вирок Дарницького районного суду м. Києва від 06.12.2024, справа № 753/15078/17*)[2].

4. **Порівнянність (зіставність):** максимальне наближення зразків до досліджуваного сліду за механізмом утворення, умовами, матеріалом слідосприймаючої поверхні та часом виникнення (відбір почерку тим самим типом приладу письма, на схожому папері/картоні, у відповідній позі).

5. **Уніфікація фіксації:**

а) фіксація об'єктів в єдиному масштабі та ракурсі;

б) застосування однакового освітлення;

в) забезпечення однакового рівня деталізації ознак (макро-, мікроскопічний, молекулярно-генетичний).

Що стосується поняття та видів **біологічних зразків, то це питання є** одним із дискусійних у сучасній криміналістиці, теорії судової експертизи та кримінальному процесуальному праві України. Воно безпосередньо впливає на правомірність проведення СРД, допустимість висновків судових експертів (насамперед молекулярно-генетичних, судово-медичних, біологічних, трасологічних) та дотримання гарантій прав людини.

Так, ані ст. 3 «Визначення основних термінів Кодексу» та ст. 245 «Отримання зразків для експертизи» КПК України, ані ЗУ «Про державну реєстрацію геномної інформації людини»[3] не лише не містять вичерпного тлумачення термінів «зразки біологічного походження» або «біологічні зразки», а навіть вводять додаткові суміжні поняття. Більше того, в Україні чинними є кілька профільних нормативно-правових актів, які тією чи іншою мірою стосуються категорії «біологічні зразки» та оперують відповідною термінологією, однак містять різні підходи до тлумачення і практичного використання цього поняття.

---

[2] Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 06 грудня 2024 року, справа № 753/15078/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123581958.

[3] Про державну реєстрацію геномної інформації людини : Закон України від 09.07.2022 р. № № 2391-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text.

Таблиця 1

Порівняння чинних нормативно-правових актів

№ з/п	Назва нормативно-правового акта	Термін, що вживається	Зразки, які входять у термінологію
1.	Інструкція про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння від 09.10.2015 р. № 1452/735 (п. 12 Розділу III)[4]	Зразки біологічного середовища	Слина, сеча, змиви з поверхні губ, шкірного покриву обличчя і рук, кров.
2.	Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної цитології бюро судово-медичної експертизи від 17.01.1995 р. № 6 (п. 1.11, 1.11.2, 1.5)[5]	Зразки біоматеріалів; Об'єкти біологічного походження	Контрольні зразки крові, виділень та інших біоматеріалів.
3.	Порядок забору, транспортування та зберігання матеріалу для дослідження методом полімеразної ланцюгової реакції», затверджені наказом МОЗ від 30.07.2013 р. № 662[6].	Біологічний (клінічний) матеріал	Кров (плазма), матеріали з урогенітального тракту жінок, матеріали з урогенітального тракту чоловіків (сперма, сеча), спиномозкова рідина; слізна рідина, виділення кон'юктиви, матеріал з респіраторного тракту людини (мазки з порожнини носа, ротоглотки, мокротиння тощо); слина; біопсійний та аутопсійний матеріал тощо.
4.	ЗУ Про державну реєстрацію геномної інформації людини» від 09.07.2022 р. № 2391-IX (п. 2 ч. 1 ст. 1)[7]	Біологічний матеріал	Тканини і виділення тіла людини, останків померлої людини, що містять геномну інформацію людини.
5.	ЗУ «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують	Біометричні дані особи	Відцифрований підпис особи, відцифрований образ обличчя особи, відцифровані відбитки

[4] Інструкція про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1413-15#Text.

[5] Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної цитології бюро судово-медичної експертизи : затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. № 6. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0251-95#Text.

[6] Методичні рекомандації «Порядок забору, транспортування та зберігання матеріалу для дослідження методом полімеразної ланцюгової реакції» : затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 30.07.2013 р. № 662. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0662282-13#n12.

[7] Про державну реєстрацію геномної інформації людини : Закон України від 09.07.2022 р. № 2391-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text.

	громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» від 20.11.2012 р. № 5492-VI (ст. 3)[8]		пальців рук.
6.	ЗУ «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII (ч. 2 ст. 26)[9]	Біометричні дані особи	Відцифрований образ обличчя особи, відцифровані відбитки пальців рук, дактилокартки.

З таблиці прямо вбачається, що у шести наведених нормативно-правових актах вживається п’ять різних термінів, що охоплюють більше двадцяти найменувань зразків особи, проте чіткого визначення переліку тих зразків, які слід відносити до категорії «біоматеріали» чи «об’єкти біологічного походження», в них не передбачено. Шляхом загального аналізу змісту вказаних понять можливо виокремити лише деяку частину зразків, які можна асоціювати із розглядуваними термінами. Таким чином, термінологічна неузгодженість чинних нормативно-правових актів та наявні між ними колізії істотно ускладнюють з’ясування правової природи й обсягу поняття «біологічні зразки». Відтак без належної законодавчої уніфікації зазначеної дефініції проблема правозастосовного тлумачення статті 245 КПК України залишатиметься відкритою.

У криміналістичній доктрині категорії **«зразки для експертизи»**, **«зразки особи»** та **«біологічні зразки»** співвідносяться як *ціле і частина*:

а) **зразки для експертизи** – найбільш широка категорія (матеріальні об’єкти або їх матеріально-фіксовані відображення, що надаються експертові для вирішення ідентифікаційних чи діагностичних завдань);

б) **зразки особи (людини)** – будь-які зразки, що походять безпосередньо від живої людини;

в) **біологічні зразки** – специфічна складова зразків особи, обумовлена її анатомо-фізіологічною та біологічною сутністю.

---

[8] Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20.11.2012 р. № 5492-VI (Редакція від 14.06.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17#Text.

[9] Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII (Редакція від 13.03.2026). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text.

Для відмежування біологічних зразків від інших об'єктів порівняльного дослідження в теорії судової експертології виділяють систему з п'яти обов'язкових критеріїв:

- ***біологічний*** критерій означає, що зразки відображають внутрішні та зовнішні властивості людини як біологічного організму;
- ***інформаційний*** критерій полягає в тому, що зразки містять ознаки, котрі відображають властивості особи, від якої відібрані, та відповідають вимогам, недотримання яких унеможливлює проведення експертного дослідження: безсумнівність походження; необхідна кількість (репрезентативність); належна якість; сумісність зі слідами кримінального правопорушення;
- ***ідентифікаційний*** критерій встановлює, що відображені зразками властивості людини – індивідуальні, стійкі, не можуть бути свідомо змінені особою і придатні для її ототожнення;
- ***процесуальний*** критерій означає, що задля дотримання допустимості біологічні зразки мають бути відібрані законним способом як у разі добровільної згоди особи, так і примусово незалежно від її волі;
- ***доказовий*** критерій передбачає, що порівняльне дослідження зразків зі слідами кримінального правопорушення дозволяє отримати відомості про факти та обставини, які мають значення для кримінального провадження[10].

На тепер у судово-слідчій практиці сформувалися два основні підходи до розуміння та класифікації біологічних зразків:

А. Практичний (широкий) підхід

Низка дослідників і судова практика тривалий час відносили до «біологічних зразків особи» будь-які зразки, пов'язані з її життєдіяльністю як біологічної істоти: зразки відбитків пальців рук, почерку, мовлення і голосу особи, зразки відбитків зубів, відбитків будь-яких поверхонь тіла людини (губ, ліктів, ступень ніг тощо), запахових слідів людини, а також усі зразки біологічного походження в їх класичному розумінні (слина, кров, сперма, піт,

[10] Щербаковський М. Г., Проценко А. М., Волкова А. Е. Біологічні зразки для експертизи: поняття, умови, тактика відібрання. *Вісник ХНУВС*. 2024. № 2 (105). С. 189-203.

волосся, нігті тощо), спираючись на прецеденти ЄСПЛ (такі як *«P.G. and J.H. v. the United Kingdom»*, де зразки голосу розглядаються як щось *подібне до проб крові, волосся або інших фізичних чи об'єктивних проб*[11])[12] та рішення вітчизняних судових органів[13].

Б. Методологічний (диференційований) підхід

Сучасна криміналістична наука вважає широкий підхід методологічно неточним і пропонує розмежовувати **власне біологічні зразки** та **сліди/зразки біологічного походження (функціональні прояви)**:

1. Власне біологічні зразки:

а) частини (тканини) тіла людини: волосся (з цибулинами або стрижні), зрізи нігтьових пластин, клітини букального епітелію, зішкріби шкіри, фрагменти кісткової та м'язової тканин, органи.

б) виділення як продукти фізіологічної життєдіяльності: кров (рідка або у вигляді плям), слина, сперма, сеча, піт, слізна рідина, вагінальні виділення, піт, запахові сліди (індивідуальний запах людини як ольфакторний біологічний маркер).

в) відбитки рельєфу шкіри (папілярні візерунки): відбитки долонних поверхонь рук, пальців, підошов стоп, відбитки рельєфу губ, вушних раковин тощо. Вони мають сталу анатомічну основу, є біологічно детермінованими та не піддаються довільній зміні людиною.

2. Зразки біологічного походження (небіологічні за фізичною природою / функціональні прояви):

а) почерку та підпису;

б) голосу й усного мовлення;

в) писемної мови (авторознавчі);

г) сліди динамічного стереотипу (хода, специфічні професійні рухові навички).

---

[11] Case of P. G. and J. H. v. the United Kingdom – Court (Third Section) Judgment. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59665.

[12] Наведена аналогія сама по собі не підтверджує належності зразків голосу до біологічних зразків у криміналістичному розумінні.

[13] Ухвала Солом`янського районного суду м. Києва від 18 червня 2019 р. у справі № 760/16027/19 (провадження № 1-кс/760/8562/19). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83055643.

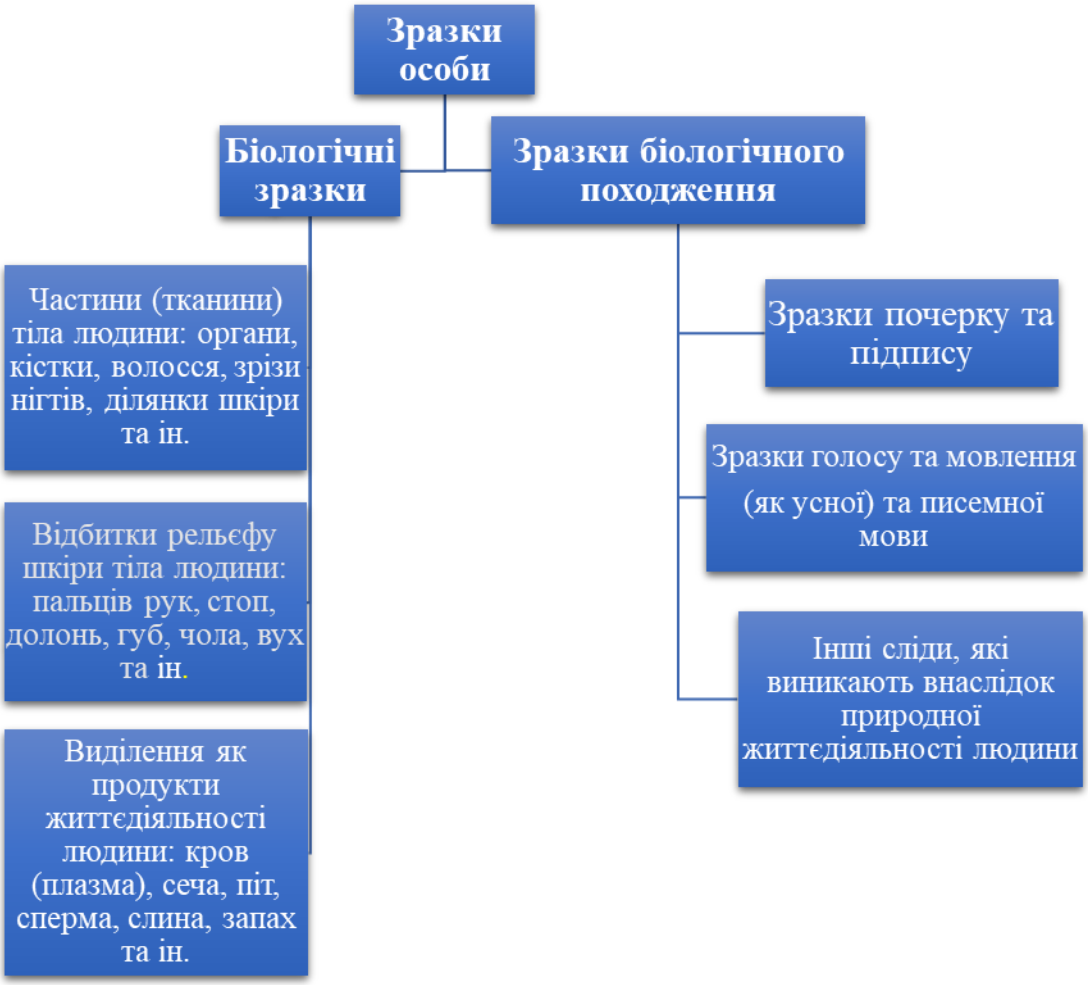

Схема 1. Розподіл поняття «Зразки особи»

Принципова відмінність: на відміну від власне біологічних зразків, які існують об'єктивно й незалежно від свідомості (які за наявності передбачених КПК України підстав можуть бути відібрані примусово на підставі ухвали слідчого судді), функціональні зразки формуються протягом життя як психофізіологічний навик (динамічний стереотип). Їх **неможливо відібрати примусово проти волі особи**, оскільки суб'єкт може навмисно спотворити почерк чи змінити голос, що нівелює їхню придатність для порівняльного дослідження. Так, Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду (постанова від 22.03.2023 у справі № 761/17704/20) чітко розмежував ці категорії, підкресливши, що зразки голосу хоч і походить від людини, проте не мають такої біологічної природи, а мають конкретні характеристики, що

досліджуються експертними методами як і будь-які інші звуки[14].

Таким чином, до біологічних зразків, які можуть бути відібрані у осіб належить слина, кров, букальний епітелій, волосся (з волосяною цибулиною), нігті, фрагменти епітелію, відбитки рельєфу шкіри тіла людини а також інший біологічний матеріал, який є придатним для виділення ДНК та проведення судової експертизи.

Разом з тим зауважимо, що наведена класифікація відображає лише один із наукових підходів, але не використовується авторами як визначальна для застосування ст. 245 КПК України.

1.2. Правові підстави відібрання зразків для експертизи у кримінальному провадженні

Допустимість та достовірність висновку експерта як процесуального джерела доказів перебувають у прямому зв'язку з дотриманням кримінальної процесуальної форми та правил одержання порівняльних матеріалів. Водночас слід чітко розмежовувати підстави визнання похідного висновку експерта недопустимим доказом (що за статтями 86, 87 КПК України та доктриною «плодів отруєного дерева» є наслідком порушення встановленого законом процесуального порядку отримання зразків та істотного порушення прав і свобод людини) і техніко-криміналістичні чи організаційні недоліки відбору, пакування та зберігання матеріалу, які впливають на придатність зразків для експертного дослідження або на достовірність сформованих результатів експертизи (ст. 94 КПК України).

У кримінальній процесуальній доктрині підстави для проведення будь-якої слідчої (розшукової) дії традиційно поділяють на **фактичні (матеріальні)** та **юридичні (процесуальні)**.

1. Фактичні (матеріальні) підстави

[14]Постанова ККС ВП від 22.03.2023 року у справі №761/17704/20: URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kks_vp_vid_22_03_2023_roku_u_spravi_761_17704_20/

Фактичні підстави – це сукупність зібраних у кримінальному провадженні фактичних даних, які свідчать про:

а) необхідність застосування спеціальних знань для з'ясування обставин, що мають значення для справи (ч. 1 ст. 242 КПК України).

б) наявність вилучених матеріальних слідів злочину (сліди папілярних візерунків, крові, слини, мікроволокна, рукописні записи, стріляні кулі/гільзи тощо), походження яких є невідомим або потребує перевірки.

в) обґрунтоване припущення про те, що певний об'єкт (жива особа, річ, документ, труп) міг залишити виявлені сліди або має комплекс індивідуалізуючих чи групових властивостей, зіставлення з якими дозволить встановити тотожність чи спільність джерела походження.

Необхідною фактичною передумовою відібрання зразків саме для проведення експертизи (в порядку ст. 245 КПК України) є наявність призначеної судової експертизи або клопотання експерта про надання додаткових матеріалів (п. 2 ч. 3 ст. 69 КПК України). Якщо експертиза не призначена і відсутня процесуальна потреба в ідентифікації, винесення постанови або звернення до суду з клопотанням про відібрання зразків суди визнають передчасним і необґрунтованим.

2. Юридичні (процесуальні) підстави

1. Юридичні підстави – це нормативно визначені рішення компетентних суб'єктів кримінального провадження (індивідуально-правові акти), які надають повноваження на вчинення дій щодо відібрання зразків. Відповідно до п.1.8. «Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень»[15] *підставою для проведення експертизи*, відповідно до чинного

[15] Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text.

законодавства, є процесуальний документ про її призначення, складений уповноваженою на те особою (органом), або договір з експертом чи експертною установою, укладений за письмовим зверненням особи у випадках, передбачених законом, в якому обов'язково зазначаються її реквізити, номер справи або кримінального провадження або посилання на статтю закону, якою передбачено надання висновку експерта, перелік питань, що підлягають вирішенню, а також об'єкти, що підлягають дослідженню. У свою чергу *процесуальною підставою отримання зразків для проведення експертного дослідження* є прийняття вповноваженою особою відповідного *процесуального рішення* у формі постанови (дізнавач, слідчий, прокурор), а в установлених законодавством випадках – ухвали (слідчий суддя), яке разом із наявними біологічними зразками (як об'єктами дослідження), направляється для виконання до належної експертної установи.

Законодавча конструкція ст. 245 КПК України диференціює юридичні підстави залежно від об'єкта, у якого (або з якого) відбираються зразки, та способу їх отримання.

2.1. Постанова дізнавача, слідчого, прокурора виступає самостійною процесуальною підставою **виключно для добровільного відібрання біологічних зразків у живої особи** (ч. 3 ст. 245, ч. 2 ст. 241 КПК України).

а) рішення приймається уповноваженою посадовою особою, яка здійснює досудове розслідування або процесуальне керівництво у формі вмотивованої постанови (ст. 110 КПК України);

б) ця постанова є юридичною підставою запропонувати особі надати відповідні біоматеріали (кров, слину, букальний епітелій тощо) добровільно;

в) за відсутності постанови дізнавача, слідчого або прокурора належна процесуальна підстава для проведення цієї дії вважається відсутньою, що є істотним порушенням встановленого законом порядку отримання зразків і відповідно до статей 86, 87 КПК України створює передумови для визнання судом похідного висновку експерта недопустимим доказом.

2.2. Ухвала слідчого судді (суду) про примусове відібрання біологічних зразків **в**иступає обов'язковою юридичною підставою для подолання супротиву особи та здійснення втручання в її фізичну цілісність (ч. 3 ст. 245 КПК України).

Для виникнення права на звернення до слідчого судді сторона обвинувачення зобов'язана мати **документально зафіксовану відмову особи надати зразки добровільно**. Відсутність у матеріалах кримінального повадження процесуального документа, який засвідчує попередню пропозицію надати зразки за постановою та відмову особи (зафіксовану в протоколі), позбавляє слідчого суддю законних підстав для задоволення клопотання. Крім того, сторона провадження має довести перед слідчим суддею сукупність таких обставин:

а) значення зразків для з'ясування обставин, що входять до предмета доказування;

б) можливість використання висновку експерта як доказу;

в) неможливість встановити ці обставини іншими засобами доказування.

Ухвала суду підлягає виконанню у встановлений нею строк і є судовим рішенням, обов'язковим до виконання на всій території України (ст. 129-1 Конституції України).

2.3. Ухвала слідчого судді (суду) про тимчасовий доступ до речей і документів є виключною юридичною підставою для **відібрання зразків із речей і документів** (ч. 2 ст. 245, статті 160–164 КПК України).

Оскільки речі чи документи перебувають у володінні фізичних осіб або суб'єктів господарювання, закон забороняє слідчому самовільно відбирати з них зразки. Юридичною підставою виступає судове рішення (ухвала), в якій слідчий суддя прямо санкціонує надання доступу особі та надає дозвіл на вилучення (відібрання) самих зразків речей чи оригіналів/копій документів. У разі невиконання володільцем ухвали про тимчасовий доступ застосовується ст. 166 КПК України, відповідно до якої юридичною підставою примусового

відшукання та вилучення речей/документів (з метою подальшого відібрання зразків) стає ухвала слідчого судді про проведення обшуку.

2.4. Ухвала слідчого судді апеляційного суду про негласне отримання зразків є спеціальною процесуальною підставою для **негласного отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження** (ст. 274 КПК України).

Юридично санкціонується виключно в кримінальних провадженнях щодо тяжких або особливо тяжких злочинів (ч. 2 ст. 246 КПК України). Обов'язковою матеріальною підставою є доведеність неможливості відкритих дій за ст. 245 КПК без заподіяння суттєвої шкоди завданням розслідування.

Окремо зауважимо, що законодавець у ч. 3 ст. 245 КПК встановив загальну формулу про примусове відібрання «біологічних зразків». Проте застосування фізичного примусу для відібрання експериментальних зразків **функціонально-динамічного характеру** (почерку, голосу та ін.) є юридично нікчемним і фізично неможливим: відібрані під фізичним натиском матеріали будуть свідомо спотворені, що виключає їх придатність для ідентифікації. У таких випадках правовими підставами для порівняльного дослідження можуть бути лише вилучені законним шляхом (через тимчасовий доступ або обшук) **вільні та умовно-вільні зразки** (раніше виконані рукописи, заяви, протоколи допитів тощо).

Легітимність правових підстав відібрання зразків ґрунтується на трирівневій системі нормативних приписів:

1. Міжнародно-правовий рівень:

а) Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 3, 6, 8)[16];

б) Конвенція проти катувань та інших жорстоких видів поводження (ст. 1)[17];

в) практика ЄСПЛ (прецедентні рішення).

2. Конституційний рівень:

---

[16] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнародний документ від 04.11.1950 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 13. Ст. 54. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

[17] Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (Редакція від 13.11.1998). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text.

а) особиста недоторканність (ст. 29 Конституції України);

б) заборона жорстокого поводження (ст. 28 Конституції України);

в) привілей проти самовикриття (ст. 63 Конституції України)[18].

3. Спеціальний галузевий рівень:

а) КПК України (ст. 69, 84, 93, 160–166, 241, 242, 245, 274)[19];

б) ЗУ «Про судову експертизу» (ст. 1, 7, 8)[20];

в) ЗУ «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» (ст. 1, 5, 7)[21];

г) нормативно-правові акти (Інструкція № 53/5 Мін'юсту[22] тощо).

Окремий правовий режим відбору біологічного матеріалу передбачений законодавством про державну реєстрацію геномної інформації людини. Зокрема, відповідно до пункту 1 частини першої статті 5 Закону України від 9 липня 2022 року № 2391-IX «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» такій реєстрації підлягає геномна інформація осіб, яким повідомлено про підозру у вчиненні умисних тяжких чи особливо тяжких злочинів визначених цією нормою категорій. При встановленні відповідних підстав необхідно враховувати конкретну статтю та частину статті КК України, форму вини і тяжкість злочину. Довідковий перелік відповідних статей та частин статей КК України наведено в додатку 1.

---

[18] Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр

[19] Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: rada.gov.ua

[20] Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12.

[21] Про державну реєстрацію геномної інформації людини : Закон України від 09.07.2022 р. № № 2391-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text.

[22] Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text.

РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ВІДІБРАННЯ БІОЛОГІЧНИХ ЗРАЗКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

2.1. Прийняття рішення про відібрання біологічних зразків, їх відібрання та фіксування результатів

Під час учинення кримінальних правопорушень на місці події, тілі, одязі підозрюваного чи потерпілого, знаряддях та інших предметах часто залишаються сліди людини біологічного походження, які підлягають вилученню та дослідженню за допомогою судової експертизи. Зокрема, встановлені генетичні ознаки слідів біологічного походження, що вилучаються при ОМП, використовують для встановлення ймовірністі випадкового збігу генетичних ознак цих слідів з генетичними ознаками осіб, що є учасниками кримінального провадження (підозрюваний, потерпілий, свідок), або виключити можливість походження слідів від конкретної особи[23]. А тому, з метою ідентифікації особи, яка залишила біологічні сліди, необхідним є відібрання її біологічних зразків та їх направлення на дослідження експерта. Безпосередньо зразки, отримані для експертизи, самі по собі не є доказами і не встановлюють обставин предмета доказування, оскільки вони є лише матеріалом для експертного дослідження, результати якого відображаються у висновку експерта.

Враховуючи те, що відібрання біологічних зразків особи проводиться для призначення судової експертизи з метою отримання відомостей щодо кримінального правопорушення та особи злочинця, критично важливо щоб воно здійснювалося точно у відповідності до положень кримінального процесуального законодавства, адже висновок експерта не може ґрунтуватися

[23] Експертна спеціальність 9.5 «Молекулярно-генетичні дослідження». *Харківський НДЕКЦ МВС*. URL: https://kharkiv-ndekc.mvs.gov.ua/diialnist/vydy-doslidzhen/ekspertna-spetsialnist-9-5-molekulyarno-genetichni-doslidzhennya

на доказах, які визнані судом недопустимими[24]. Під час досудового розслідування слід дотримуватися встановленого кримінальним процесуальним законодавством порядку відібрання біологічних зразків, а також належним чином оформлювати протокол цієї СРД, що є необхідною умовою для визнання відібрання біологічних зразків законним, а отримані докази – допустимими.

Відібрання біологічних зразків у кримінальному провадженні передбачає отримання біологічного матеріалу особи для проведення судової експертизи. При цьому Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду прямо визначив, що зразки, отримані для експертизи, не є доказами у кримінальному провадженні, проте несуть в собі інформацію, що має доказове значення. Така інформація стає доступною і може бути застосована як доказ у кримінальному провадженні лише в результаті проведення експертизи, адже самі по собі біологічні зразки не встановлюють обставини, що входять до предмета доказування, вони потрібні для дослідження під час проведення експертизи[25]. Виходячи з цього можна констатувати, що доказом у кримінальному провадженні є висновок експерта, який відображає результати дослідження біологічних зразків та надає ґрунтовні відповіді на питання, поставлені експертові з метою встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення. Слід враховувати й особливість біологічних зразків, яка полягає в тому, що вони містять унікальну генетичну інформацію, яка дозволяє ідентифікувати та отримати відомості про особу, її родинні зв'язки, а тому вилучений із місця події біологічний матеріал, щонайменше, підтверджує походження дослідженого матеріалу від конкретної особи, однак саме по собі не завжди встановлює її причетність до кримінального правопорушення. Значення такого результату оцінюється у сукупності з іншими обставинами та доказами провадження.

Досить часто відібрання біологічних зразків проводиться у кримінальних

---

[24] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *База даних «Законодавство України». Офіційний сайт* Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

[25] Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 02 лютого 2023 року у справі № 591/2823/19 (провадження № 51-49 км 22). *База даних «ipLex». Судові рішення.* URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=108849815&utm_source

провадженнях, де об'єктивно необхідним є призначення та проведення судової експертизи з метою отримання доказів при розслідуванні вбивств, майнових та корисливо-насильницьких злочинів, злочинів проти статевої свободи та недоторканості, встановлення особи невпізнаних трупів та інших кримінальних правопорушень під час розслідування яких, необхідним є дослідження біологічного матеріалу особи, зокрема ДНК. Як правило, отримані біологічні зразки направляються на судово-медичну, судово-цитологічну, молекулярно-генетичну, судово-імунологічну та інші експертизи.

Прийняттю рішення про відібрання біологічних зразків у особи передує вивчення матеріалів кримінального провадження, оцінка та обґрунтування проведення вказаної СРД, встановлення доцільності призначення судової експертизи для проведення якої необхідним є відібрання біологічного матеріалу особи. Слідчий або прокурор повинні переконатися у тому, що отримання таких зразків є необхідним та виправданим, а завдання розслідування не можуть бути вирішені за допомогою проведення інших СРД.

Відповідно до ст. 245 КПК у разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи, вони відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. У випадку, якщо проведення експертизи доручено судом, відібрання зразків для її проведення здійснюється судом або за його дорученням залученим спеціалістом[26]. Тобто, відібрання біологічних зразків забезпечується особою, яка ініціювала проведення цієї слідчої (розшукової) дії, винесла постанову про відповідне відібрання зразків або зазначена в ухвалі слідчого судді.

Повноваження щодо проведення відповідних процесуальних дій необхідно визначати з урахуванням правил підслідності, встановлених статтею 216 КПК України. Категорії злочинів, у зв'язку з підозрою у вчиненні яких геномна інформація особи підлягає обов'язковій державній реєстрації, не

[26] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *База даних «Законодавство України». Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

обмежуються підслідністю Національної поліції України. Частина таких злочинів належить до підслідності слідчих органів безпеки.

Водночас за наявності підстав, передбачених частиною п'ятою статті 36 КПК України, уповноважений прокурор своєю вмотивованою постановою може доручити здійснення досудового розслідування іншому органу. Йдеться про неефективне досудове розслідування або об'єктивні обставини, що унеможливлюють функціонування відповідного органу чи здійснення ним досудового розслідування в умовах воєнного стану. Таке рішення приймається з урахуванням спеціальних правил та обмежень, установлених цією нормою.

У відібранні біологічних зразків беруть участь обов'язкові та факультативні учасники. Обов'язковими учасниками є: особи, від яких відбираються біологічні зразки (підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, свідок, особи, щодо яких можуть бути застосовані примусові заходи виховного або медичного характеру); посадові особи, котрі проводять відбирання зразків, несуть відповідальність за його законність й обґрунтованість (слідчий, дізнавач, прокурор), спеціаліст або експерт, поняті, співробітники відповідних правоохоронних органів (у ситуації примусового відбирання біологічних зразків). Факультативними учасниками є: захисник, законний представник, представник, адвокат, лікар (за клопотанням цих осіб)[27].

Наведена класифікація має доктринальний характер і не означає, що всі перелічені особи є обов'язковими учасниками кожного випадку відібрання біологічних зразків. Склад учасників визначається залежно від виду зразка, способу його отримання, добровільного чи примусового характеру процедури та конкретної слідчої ситуації. Зокрема, участь понятих при відібранні біологічних зразків не є обов'язковою, що підтверджено постановою ККС ВС від 14.07.2020 у справі № 318/1411/18[28]. Так само залучення спеціаліста, лікаря чи працівників поліції залежить від характеру процесуальної дії та необхідності

---

[27] Щербаковський М. Г., Проценко А. М., Волкова А. Е. Біологічні зразки для експертизи: поняття, умови та тактика відбирання. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2024. № 2 (105). С. 200–201. URL: https://doi.org/10.32631/v.2024.2.18

[28] Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 14 липня 2020 року у справі № 318/1411/18 (провадження № 51-138км20). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/90486625

застосування спеціальних знань або забезпечення її проведення.

Разом з тим, процесуальним законодавством не визначено вичерпного кола учасників кримінального провадження, у яких можуть бути відібрані біологічні зразки. За загальним правилом, особами, від яких відбираються біологічні зразки, є підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, свідок. Проте, на думку Л. О. Басюк необхідно пам'ятати, що відповідно до визначеного КПК України порядку відбирання біологічних зразків особи для експертизи, в разі їх необхідності, здійснюється по правилах ст. 241 КПК, яка регламентує проведення освідування особи. Відповідно, освідування особи в кримінальному провадженні можливе лише відносно визначених КПК учасників кримінального провадження: підозрюваного, свідка, потерпілого. При цьому, оскільки отримання біологічних зразків особи здійснюється саме по правилах освідування особи, а не порядку освідування особи, визначеному КПК, то й коло осіб, у яких можна відібрати біологічні зразки для проведення експертизи, не обмежується підозрюваним, свідком та потерпілим. Тобто, за необхідності, по правилах ст. 241 КПК України можна відібрати зразки у будь-якої особи в разі виникнення такої необхідності[29].

Таким чином, коло осіб, у яких можуть бути отримані зразки для експертизи відповідно до ст. 245 КПК України, не обмежується підозрюваним, потерпілим чи свідком. Зокрема, у постанові від 06.07.2023 у справі № 470/27/21 ККС ВС виходив із можливості добровільного отримання зразків від особи, яка не має визначеного процесуального статусу. Водночас це положення необхідно відмежовувати від освідування за ст. 241 КПК України, для якого закон прямо визначає коло осіб – підозрюваного, свідка та потерпілого.

Також, аналіз положень ст. 245 КПК дає підстави вважати, що зразки для експертизи у кримінальному провадженні можуть бути відібрані у тієї особи, яка фактично володіє ними, незалежно від того, чи є ця особа стороною

[29] Басюк Л. О. Отримання біологічних зразків особи за умови добровільного їх надання. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 4. С. 448. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.72

кримінального провадження[30].

Відібрання біологічних зразків у особи проводиться відповідно до ст. 241 КПК за правилами освідування та повинно здійснюватися з дотриманням таких вимог: забезпечення прав і свобод людини; одержання зразків належною особою у передбаченому порядку; забезпечення безсумнівності походження зразків від конкретного об`єкта, їх достовірності; правильне документування ходу і результатів слідчої (розшукової) дії[31].

Процесуально вагомим є одержання біологічних зразків необхідної якості та у необхідній кількості, а також правильне документування ходу і результатів слідчої (розшукової) дії. Водночас, безсумнівність походження зразків забезпечується відповідним процесуальним оформленням, а кількість визначається правилами, викладеними у спеціальних методиках. До умов, що забезпечують якість зразків, належать: порівнювана спроможність (ознаки зразка дають можливість порівнювати їх з ознаками досліджуваного об'єкта); повнота (властивість зразків, що полягає у максимально точному передаванні ознак об'єкта, що ідентифікується); незмінюваність (спроможність зразків тривалий час зберігати ідентифікаційні ознаки)[32].

Процесуальний порядок відібрання біологічних зразків залежить від того, чи дає особа добровільну згоду на відбирання зразків або ця слідча (розшукова) дія здійснюється примусово. У разі добровільного відбирання біологічних зразків необхідним є:

1) винесення постанови дізнавача, слідчого або прокурора про відбирання біологічних зразків у особи, що передбачене ч. 3 ст. 245, ч. 2 ст. 241 КПК, якою встановлено, що така процесуальна дія здійснюється за правилами, передбаченими ст. 241 КПК, а саме: на підставі постанови дізнавача, слідчого

---

[30] Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо проведення освідування особи та відібрання зразків для експертизи. Рішення, внесені до ЄДРСР, з 2018 року по липень 2024 року / упоряд.: Г. М. Зеленов, О. В. Кривцова ; упр. аналіт. та правової роботи Касаційного кримінального суду депар. аналіт. та правової роботи. Київ, 2024. 27 с. С. 15. URL:https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_KKS_osvid_zrazki_eksp_2018_07_2024.pdf.

[31] Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 02 лютого 2023 року у справі № 591/2823/19 (провадження № 51-49 км 22). *База даних «ipLex». Судові рішення*. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=108849815&utm_source

[32] Тертишник В.М. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар; вид. 18-те, доповн. і переробл. Київ : Алерта, 2021. 1110 с. С. 572.

або прокурора;

2) пред'явлення особі, у якої здійснюється відбирання біологічних зразків, постанови дізнавача, слідчого або прокурора, що передбачене ч. 3 ст. 245 та ч. 3 ст. 241 КПК та фіксується в протоколі відбирання біологічних зразків;

3) пропозиція особі добровільно надати необхідні біологічні зразки із обов'язковою фіксацією згоди або відмови особи у протоколі[33];

4) проведення процедури відібрання біологічних зразків (при необхідності за участі відповідного спеціаліста), фіксація результатів у протоколі та за допомогою технічних засобів фіксації.

Таким чином, на початку цієї СРД учасники ознайомлюються зі змістом постанови прокурора про одержання біологічних зразків, слідчий роз'яснює учасниками їх права та обов'язки, заносить зауваження до протоколу, а також у разі відмови особи від добровільного відібрання біологічних зразків фіксує це у протоколі. Крім того, перед початком СРД, у якій бере участь спеціаліст, слідчий переконується в його особистості та компетентності, виявляє його відносини з учасниками кримінального провадження і роз'яснює його права та обов'язки. Про виконання слідчим цих вимог до протоколу СРД вноситься відповідна інформація. До особи, яка викликається як спеціаліст, закон висуває дві основні вимоги: бути не зацікавленим у результатах провадження та компетентним, тобто мати необхідні для участі в цій слідчій (розшуковій) дії спеціальні знання та навички[34].

У разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, що розглядається в порядку, передбаченому статтями 160-166 КПК України, має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відбирання біологічних зразків примусово[35].

---

[33] Сучасні методи та засоби відібрання біологічних зразків, визначення генетичних ознак (ДНК-профілю) та проведення порівняльного дослідження : метод. рек. / Я. В. Фурман, В. В. Юсупов, А. А. Саковський та ін.; Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С 9.

[34] Тертишник В.М. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар; вид. 18-те, доповн. і переробл. Київ : Алерта, 2021. С. 573.

[35] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *База даних «Законодавство України». Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

Відповідно до стандартів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 8)[36] та усталеної практики Європейського суду з прав людини[37], примусове відібрання біологічних зразків становить примусове проникнення у сферу фізичної та приватної автономії особи, тобто є прямим **втручанням** у її конституційні права на особисту недоторканність і повагу до приватного життя (ст. 28, 29, 32 Конституції України[38]). Проте таке втручання не становить **порушення** основоположних прав людини, якщо воно здійснюється «згідно із законом», переслідує легітимну мету розслідування кримінального правопорушення та відповідає критеріям необхідності у демократичному суспільстві й пропорційності[39]. Саме тому обов'язковий попередній судовий контроль у формі ухвали слідчого судді виступає ключовою процесуальною гарантією, яка легітимізує таке втручання: слідчий суддя як незалежний та безсторонній арбітр попередньо перевіряє наявність належних правових підстав, неможливість отримання доказової інформації в інший, менш обтяжливий спосіб (принцип субсидіарності) та співмірність інтенсивності примусу тяжкості кримінального правопорушення. Відтак примусове відібрання біологічних зразків без відповідної ухвали слідчого судді позбавляє таке втручання правової основи, перетворює його на свавільне **порушення** основоположних прав і свобод людини та зумовлює визнання отриманих результатів (і похідного висновку експерта) недопустимими доказами на

---

[36] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнародний документ від 04.11.1950 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 13. Ст. 54. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

[37] Справа «Каруана проти Мальти» : рішення Європейського суду з прав людини від 15 травня 2018 року (заява № 41079/16). *HUDOC: European Court of Human Rights*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-183511%22]}; Справа «С. і Марпер проти Сполученого Королівства» : Рішення Європейського суду з прав людини від 04 грудня 2008 року (заяви № 30562/04 та № 30566/04). *HUDOC: European Court of Human Rights.* URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-90051%22]}; Справа «Шмідт проти Німеччини» : рішення Європейського суду з прав людини від 05 січня 2006 року (заява № 32352/02). *HUDOC: European Court of Human Rights*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-72120%22]}; Справа «Яллог проти Німеччини» : рішення Великої палати Європейського суду з прав людини від 11 липня 2006 р. (заява № 54810/00). *HUDOC: European Court of Human Rights*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-76307%22]}

[38] Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр

[39] Справа «Шмідт проти Німеччини» : рішення Європейського суду з прав людини від 05 січня 2006 року (заява № 32352/02). *HUDOC: European Court of Human Rights*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-72120%22]}; Справа «Каруана проти Мальти» : рішення Європейського суду з прав людини від 15 травня 2018 року (заява № 41079/16). *HUDOC: European Court of Human Rights*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-183511%22]}

підставі п. 1 ч. 2 ст. 87 КПК України[40].

Зважаючи на те, що порядок відібрання біологічних зразків встановлюється згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів, передбачених статтями 160–166 КПК, у клопотанні про відібрання біологічних зразків обов'язково зазначається:

1) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання;

2) правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

3) біологічні зразки особи, які планується примусово відібрати;

4) підстави вважати, що біологічні зразки, які планується примусово відібрати перебувають у володінні відповідної фізичної особи;

5) значення біологічних зразків для експертизи для встановлення обставин у кримінальному провадженні;

6) обґрунтування необхідності примусового відібрання біологічних зразків[41].

Після підготовки відповідного клопотання слідчий погоджує його з прокурором, після чого звертається до слідчого судді з метою отримання ухвали про дозвіл на відібрання біологічних зразків.

Розгляд вищезазначеного клопотання повинен відбуватися за участю сторони кримінального провадження, яка подала клопотання та особи, у якої планується здійснити примусове відібрання біологічних зразків. Неприбуття за судовим викликом особи, у якої планується здійснити примусове відібрання біологічних зразків, без поважних причин або неповідомлення нею про причини неприбуття не є перешкодою для розгляду клопотання. Слідчий суддя

---

[40] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *База даних «Законодавство України». Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text; Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо проведення освідування особи та відібрання зразків для експертизи (рішення з 2018 року по липень 2024 року) / упоряд.: Г. М. Зеленов, О. В. Кривцова. Київ : Верховний Суд, 2024. 27 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_KKS_osvid_zrazki_ekspert_2018_07_2024.pdf

[41] Сучасні методи та засоби відібрання біологічних зразків, визначення генетичних ознак (ДНК-профілю) та проведення порівняльного дослідження : метод. рек. / Я. В. Фурман, В. В. Юсупов, А. А. Саковський та ін.; Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 10.

за результатами розгляду клопотання постановляє ухвалу про примусове відібрання біологічних зразків у особи для проведення експертизи, якщо сторона кримінального провадження, яка звернулась з клопотанням доведе наявність достатніх підстав вважати, що біологічні зразки належать конкретній фізичній особі, що має суттєве значення для проведення експертизи та отримання доказової інформації[42]. При цьому, слідчий суддя при вирішенні питання про надання дозволу на примусове відібрання біологічних зразків у особи повинен оцінити підстави та обґрунтованість проведення цієї СРД, з'ясувати співмірність між обмеженням прав особи, зокрема втручанням у її приватне життя та необхідністю виконання завдань розслідування, які полягають у отриманні доказів. Відповідно, обмеження прав людини мають бути виправданими та обґрунтованими необхідністю вирішення завдань розслідування.

Відповідно до ст. 164 КПК в ухвалі слідчого судді про відібрання у особи біологічних зразків повинна бути зазначена така інформація:

1) прізвище, ім'я та по батькові особи, якій надається право на примусове відібрання біологічних зразків;

2) дата постановлення ухвали;

3) положення закону, на підставі якого постановлено ухвалу;

4) прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи, у якої передбачається відібрання біологічних зразків;

5) біологічні зразки особи, які планується примусово відібрати;

6) розпорядження щодо надання зазначеній в ухвалі особі можливості відібрати біологічні зразки;

7) строк дії ухвали, який не може перевищувати двох місяців з дня постановлення ухвали, за виключенням ухвал, постановлених на виконання вимог ч. 2 ст. 562 КПК;

8) положення закону, які передбачають наслідки невиконання ухвали

[42] Там же, С. 10.

слідчого судді, суду[43].

Відбирання біологічних зразків забезпечується слідчим або прокурором, який зазначений у відповідній ухвалі слідчого судді та, при необхідності, може здійснюватися за участі спеціаліста, лікаря або судово-медичного експерта. Що стосується понятих, то відповідно до постанови Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 14 липня 2020 року у справі № 318/1411/18 відбирання біологічних зразків у особи без їх участі (понятих) не вказує на порушення як вимог ч. 3 ст. 245 і ст. 241 КПК у їх взаємозв`язку, так і приписів ч. 7 ст. 223 КПК[44]. А отже, примусове відібрання біологічних зразків у особи може бути проведене без понятих, але з обов'язковим дотриманням положень ст. 245 КПК України.

Також, при відібранні біологічних зразків не є обов'язковою участь захисника, адже кримінальним процесуальним законодавством не передбачено обов'язкової участі захисника під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Водночас, відповідно до практики ЄСПЛ порушення права на захист може бути встановлене у випадку допиту особи без участі захисника, якщо це призвело до порушення права зберігати мовчання і не свідчити проти себе. Відібрання біологічних зразків, як СРД, пов'язана з необхідністю отримання доказів, які носять об'єктивний характер, а тому вона не може розглядатися як така, що порушує право особи зберігати мовчання[45].

Одним із аспектів відібрання біологічних зразків є дотримання фундаментальних прав людини, зокрема повага до честі, гідності та недоторканості, а також недопущення приниження особи. Так, якщо відбирання біологічних зразків супроводжується оголенням, то вищезазначені дії повинні

---

[43] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *База даних «Законодавство України». Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

[44] Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 14 липня 2020 року у справі № 318/1411/18 (провадження № 51-138км20). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/90486625

[45] Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо проведення освідування особи та відібрання зразків для експертизи. Рішення, внесені до ЄДРСР, з 2018 року по липень 2024 року / упоряд.: Г. М. Зеленов, О. В. Кривцова ; упр. аналіт. та правової роботи Касаційного кримінального суду депар. аналіт. та правової роботи. Київ, 2024. С. 18. URL:https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_KKS_osvid_zrazki_eksp_2018_07_2024.pdf.

здійснювати особами тієї ж статі, за винятком проведення цих дій лікарем. Дізнавач, слідчий, прокурор не вправі бути присутнім під час відбирання біологічних зразків у особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю її оголення. Під час відбирання біологічних зразків не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи, або дії, які є небезпечними для її здоров'я[46].

Невід'ємним елементом проведення СРД є правильне процесуальне закріплення її результатів, що здійснюється за допомогою складання протоколу. Для забезпечення повного та об'єктивного відображення процесу відібрання біологічного матеріалу особи можуть застосовуватися додаткові засоби фіксації, а саме: фото- або відеофіксація. Фото або відео матеріали долучаються до протоколу в якості додатків та можуть використовуватися для підтвердження дотримання процесуальних вимог під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Використання технічних засобів сприяє підвищенню рівня процесуальних гарантій та мінімізує ризик виникнення спорів щодо порядку отримання біологічних зразків.

У протоколі обов`язково повинні бути зазначені такі відомості:

1) який саме зразок вилучено (його точну назву, характеристику та кількість);

2) дані особи, у якої він отриманий та статус у кримінальному провадженні (підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий);

3) в який матеріал або ємність він упакований та яким чином засвідчена його ідентичність;

4) де він буде зберігатися;

5) зауваження, які надійшли від учасників при проведенні відібрання біологічних зразків[47].

Крім того, за загальними правилами у протоколі зазначається дата, час і місце проведення СРД, відомості про осіб, які брали участь у її проведенні,

---

[46] Сучасні методи та засоби відібрання біологічних зразків, визначення генетичних ознак (ДНК-профілю) та проведення порівняльного дослідження : метод. рек. / Я. В. Фурман, В. В. Юсупов, А. А. Саковський та ін.; Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 10

[47] Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 02 лютого 2023 року у справі № 591/2823/19 (провадження № 51-49 км 22). *База даних «ipLex». Судові рішення.* URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=108849815&utm_source

підстави для відібрання біологічних зразків, вид отриманого матеріалу, спосіб його відбору, умови пакування, заяви учасників слідчої (розшукової) дії та інші обставини, що мають значення для кримінального провадження. Після завершення відібрання біологічних зразків та належного процесуального закріплення цієї СРД, відібрані зразки упаковуються та направляються для проведення відповідної експертизи.

Отже, прийняття рішення про відібрання біологічних зразків, їх безпосереднє отримання та належне фіксування результатів є обов'язковими складовими процедури проведення цієї СРД та забезпечення доказування у кримінальному провадженні. Ефективність використання біологічних зразків як джерела доказової інформації значною мірою залежить від дотримання встановленого КПК України процесуального порядку відібрання біологічних зразків, професійності уповноважених осіб та забезпечення належного рівня захисту прав людини. Саме законність, об'єктивність і повнота виконання кожного з етапів відібрання біологічних зразків створюють необхідні умови для отримання достовірних результатів експертних досліджень та їх подальшого використання під час встановлення обставин кримінального правопорушення.

2.2. Процесуальні особливості застосування примусу при відібранні біологічних зразків у разі відмови особи від їх надання

Функціонування будь-якої держави неможливе без застосування примусових механізмів, які забезпечують підтримання правопорядку, реалізацію владних повноважень та виконання правових приписів[48]. Діяльність щодо розкриття та розслідування кримінальних правопорушень передбачає одночасно і дотримання прав людини, і впровадження заходів щодо забезпечення належної процесуальної поведінки учасників кримінального провадження з метою досягнення завдань досудового розслідування. У

[48] Тарасюк С. М. Кримінальний процесуальний примус у системі державного примусу: теоретико-правовий аналіз. *Право та державне управління*. 2025. № 4. С. 148. URL: https://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2025/23.pdf

кримінальному процесі примус набуває особливого значення, оскільки гарантує належний перебіг кримінального провадження та створює умови для досягнення його завдань, і є необхідним тоді, коли особа не бажає додержуватися покладених на неї обов'язків та виконувати законні вимоги правоохоронних органів.

Примус є одним із методів впливу держави на поведінку особи, а його сутність полягає у можливості застосування до особи певних обмежень її прав або примусових заходів, незалежно від її волі чи бажання. На відміну від переконання, яке ґрунтується на добровільному сприйнятті правових приписів, примус передбачає владний вплив уповноважених органів на особу, з метою вчинення нею певних дій, спрямованих на досягнення необхідного результату під час розслідування, навіть за умови незгоди особи.

Будь-який примус збоку держави щодо конкретної особи застосовується відповідно до правових норм, але передбачається, що ці норми виражають інтереси всього суспільства і ним схвалені. Водночас, обсяг примусового впливу на таку особу не має перевищувати мінімально необхідного рівня, який є достатнім для досягнення поставлених цілей[49]. Застосування примусових заходів допускається лише у випадках, прямо передбачених законом та за умови дотримання принципів законності, пропорційності й поваги до прав і свобод людини. Саме тому, будь-яке обмеження або примус особи має бути належним чином обґрунтованим, необхідним для досягнення процесуальної мети та здійснюватися з використанням найменш обтяжливих засобів та мінімально необхідного втручання у права і свободи особи.

Кримінальний процес є складним механізмом, який поєднує в собі примусові, правозахисні, доказові та пізнавальні аспекти. Примус є лише одним з допоміжних інструментів у кримінальному провадженні і не становить загальної сутності кримінального процесу. Примус обов'язково повинен мати правову основу, тимчасовий характер, мету, пропорційну (відповідну) спричиненій у майбутньому шкоді, не повинен ґрунтуватися на будь-якій

[49] Там же, С. 150. URL: https://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2025/23.pdf

дискримінації, бути під контролем суду, мати механізм поновлення порушених прав і свобод, а також передбачені законодавством механізми оскарження незаконних дій. Кримінальний процесуальний примус фактично виконує подвійне завдання: з одного боку, він забезпечує відновлення правопорядку і захист суспільних інтересів, а з іншого – сприяє ефективному здійсненню та функціонуванню кримінального провадження, гарантуючи справедливість та правову визначеність[50]. Примус є ефективним засобом досягнення завдань розслідування у тих випадках, коли учасники кримінального провадження не бажають добровільно виконувати процесуальні обов'язки, сприяти органам досудового розслідування у встановленні обставин вчинення кримінального правопорушення або за необхідності забезпечення належного проведення слідчих (розшукових) дій та отримання доказів.

Таким чином, примус у кримінальному провадженні доцільно визначати як передбачений законом владний вплив уповноважених суб'єктів на поведінку учасників кримінального провадження, що здійснюється незалежно від волі особи шляхом застосування встановлених правових обмежень з метою забезпечення виконання процесуальних обов'язків, отримання доказової інформації та досягнення завдань кримінального судочинства. Примус, як вплив на особу має винятковий характер і допускається лише за умови дотримання принципів необхідності, пропорційності та законності.

Юридичний зміст процесуального примусу становлять суттєві ознаки, які полягають у тому, що примус:

1) застосовується лише на підставі законодавчо визначених положень, які не підлягають розширеному трактуванню та застосовуються відповідно до поданого в КПК України формулювання та обсягу;

2) приводиться в дію лише компетентними органами (наприклад, слідчим на підставі ухвали слідчого судді), про що прямо передбачено у КПК України;

3) можливий лише через наявність достатніх та обґрунтованих підстав;

4) служить засобом досягнення цілей кримінального провадження та мети

[50] Там же, С. 152–153. URL: https://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2025/23.pdf

процесуального законодавства[51].

5) реалізується шляхом імперативного правового або безпосереднього фізичного впливу на поведінку особи всупереч її волі та бажанню, за умови абсолютної заборони будь-яких форм неправомірного психологічного тиску, погроз, залякування чи дій, що принижують людську гідність (ст. 28 Конституції України, ст. 11 КПК України)[52].

Таким чином, процесуальний примус передбачає обмеження прав і свобод особи в межах визначених законом та полягає у вимозі виконати певні дії, які необхідні для розслідування або утриматися від виконання певних дій, що забезпечується застосуванням до особи заходів впливу.

Стандарти застосування примусу та його межі формуються не тільки положеннями законодавства, а й практикою ЄСПЛ, яким сформовано єдину позицію щодо питання про примусове відібрання біологічних зразків для дослідження, суть якої зводиться до того, що саме по собі кримінальне судочинство як механізм реакції держави на злочинну поведінку осіб вже містить примус, який є його базовим методом у боротьбі зі злочинністю, тому при виконанні певних умов у учасників, які здійснюють кримінальне переслідування, є можливість застосовувати його при провадженні слідчих (розшукових) дій, у тому числі при отриманні зразків для експертизи. Такі заходи примусу повинні бути пропорційними і не перевищувати меж необхідності. Відповідно, правозастосовникам, згідно діючого законодавства, належить чітко та ясно усвідомлювати і вміти визначати межі допустимого впливу на особу, піклуватися про збереження її здоров'я, честі та гідності, виконуючи норми ст.3 Конституції України[53]. У своїх рішеннях ЄСПЛ неодноразово наголошував, що примусове отримання біологічних зразків саме по собі не суперечить положенням ст. 8 Європейської конвенції з прав людини,

---

[51] Грицак Х. М. Правова природа заходів забезпечення кримінального провадження через реалізацію процесуального примусу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 4. С. 149. URL: https://www.lsej.org.ua/4_2018/41.pdf

[52] Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр; Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *База даних «Законодавство України». Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

[53] Горелкіна К. Г. Дотримання прав і свобод людини при примусовому відбиранні біологічних зразків. *Вісник пенітенціарної асоціації України.* 2021. № 1 (15). С. 138. URL: https://doi.org/10.34015/2523-4552.2021.1.12\

однак, таке втручання повинно відповідати вимогам законності, необхідності та пропорційності.

У контексті відібрання біологічних зразків, примус слід розглядати як процесуальний механізм подолання відмови особи від виконання законної вимоги щодо надання таких зразків для призначення судової експертизи. Застосування примусу під час відібрання біологічних зразків у особи пов'язане з тимчасовим обмеженням окремих прав людини, насамперед права на особисту недоторканність і приватність. Водночас, таке обмеження може вважатися правомірним лише за наявності достатніх правових підстав, належного судового контролю та суворого дотримання гарантій захисту прав і свобод людини.

Добровільність відібрання біологічних зразків є найбільш прийнятним способом проведення цієї слідчої (розшукової) дії, оскільки дозволяє уникнути додаткового втручання у права людини. Однак, відмова особи від добровільного надання біологічних зразків не означає, що їх неможливо отримати. У разі відмови особи від добровільного їх відбирання, слідчим або прокурором забезпечуються заходи щодо примусово отримання у особи біологічних зразків. Така процедура пов'язана із втручанням прав і свобод людини, зокрема втручанням у приватне життя особи, що гарантоване ст. 28 Конституції України відповідно до якої ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню, а також жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідам[54].

За практикою ЄСПЛ фізична недоторканість особи охоплюється поняттям «приватне життя», що охороняється ст. 8 Європейської конвенції з прав людини (1950) і стосується найбільш інтимних аспектів приватного життя, а обов'язкове медичне втручання, навіть незначне, становить втручання у це право[55]. Вказане

---

[54] Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України». Офіційний сайт* Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

[55] Мудрецька Г. В. Процесуальні аспекти отримання зразків для проведення експертизи у кримінальному судочинстві // Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу. Харків, 2017. С. 298. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/08_11_2017/pdf/140.pdf

свідчить про те, що відібрання біологічних зразків без згоди особи становить втручання у право особи на повагу до її приватного життя у розумінні ч. 1 ст. 8 Європейської конвенції, яке без дотримання вимог ч. 2 цієї статті перетворюється на його порушення[56]. Разом із тим, примусове відібрання біологічних зразків передбачає проведення дій із тілом особи без її згоди, зачіпає фізичну цілісність особи, а тому не може бути проведене без згоди особи або без дотримання процесуального порядку. Відтак, КПК передбачено механізм, який дозволяє забезпечити відібрання необхідних біологічних зразків за умови дотримання належного процесуального порядку, при якому сторона кримінального провадження (слідчий, прокурор) звертається до слідчого судді з клопотанням про надання дозволу на примусове відібрання біологічних зразків.

З огляду на вищевказане, застосування примусу під час відібрання біологічних зразків допускається лише за наявності визначених кримінальним процесуальним законодавством підстав і з дотриманням принципів законності та пропорційності. Втручання у права і свободи людини під час відібрання біологічних зразків повинно бути необхідним для досягнення законної мети, здійснюватися у спосіб, який найменше обмежує права людини, та супроводжуватися належними процесуальними гарантіями. Такими гарантіями є судовий контроль, можливість оскарження процесуальних рішень, участь захисника та обов'язок уповноважених осіб діяти виключно в межах наданих законом повноважень.

Насамперед, примусове відібрання біологічних зразків для експертизи можливе у разі, якщо особа відмовилась добровільно надати зразки на підставі постанови дізнавача, слідчого або прокурора (ч. 2 ст. 241, ч. 3 ст. 245 КПК України)»[57]. Після такої відмови виникає питання про можливість застосування

---

[56] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950. *База даних «Законодавство України». Офіційний сайт* Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

[57] Лейба О. А. Відібрання біологічних зразків для експертного дослідження: спірні питання нормативної регламентації та практики правозастосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. № 65. С. 312. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.56

примусу та визначення його допустимих меж[58]. Підстави та обґрунтування необхідності проведення цієї слідчої (розшукової) дії досліджуються слідчим суддею під час розгляду клопотання слідчого або прокурора з метою уникнення необґрунтованого порушення прав особи, у якої планується відібрати такі зразки.

Важливим чинником забезпечення законності під час відібрання біологічних зразків є прокурорський нагляд, який реалізується за допомогою процесуального керівництва досудового розслідування та сприяє мінімізації ризиків перевищення меж застосування процесуального примусу, а також порушення прав людини під час проведення слідчих (розшукових) дій. Під час досудового розслідування прокурор погоджує або відмовляє у погодженні клопотань слідчого, що сприяє контролю за законністю застосування примусових заходів та мінімізує ризики зловживання ним.

Винесення ухвали слідчого судді про дозвіл на примусове відібрання біологічних зразків є необхідною процесуальною гарантією законності втручання у сферу особистої недоторканності та приватного життя людини, а також базовою передумовою для подальшого визнання допустимим висновку експерта, сформованого за результатами дослідження таких зразків. Під час розгляду клопотання слідчий суддя здійснює попередній судовий контроль за дотриманням прав і свобод людини: оцінює наявність правових підстав для застосування примусу, перевіряє обґрунтованість доводів сторони обвинувачення та визначає, чи є примусове відібрання біологічних зразків необхідним і пропорційним у конкретному кримінальному провадженні. Водночас сама по собі наявність ухвали слідчого судді легітимізує лише дозвіл на примусове втручання, але автоматично не гарантує допустимості майбутнього висновку експерта як доказу (ст. 86, 87 КПК України). Допустимість результатів експертного дослідження залежить від комплексного дотримання встановленого законом порядку виконання судової ухвали (зокрема,

[58] Коропецька С. О., Савченко В. А. Відібрання біологічних зразків для експертизи: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 528. URL: https://www.lsej.org.ua/4_2021/132.pdf

непорушення меж допустимого примусу та поваги до людської гідності, а також належної процедури безпосереднього відбору, процесуальної фіксації, пакування, неперервності зберігання («ланцюжка схоронності») та експертного дослідження біологічного матеріалу. Отже, попередній судовий контроль виступає ключовим інституційним запобіжником свавільного порушення прав людини під час досудового розслідування.

Отримання ухвали слідчого судді надає уповноваженій особі, яка здійснює досудове розслідування право на примусове відібрання біологічних зразків. При цьому, суттєвим є дотримання процесуальної процедури, спрямованої на мінімізацію втручання у права особи. Відібрання зразків повинно проводитися уповноваженими особами із застосуванням безпечних методів та засобів. Важливою процесуальною гарантією є заборона застосування таких методів примусу, які можуть спричинити невиправдані фізичні або психічні страждання особі. Таким чином, примусове відібрання біологічних зразків забезпечується уповноваженою особою, зазначеною в ухвалі слідчого судді або відповідним спеціалістом.

Процедура відібрання біологічних зразків передбачає, що перед тим як здійснювати примусове їх відбирання, зазначена в ухвалі слідчого судді уповноважена особа зобов’язана пред’явити учаснику кримінального провадження, у якого планується здійснити примусове відбирання біологічних зразків оригінал відповідної ухвали та вручити її копію (ч. 3 ст. 245, ч. 2 ст. 165 КПК). У випадку невиконання особою, що підлягає примусовому відбиранню біологічних зразків, законних вимог ухвали про здійснення примусового відбирання біологічних зразків, до неї можуть бути застосовані заходи фізичного впливу, які дозволяють здійснити її супроводження до місця виклику. Застосуванню заходів фізичного впливу повинно передувати попередження про намір їх застосування. У разі неможливості уникнути застосування заходів фізичного впливу вони не повинні перевищувати міри, необхідної для виконання ухвали про здійснення примусового відбирання біологічних зразків, і

мають зводитися до мінімального впливу на особу[59].

Розглядаючи примусове відбирання біологічних зразків, доцільно окреслити умови, дотримання яких забезпечує законність проведення цієї слідчої (розшукової) дії, об'єктивність та достовірність біологічних зразків, які підлягатимуть дослідженню, а також гарантування збереження здоров'я та дотримання прав осіб, у яких примусово відбирають біологічні зразки:

1) правові – обов'язкова присутність слідчого, прокурора, дізнавача, понятих, здійснення безпосереднього відбирання зразків з тіла особи спеціалістом (лікарем), експертом (судово-медичним експертом); за відповідним клопотанням – захисника, представника, законного представника, адвоката; наявність вільно вираженої добровільної згоди особи надати зразки; відмова від добровільного надання зразків (письмова відмова особи та ознайомлення з її наслідками в протоколі); застосування заходів фізичного впливу, що не повинні перевищувати міри, необхідної для виконання ухвали слідчого судді, суду[60];

2) етичні – заборона використовувати способи, які ображають честь, гідність, релігійні почуття осіб; відсутність учасників процесуальної дії при відбиранні біологічних зразків, якщо це пов'язано з оголенням особи протилежної статі. Згідно з міжнародними стандартами при примусовому відібранні біологічних зразків правоохоронці не повинні завдавати тяжкого втручання у фізичну та психічну цілісність особи проти її волі, а процедура та супутні обставини не повинні викликати в неї страх, тривогу й відчуття власної неповноцінності, що завдає істотної шкоди психічній цілісності людини, крім того, недопустимо застосовувати насильство, яке межує з брутальністю;

3) медичні – заборона застосування методів, приборів, обладнання,

---

[59] Сучасні методи та засоби відібрання біологічних зразків, визначення генетичних ознак (ДНК-профілю) та проведення порівняльного дослідження : метод. рек. / Я. В. Фурман, В. В. Юсупов, А. А. Саковський та ін.; Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 10–11.

[60] Слід враховувати, що законність примусового відібрання біологічних зразків вимагає особистої участі тієї уповноваженої службової особи сторони обвинувачення (слідчого, дізнавача або прокурора), якій безпосередньо надано такий дозвіл ухвалою слідчого судді (п. 1 ч. 1 ст. 164, ч. 3 ст. 245 КПК України), і не передбачає їх одночасної присутності. Водночас участь понятих при відібранні біологічних зразків не є імперативною умовою законності цієї слідчої (розшукової) дії, що узгоджується з ч. 7 ст. 223 КПК України та правовою позицією Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у справі № 318/1411/18 . Див. : Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 14 липня 2020 року у справі № 318/1411/18 (провадження № 51-138км20). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/90486625

небезпечних для життя, здоров’я, болісних або таких, що спричиняють негативні наслідки здоров’ю;

4) криміналістичні – дотримання техніко-криміналістичних і тактико-криміналістичних рекомендацій щодо процедури відбирання біологічних зразків[61].

Застосування примусу при відібранні біологічних зразків у разі відмови особи від їх надання може бути необхідним заходом для забезпечення повного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень. Реалізація такого примусу можлива лише на підставі ухвали слідчого судді. Водночас, важливим і необхідним під час примусового відібрання біологічних зразків є забезпечення поваги до людської гідності, фізичної недоторканності та інших фундаментальних прав особи, у якої відбираються біологічні зразки.

2.2.1. Проблеми нормативного регулювання застосування примусу при відібранні біологічних зразків

Застосування примусу під час відібрання біологічних зразків становить втручання у права і свободи людини, насамперед у право на повагу до приватного життя та фізичну недоторканність. Аналіз чинного кримінального процесуального законодавства свідчить про наявні проблеми нормативного регулювання вказаної слідчої (розшукової) дії, які негативно впливають на визнання законності відібрання біологічних зразків та допустимості отриманих доказів. Особливої уваги заслуговує проблема співвідношення примусового відібрання біологічних зразків із конституційними гарантіями прав людини. Зокрема, чинний КПК не визначає конкретного механізму застосування фізичного примусу під час виконання ухвали слідчого судді, а також не встановлює допустимі межі використання примусових заходів, не регламентує порядок залучення працівників поліції для забезпечення відібрання біологічних

[61] Щербаковський М. Г., Проценко А. М., Волкова А. Е. Біологічні зразки для експертизи: поняття, умови та тактика відбирання. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2024. № 2 (105). С. 197–198. URL: https://doi.org/10.32631/v.2024.2.18

зразків та не містить критеріїв оцінки допустимості окремих заходів впливу.

Також, у наукових джерелах дискусійними є питання законодавчої регламентації відібрання біологічних зразків, зокрема недосконаліть порядку отримання та фіксації результатів відібрання біологічних зразків, невизначеність меж застосування примусу та втручання у приватне життя особи, відсутність механізму поновлення порушених прав особи у випадках, коли біологічні зразки відібрані незаконно або з порушенням процесуального порядку.

Практичні питання отримання біологічного матеріалу виникають також під час виконання Закону України від 9 липня 2022 року № 2391-IX «Про державну реєстрацію геномної інформації людини»[62]. На виконання його вимог керівництвом слідчих підрозділів головних управлінь Національної поліції в областях та м. Києві забезпечено контроль за відібранням біологічного матеріалу в осіб, яким повідомлено про підозру у вчиненні умисних тяжких чи особливо тяжких злочинів проти основ національної безпеки України, життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, власності, громадської безпеки, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

За результатами узагальнення звітів про стан відбору біологічних зразків та встановлення генетичної інформації за період з 1 січня до 31 серпня 2026 року біологічний матеріал відібрано у 10 630 із 15 418 осіб зазначеної категорії, що становить близько 69 %. Найвищі відносні показники відбору зафіксовано у Чернігівській області – 389 осіб (88,8 %), м. Києві – 1 522 особи (85 %) та Одеській області – 939 осіб (83,8 %).

Серед зафіксованих причин, з яких біологічний матеріал не було відібрано, зокрема, є відмова особи від добровільного надання біологічних зразків – 2 411 випадків; непогодження клопотання прокурором – 176; відмову слідчого судді у задоволенні клопотання про примусове відібрання біологічних

[62] Про державну реєстрацію геномної інформації людини : Закон України від 09.07.2022 р. № № 2391-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text.

зразків – 60.

Наведені відомості вказують на практичне значення належної організації дій у разі відмови особи від добровільного надання зразків. Зокрема, уваги потребують роз'яснення підстав і порядку їх отримання, документування волевиявлення особи, підготовка та обґрунтування клопотання про примусове відібрання[63].

До актуальних процесуальних проблем відібрання біологічних зразків слід віднести й недостатню нормативну визначеність цієї СРД, що зумовлює неоднозначність правозастосовної практики та тривалі дискусії серед науковців та працівників слідчих та судових органів. Для забезпечення законності відібрання біологічних зразків та належного доказування у кримінальному процесі необхідним є формування єдиного підходу до проведення відібрання біологічних зразків, а також правильного й однакового розуміння учасниками кримінального провадження процесуальних засад відбирання біологічних зразків[64]. Водночас, у чинному КПК відібрання біологічних зразків є недостатньо регламентованим з огляду на відсильний характер статті 245 КПК до норм, якими регулюється проведення освідування та тимчасового доступу до речей і документів. Ні освідування, ні тимчасовий доступ до речей і документів не пов'язані такою мірою із втручанням в особисту сферу людини, як відібрання біологічних зразків, особливо із застосуванням примусу[65]. КПК не містить самостійної детальної процедури відібрання біологічних зразків, що зумовлює наявність прогалин у правовому регулюванні вказаної слідчої (розшукової) дії, спричинює виникнення практичних труднощів при вирішенні питань щодо застосування примусу, створює ризик порушення прав і свобод

---

[63] Важливо зазначити, що під час використання цих показників необхідно враховувати межі наведеної звітності. Вона стосується відбору біологічного матеріалу у визначеної категорії підозрюваних у зв'язку з виконанням законодавства про державну реєстрацію геномної інформації та не характеризує всіх випадків отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні. Так само кількість осіб, у яких відібрано матеріал, не дає підстав робити висновок про кількість установлених ДНК-профілів або завершених процедур державної реєстрації.

[64] Щербаковський М. Г., Проценко А. М., Волкова А. Е. Біологічні зразки для експертизи: поняття, умови та тактика відбирання. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2024. № 2 (105). С. 190. URL: https://doi.org/10.32631/v.2024.2.18

[65] Коропецька С. О., Савченко В. А. Відібрання біологічних зразків для експертизи: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 530. URL: https://www.lsej.org.ua/4_2021/132.pdf

особи під час відібрання біологічних зразків та може спричинювати неправильне процесуальне оформлення отриманих результатів та визнання доказів недостовірними, а примусове відібрання біологічних зразків – незаконним.

Наслідками відсутності нормативно закріпленого механізму примусового відбирання біологічних зразків є проведення суб'єктами розслідування цієї СРД, виходячи з наявних власних можливостей щодо забезпечення примусу, що може призвести до порушення прав особи[66]. Таким чином, недостатня регламентація процедури примусового відібрання біологічних зразків у КПК призводить до різного тлумачення окремих положень закону та неоднакового підходу органів досудового розслідування до проведення відповідної слідчої (розшукової) дії. Законодавство визначає можливість звернення до слідчого судді для отримання дозволу на примусове відібрання зразків у разі відмови особи від їх добровільного надання, однак не містить порядку реалізації такого дозволу. Доцільним є нормативне вдосконалення ст. 245 КПК з метою визначення та закріплення підстав та порядку примусового відібрання біологічних зразків, а також меж застосування примусових заходів при відмові особи у добровільному наданні біологічних зразків.

Попри наявність законодавчих підстав для примусового відібрання біологічних зразків у разі відмови особи надати їх добровільно, у чинному законодавстві не визначена процедура її оформлення (відмови), що може призвести до зловживань з боку сторони обвинувачення шляхом подання недостовірної інформації. Натомість реалізувати можливість заперечити проти примусового відібрання біологічних зразків, яке проводиться з порушенням вимог процесуального закону, можливо лише у разі, якщо сторона кримінального провадження, що звернулася з відповідним клопотанням, не доведе доцільність проведення розгляду останнього без виклику особи (ч. 2 ст.

[66] Антонюк П. Є. Організаційно-тактичні аспекти примусового відбирання біологічних зразків у особи в кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. 2017. № 1 (27). С. 36. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6daf1581-8959-4187-9e6f-0e18878d75c9/content

163 КПК)[67] [68]. З метою мінімізації ризиків зловживань під час ініціювання процедури примусового відібрання біологічних зразків, доцільним видається законодавче врегулювання порядку фіксації відмови особи від їх добровільного надання. Насамперед, необхідно передбачити обов'язок уповноваженої особи складати процесуальний документ, у якому мають бути відображені факт відмови, роз'яснення особі її прав та правові наслідки прийнятого нею рішення. Додатковою гарантією дотримання прав учасників кримінального провадження є забезпечення відеофіксації, що сприятиме об'єктивному встановленню обставин отримання згоди або відмови та унеможливить виникнення сумнівів щодо меж застосування примусу під час відібрання біологічних зразків.

Іншою проблемою нормативного регулювання застосування примусу при відібранні біологічних зразків є відсутність у кримінальному процесуальному законі спеціального механізму поновлення порушених прав особи шляхом знищення зразків, отриманих незаконно або з істотним порушенням процесуального порядку. Особливої актуальності це питання набуває під час примусового відбору, оскільки така процедура безпосередньо пов'язана з втручанням у право на повагу до приватного життя та тілесну недоторканність особи. При цьому питання знищення біологічних об'єктів необхідно розглядати диференційовано, з урахуванням їх правового режиму, чітко відмежовуючи біологічні зразки, отримані для проведення судової експертизи у кримінальному провадженні (ст. 245 КПК України), від біологічного матеріалу, відібраного з метою державної реєстрації геномної інформації (для якого підстави, строки зберігання, порядок знищення біоматеріалу та видалення відомостей з Електронного реєстру вже регламентовані статтями 9, 17 Закону України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини»[69] і Порядком, затвердженим

---

[67] Лейба О. А. Відібрання біологічних зразків для експертного дослідження: спірні питання нормативної регламентації та практики правозастосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2021. № 65. С. 308–313. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.56

[68] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *База даних «Законодавство України». Офіційний сайт* Верховної Ради України. URL: ttps://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

[69] Про державну реєстрацію геномної інформації людини. Закон України від 09.07.2022 № 2391-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text.

постановою КМУ від 29.08.2023 р. № 978[70]). Натомість КПК України не передбачає самостійної процедури знищення саме порівняльних біологічних зразків, одержаних у межах СРД з порушенням конституційних прав особи. У зв'язку з цим у науковій літературі обґрунтовується доцільність нормативного закріплення у ст. 303 КПК України права особи на оскарження неправомірного примусового відібрання біологічних зразків із покладенням на сторону обвинувачення обов'язку знищити відповідні об'єкти[71]. Водночас питання про вплив порушень, допущених під час відібрання зразків, на допустимість висновку експерта не слід вирішувати автоматично, ототожнюючи будь-який формальний процедурний недолік із безумовною недопустимістю доказу. Відповідно до правових позицій Верховного Суду[72] оцінка допустимості висновку експерта має здійснюватися судом індивідуально за критеріями статей 86–87 КПК України залежно від характеру та істотності допущеного порушення: безумовну недопустимість висновку експерта (за доктриною «плодів отруєного дерева») тягнуть саме істотні порушення прав і свобод людини (зокрема, здійснення примусового відбору без ухвали слідчого судді або застосування методів, що принижують людську гідність), тоді як незначні формальні відступи від процедури, що не поставили під сумнів достовірність походження зразків та не нівелювали фундаментальні права особи, оцінюються у сукупності з іншими обставинами кримінального провадження.

Таким чином, нормативне регулювання застосування примусу при відібранні біологічних зразків характеризується наявністю низки суттєвих недоліків, а саме: а) відсильний характер ст. 245 КПК до норм, якими регулюється проведення освідування та тимчасового доступу до речей і

---

[70] Порядок проведення обов'язкової державної реєстрації геномної інформації людини та Порядок проведення добровільної державної реєстрації геномної інформації людини, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 29.08.2023 № 978. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/978-2023-%D0%BF#Text

[71] Лейба О. А. Відібрання біологічних зразків для експертного дослідження: спірні питання нормативної регламентації та практики правозастосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2021. № 65. С. 312. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.56

[72] Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо проведення освідування особи та відібрання зразків для експертизи. Рішення, внесені до ЄДРСР, з 2018 року по липень 2024 року / упоряд.: Г. М. Зеленов, О. В. Кривцова ; упр. аналіт. та правової роботи Касаційного кримінального суду депар. аналіт. та правової роботи. Київ, 2024. 27 с. URL:https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_KKS_osvid_zrazki_eksp_2018_07_2024.pdf.

документів; б) недостатня регламентація процесуального порядку примусового відібрання біологічних зразків; в) проблема співвідношення між застосуванням примусу та дотриманням прав особи під час примусового відібрання біологічних зразків. Усунення зазначених процесуальних прогалин потребує комплексного вдосконалення кримінального процесуального законодавства з урахуванням практики ЄСПЛ, міжнародних стандартів захисту прав і свобод людини та сучасних досягнень науки.

2.2.2. Межі допустимості застосування примусу при відібранні біологічних зразків з урахуванням конституційних гарантій недоторканості особи та поваги до приватного життя

Примусове відібрання біологічних зразків за своєю природою передбачає обмеження основоположних прав і свобод людини, оскільки передбачає отримання біологічних зразків незалежно від волі особи. Під час його проведення обов'язковим є дотримання меж застосування примусу, а також врахування того, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Перш ніж приступити до примусу, слідчий або прокурор повинні вжити всіх заходів, що спрямовані на переконання особи надати зразки добровільно[73]. У протилежному випадку, застосуванню примусу повинні передувати заходи щодо визначення підстав для примусового відібрання біологічних зразків, отримання відповідної ухвали слідчого судді та ознайомлення з нею особи, яка підлягає примусовим заходам.

Ключовими умовами допустимості застосування примусу є дотримання таких принципів як законність, верховенство прав і свобод людини, необхідність примусу та пропорційність між застосуванням примусу в інтересах розслідування та обмеженням конституційних гарантій недоторканості особи та поваги до приватного життя. Межею допустимого

[73] Горелкіна К. Г. Дотримання прав і свобод людини при примусовому відбиранні біологічних зразків. *Вісник пенітенціарної асоціації України.* 2021. № 1 (15). С. 138. URL: https://doi.org/10.34015/2523-4552.2021.1.12\

примусу є момент, коли примусове відібрання біологічних зразків у особи перестає відповідати вимогам пропорційності та необхідності, а досягнення мети розслідування не відповідає характеру та ступеню втручання у права особи. Відповідно, правозастосовникам, відповідно до чинного законодавства, належить чітко та ясно усвідомлювати і вміти визначати межі допустимого впливу на особу, піклуватися про збереження її здоров'я, честі та гідності, виконуючи норми ст. 3 Конституції України[74].

Важливим критерієм визначення меж допустимості примусу виступає законність мети примусового відібрання біологічних зразків. Під час досудового розслідування такою метою є: а) забезпечення належного розслідування кримінального правопорушення; б) вирішення завдань та досягнення цілей розслідування; в) встановлення обставин, що підлягають доказуванню; г) ідентифікація особи, яка залишила сліди біологічного походження на місці події; д) отримання доказової інформації, яка необхідна для прийняття обґрунтованого процесуального рішення. Якщо примусове відібрання біологічних зразків не спрямоване на досягнення зазначених завдань або для його проведення відсутні правові підстави, відповідне застосування примусу є незаконним та не може вважатися необхідним і виправданим.

Особливого значення набуває пропорційність примусу, що полягає у забезпеченні балансу між інтересами суспільства у питанні боротьбі зі злочинністю та правами конкретної особи. Примусове відібрання біологічних зразків становить втручання у гарантовані права особи на фізичну недоторканність та повагу до приватного життя, а тому перед застосуванням примусових заходів обов'язково повинні бути враховані характер і тяжкість кримінального правопорушення. Втручання у права особи повинно бути мінімально необхідними для досягнення мети розслідування, а ступінь фізичного втручання в організм людини має викликати мінімальні фізичні та психічні страждання. Так, найменшого впливу потребує відбирання букального епітелію, що здійснюється без порушення цілісності тканин організму та не

[74] Там же, С. 138. URL: https://doi.org/10.34015/2523-4552.2021.1.12\

передбачає застосування інвазивних методів, натомість, відібрання крові або зразків тканин може бути пов'язане з більш інтенсивним впливом на організм особи. Тому, оцінка пропорційності повинна здійснюватися з урахуванням конкретного способу отримання біологічних зразків, необхідних для проведення судової експертизи.

Важливу роль у визначенні меж допустимого примусу відіграє принцип верховенства прав і свобод людини та забезпечення поваги до людської гідності. Навіть за наявності законних підстав та ухвали слідчого судді, що надає дозвіл на примусове відібрання біологічних зразків, провадження цієї СРД не повинно супроводжуватися діями, які принижують особу або створюють для неї невиправдані фізичні чи моральні страждання. Відповідно до ч. 3 ст. 245 КПК України відібрання біологічних зразків у особи здійснюється за правилами, передбаченими ст. 241 КПК України. Тому, якщо така дія супроводжується оголенням особи, застосовуються відповідні гарантії, встановлені саме у згадуваній статті, а саме: а) відібрання біологічних зразків здійснюється особами тієї ж статі, за винятком його проведення лікарем; б) дізнавач, слідчий, прокурор не вправі бути присутнім при відібранні біологічних зразків у особи іншої статі, якщо це пов'язано з необхідністю оголювати особу; в) при відібранні біологічних зразків не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або є небезпечними для її здоров'я; г) застосування примусу допускається лише у межах, необхідних для досягнення мети відібрання біологічних зразків[75]. Тому, будь-які процесуальні дії повинні проводитися з максимальною повагою до особи, незалежно від її процесуального статусу, а також з обов'язковим дотриманням конституційних прав і свобод людини.

Визначальний вплив на формування стандартів допустимості примусового відібрання біологічних зразків справляє практика ЄСПЛ, відповідно до якої втручання у фізичну недоторканність особи повинно бути законним, необхідним та пропорційним поставленій меті. Особливу увагу

[75] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *База даних «Законодавство України». Офіційний сайт* Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

ЄСПЛ приділяє питанням дотримання прав і свобод людини, захисту людської гідності та недопущення надмірного фізичного впливу на особу. Узагальнюючи відповідну практику ЄСПЛ, К. Г. Горелкіна зазначає, що кримінальне судочинство як механізм реакції держави на злочинну поведінку передбачає можливість застосування примусу, зокрема під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій та отримання біологічних зразків, за умови дотримання встановлених законом меж[76].

Отже, межею допустимого примусу є момент, коли примусове відібрання біологічних зразків у особи перестає відповідати вимогам пропорційності та необхідності, а досягнення мети розслідування не відповідає характеру та ступеню втручання у права особи.

[76] Горелкіна К. Г. Дотримання прав і свобод людини при примусовому відбиранні біологічних зразків. *Вісник пенітенціарної асоціації України.* 2021. № 1 (15). С. 138. URL: ttps://doi.org/10.34015/2523-4552.2021.1.12\

РОЗДІЛ 3. КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДІБРАННЯ БІОЛОГІЧНИХ ЗРАЗКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

3.1. Підготовка до відібрання біологічних зразків

Ефективність використання результатів судової молекулярно-генетичної експертизи безпосередньо залежить від якості отриманих біологічних зразків. Саме тому підготовчий етап є одним із найважливіших складових процесу відібрання біологічного матеріалу. Помилки, допущені на цьому етапі, можуть призвести до контамінації об’єктів, втрати їхніх властивостей, непридатності матеріалу для дослідження або отримання недостовірних результатів експертизи, а в окремих випадках - мати значення для подальшої оцінки висновку експерта. Бо контамінація чи неправильне пакування, насамперед, впливають на придатність матеріалу і достовірність результату, а не автоматично на процесуальну допустимість.

Конституційними орієнтирами під час відібрання біологічних зразків є повага до гідності людини, її особистої недоторканності та приватного життя. Тому під час планування відповідної процесуальної дії необхідно забезпечити законність, необхідність і пропорційність втручання у права особи.

У науковій літературі зразки для порівняльного дослідження розглядаються як самостійна категорія об’єктів, що містять інформацію про властивості та ознаки ідентифікованого об’єкта та використовуються для вирішення ідентифікаційних, класифікаційних і діагностичних завдань судової експертизи. З урахуванням правової природи зразків (як матеріальної основи експертного дослідження), доказове значення мають не самі матеріальні об’єкти, а інформація про їхні властивості та ознаки, яка отримується в процесі експертного дослідження.

Підготовка до відібрання біологічних зразків починається з аналізу матеріалів кримінального провадження та встановлення необхідності проведення відповідного експертного дослідження. Слідчий має визначити:

– обставини, які підлягають доказуванню;

– вид експертного дослідження, для проведення якого необхідні відповідні зразки;

– об’єкти, які будуть досліджуватися;

– види необхідних порівняльних зразків;

– достатню кількість біологічного матеріалу для проведення дослідження.

Вибір виду біологічного зразка повинен здійснюватися з урахуванням рекомендацій експертної установи та специфіки конкретного кримінального провадження.

Підготовка до відібрання біологічних зразків передбачає проведення комплексу організаційних заходів. Насамперед слідчому необхідно визначити:

– час та місце проведення процесуальної дії;

– склад учасників;

– необхідність залучення спеціалістів;

– перелік технічних засобів та матеріалів.

Важливе значення має правильний вибір місця проведення відібрання зразків. Воно повинно відповідати санітарно-гігієнічним вимогам, забезпечувати конфіденційність та виключати можливість стороннього впливу на особу.

Залежно від виду біологічного матеріалу відбирання може проводитися:

– у службових приміщеннях органів досудового розслідування;

– у медичних закладах;

– у приміщеннях експертних установ;

– за місцем перебування особи (у виняткових випадках).

Під час планування необхідно враховувати психологічний стан особи, її вік, стан здоров’я, а також можливість виникнення конфліктних ситуацій.

Криміналістична практика свідчить, що участь спеціаліста значно підвищує ефективність проведення СРД. Спеціаліст сприяє правильному визначенню меж дослідження, способів виявлення слідів, вибору технічних засобів та забезпечує належне пакування речових доказів.

Залежно від характеру біологічного матеріалу до участі можуть залучатися:

– судово-медичні експерти;

– лікарі відповідної спеціалізації;

– спеціалісти-криміналісти;

– спеціалісти Експертної служби МВС України;

– спеціалісти в сфері молекулярної генетики.

Допомога спеціаліста особливо важлива у випадках отримання складних або специфічних зразків, а також під час розслідування воєнних злочинів та ідентифікації невпізнаних осіб.

До початку проведення відповідної СРД слідчий повинен переконатися у наявності необхідних технічних засобів та матеріалів. До стандартного комплекту можуть входити: стерильні рукавички, медичні маски, одноразові шприци, вакуумні пробірки, стерильні тампони, паперові конверти, контейнери для транспортування, маркери та етикетки, пакувальні матеріали, фото- та відеотехніка. Усі інструменти повинні бути стерильними, а пакувальні матеріали придатними для тривалого зберігання біологічного матеріалу.

Однією з найважливіших умов отримання якісних зразків є недопущення контамінації (потрапляння стороннього біологічного матеріалу, що може змінити властивості досліджуваного об’єкта). Для її запобігання необхідно:

1) використовувати чисті одноразові рукавички та стерильні одноразові засоби забору біологічного матеріалу (інструменти);

2) змінювати одноразові чисті рукавички та стерильні одноразові засоби забору біологічного матеріалу (інструменти) при роботі з різними об’єктами;

3) не допускати контакту біологічних зразків між собою;

4) використовувати окрему упаковку для кожного об’єкта;

5) не торкатися робочих поверхонь стерильних інструментів;

6) застосовувати лише стерильні тампони;

7) уникати контакту робочої частини тампона із сторонніми поверхнями;

8) уникати контакту відкритих пробірок між собою;

9) не торкатися внутрішніх поверхонь контейнерів;

10) забезпечувати сухість біологічних об’єктів перед пакуванням;

11) виключати потрапляння вологи та сторонніх речовин.

Недотримання зазначених вимог може призвести до отримання змішаних ДНК-профілів та суттєво ускладнити подальше дослідження.

Під час підготовки до відібрання біологічних зразків важливого значення набувають тактичні прийоми психологічного характеру. Слідчий повинен створити атмосферу довіри, пояснити особі мету проведення процесуальної дії та її значення для встановлення обставин кримінального провадження. Неприпустимими є психологічний тиск, погрози, приниження честі та гідності особи, демонстрація упередженого ставлення. Особливої уваги потребує робота з потерпілими, неповнолітніми, особами похилого віку та членами сімей загиблих осіб.

Правова природа зразків для порівняльного дослідження передбачає обов’язкове підтвердження їхнього походження та дотримання встановленого порядку отримання. Якісне документування забезпечує можливість перевірки походження зразків та гарантує допустимість результатів експертного дослідження.

3.2. Тактичні особливості відібрання окремих видів біологічних зразків за умови добровільного надання

3.2.1. Зразки крові

Зразки крові належать до найбільш інформативних об’єктів біологічного походження, що використовуються під час проведення судових молекулярно-генетичних, імунологічних, токсикологічних, біохімічних та інших видів

експертиз. Високий вміст ядерного матеріалу в клітинах крові забезпечує отримання якісного ДНК-профілю, що дозволяє проводити ідентифікацію особи, встановлювати біологічну спорідненість, здійснювати порівняльні дослідження та вирішувати інші завдання кримінального провадження.

У структурі об'єктів, які найчастіше направляються на молекулярно-генетичну експертизу, кров посідає одне з провідних місць, оскільки характеризується високою інформативністю, відносною стійкістю генетичних ознак та можливістю тривалого зберігання. Саме тому правильна організація процедури отримання зразків крові має важливе значення для забезпечення достовірності результатів експертного дослідження.

Зразки крові використовуються для проведення судової молекулярно-генетичної експертизи, встановлення належності слідів крові конкретній особі, ідентифікації невпізнаних трупів, проведення експертиз у кримінальних провадженнях про насильницькі злочини, дослідження об'єктів, вилучених із місця події, формування генетичних профілів та їх подальшого використання у процесі ідентифікації.

Особливого значення зразки крові набули під час розслідування воєнних злочинів та проведення ідентифікації загиблих осіб. На тепер всі обласні управління Нацполіції України забезпечені криміналістичними лабораторіями для експрес-аналізу ДНК[77]. Використання (серед іншого) технології «Rapid DNA» із застосуванням комплексу «ANDE 6C», дозволяє оперативно здійснювати попередні молекулярно-генетичні дослідження біологічних об'єктів.

Підготовка до отримання зразків крові повинна здійснюватися з урахуванням загальних положень кримінального процесуального законодавства та специфіки відповідного біологічного матеріалу.

На початковому етапі слідчому доцільно:

– визначити мету отримання зразків;

[77] Всі обласні управління Нацполіції України забезпечені криміналістичними лабораторіями для експрес-аналізу ДНК // Національна поліція України : офіційний вебсайт. 28 листоп. 2023 р. URL: https://npu.gov.ua/news/vsi-oblasni-upravlinnia-natspolitsii-ukrainy-zabezpecheni-kryminalistychnymy-laboratoriiamy-dlia-ekspres-analizu-dnk

– встановити обсяг необхідного біологічного матеріалу;

– узгодити із експертною установою особливості відбору та пакування;

– визначити необхідність участі медичного працівника;

– підготувати процесуальні документи;

– забезпечити наявність стерильних інструментів та пакувальних матеріалів.

Оскільки відібрання крові є процедурою, пов’язаною з порушенням цілісності шкірних покривів, її проведення потребує спеціальних знань і навичок. З цієї причини доцільним є залучення судово-медичного експерта, лікаря або іншого медичного працівника. Допомога спеціаліста під час отримання біологічних зразків полягає у створенні належних умов для проведення процедури, застосуванні відповідних інструментів, визначенні достатньої кількості отриманого матеріалу, а також забезпеченні правильного пакування та зберігання зразків.

Однією з обов’язкових умов добровільного отримання зразків крові є встановлення психологічного контакту з особою. Перед початком проведення процесуальної дії слідчий повинен:

– роз’яснити мету отримання зразків;

– повідомити про порядок проведення процедури;

– пояснити значення отриманих результатів для кримінального провадження;

– надати відповіді на запитання особи;

– переконатися у добровільності її волевиявлення.

Під час спілкування необхідно враховувати індивідуальні особливості особи, її психоемоційний стан, вік, наявність хронічних захворювань та можливі страхи, пов’язані з медичними маніпуляціями. Тактичний вплив повинен ґрунтуватися виключно на переконанні та роз’ясненні процесуального значення відповідної дії. Неприпустимими є будь-які форми примусу, погроз або психологічного тиску.

Особливої уваги потребують випадки отримання зразків крові у близьких родичів загиблих осіб для подальшої ідентифікації невстановлених тіл. У таких ситуаціях слідчому доцільно виявляти підвищену тактовність, враховувати психологічний стан родичів та забезпечувати максимально коректне спілкування.

Безпосереднє отримання зразків крові здійснюється медичним працівником із дотриманням санітарно-гігієнічних вимог.

Під час проведення процедури необхідно:

– використовувати чисті одноразові рукавички та стерильні одноразові засоби для забору крові[78];

– застосовувати лише стерильні інструменти;

– забезпечити обробку місця проколу антисептичними засобами;

– використовувати вакуумні пробірки або одноразові шприци;

– не допускати контакту зразків із сторонніми предметами.

Після отримання крові пробірки повинні бути негайно закриті та промарковані. У маркуванні зазначаються прізвище та ініціали особи, дата отримання зразка, номер кримінального провадження, прізвище особи, яка проводила відбір. При необхідності одночасного отримання зразків у кількох осіб кожен зразок упаковується окремо, що виключає можливість їх змішування.

Однією з основних вимог під час роботи із кров'ю є забезпечення чистоти біологічного матеріалу з метою унеможливлення контамінації та отримання достовірних результатів молекулярно-генетичних досліджень.

Правильне пакування біологічного матеріалу є одним із факторів, що забезпечують його збереження. Після завершення процедури зразки герметично закриваються, наносяться необхідні маркувальні позначення, складається відповідний опис, біологічний матеріал поміщається у спеціальний контейнер, забезпечується дотримання температурного режиму під час транспортування.

---

[78] Рекомендації ВООЗ щодо взяття крові: найкращі практики у флеботомії. URL: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/sites/books/NBK138655/

У випадку порушення правил пакування можливе руйнування клітинного матеріалу, що негативно впливатиме на результати експертного дослідження. Результати отримання зразків крові повинні бути належним чином відображені у протоколі. Повнота документування має важливе значення для підтвердження законності походження зразків та подальшої оцінки їх як належних і допустимих доказів.

Окремої уваги потребують певні особливості подальшого збереження відібраних зразків з метою запобігання деградації ДНК. В зразки крові, які передбачено досліджувати в рідкому вигляді, доцільно одразу додати стабілізатори: р-ни глюгіциру, 0,5М ЕДТА (pH- 8,0), цитрату натрію або використовувати спеціальні пробірки з внесеним в них стабілізатором. Зберігати такі зразки до початку дослідження потрібно в холодильнику при температурі +4◦С не більше 2-3 діб. Одразу після відбору частину крові потрібно розмістити на фільтрувальному папері або лабораторній марлевій серветці і висушити при кімнатній температурі, подалі від нагрівальних приладів, після чого запакувати в паперові пакети, маркувати. Як показують дослідження, збережені таким чином зразки перші три місяці зовсім не зазнають деградації. В такому вигляді рекомендується і транспортувати зразки крові, якщо цього вимагають обставини.

3.2.2. Зразки слини та букального епітелію

Слина та букальний епітелій є різними, хоча взаємопов’язаними видами біологічного матеріалу[79]. Слина є біологічною рідиною ротової порожнини, яка, зокрема, містить клітини епітелію, тоді як букальний епітелій становлять клітини слизової оболонки внутрішньої поверхні щоки, що можуть цілеспрямовано відбиратися за допомогою відповідного аплікатора. Обидва види біологічного матеріалу можуть бути джерелом ДНК та використовуватися

[79] Про затвердження Порядку відбору, направлення на молекулярно-генетичну експертизу (дослідження) біологічного матеріалу військовополонених для встановлення геномної інформації та його зберігання : постанова Кабінету Міністрів України від 19.05.2023 № 508 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/508-2023-%D0%BF#Text.; Cascella R., Stocchi L., Strafella C. et al. Comparative analysis between saliva and buccal swabs as source of DNA: lesson from HLA-B*57:01 testing. Pharmacogenomics. 2015. Vol. 16, No. 10. P. 1039–1046. DOI: 10.2217/pgs.15.59. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/26230858/

для проведення судових молекулярно-генетичних досліджень. При цьому способи їх отримання відрізняються: слина може відбиратися як біологічна рідина, а букальний епітелій шляхом контакту стерильного аплікатора зі слизовою оболонкою внутрішньої поверхні щоки. Отримання таких зразків не пов'язане з порушенням цілісності шкірних покривів та належить до неінвазивних способів отримання біологічного матеріалу.

Сучасна практика молекулярно-генетичних досліджень свідчить, що букальний епітелій та слина є одними з найзручніших об'єктів для проведення ДНК-аналізу. Простота отримання, мінімальний ризик травмування особи та можливість проведення процедури безпосередньо слідчим або спеціалістом-криміналістом зумовлюють широке застосування цього виду біологічних зразків у діяльності органів досудового розслідування.

Зразки слини використовуються для проведення судової молекулярно-генетичної експертизи, встановлення належності біологічних слідів конкретній особі, ідентифікації невстановлених осіб, встановлення біологічної спорідненості, порівняння із слідами, виявленими на місці події, формування генетичних профілів осіб, проведення ідентифікації загиблих.

Судово-слідча практика свідчить, що букальний епітелій у більшості випадків забезпечує отримання якісного ДНК-профілю та є повноцінною альтернативою крові. Саме тому в сучасних умовах зразки слини широко використовуються під час ідентифікації осіб, проведення молекулярно-генетичних експертиз та наповнення електронних генетичних обліків.

Особливої актуальності використання букального епітелію набуло в умовах збройної агресії проти України, коли виникла необхідність оперативної ідентифікації загиблих та встановлення родинних зв'язків між невпізнаними особами та їх близькими родичами.

Підготовка до відібрання зразків слини передбачає проведення комплексу організаційних та тактичних заходів, спрямованих на забезпечення придатності біологічного матеріалу для подальшого дослідження.

Перед проведенням процедури слідчому доцільно:

– визначити мету отримання зразків;

– уточнити вимоги експертної установи до способу відбору матеріалу;

– підготувати стерильні букальні тампони або інші засоби відбору;

– забезпечити наявність паперових конвертів чи спеціальних контейнерів;

– підготувати засоби маркування та пакування;

– за необхідності залучити спеціаліста.

Участь спеціаліста сприяє правильному визначенню достатності отриманого матеріалу, вибору оптимального способу відбору та дотриманню вимог щодо подальшого зберігання біологічних об’єктів.

Перед початком процедури особі необхідно надати рекомендації щодо підготовки до відібрання зразків слини. Зокрема, рекомендується утриматися від вживання їжі та напоїв протягом 30–60 хвилин до проведення процедури, не палити, не використовувати жувальну гумку, не застосовувати ополіскувачі для ротової порожнини, за можливості прополоскати рот чистою водою за декілька хвилин до відібрання. Дотримання зазначених рекомендацій сприяє отриманню більш якісного генетичного матеріалу та знижує ризик потрапляння сторонніх домішок.

Відібрання зразків слини за умови добровільного надання передбачає встановлення психологічного контакту з особою та створення сприятливої атмосфери для проведення процесуальної дії. Перед початком процедури слідчий повинен роз’яснити мету отримання зразків, повідомити про порядок проведення дії, пояснити значення результатів для кримінального провадження, переконатися у добровільному характері надання біологічного матеріалу, відповісти на запитання особи.

Оскільки відбір букального епітелію не пов’язаний із больовими відчуттями, у більшості випадків особи не виявляють психологічного опору. Проте у деяких ситуаціях можуть виникати побоювання щодо подальшого використання генетичної інформації. У таких випадках слідчому доцільно додатково роз’яснити положення законодавства щодо захисту персональних даних та державної реєстрації геномної інформації людини. Особливої уваги

потребують випадки отримання зразків у неповнолітніх осіб, потерпілих від насильницьких злочинів та родичів загиблих. У таких ситуаціях слідчий повинен проявляти тактовність, стриманість та враховувати психоемоційний стан особи.

Спосіб отримання біологічного матеріалу з ротової порожнини залежить від виду необхідного зразка та вимог відповідної експертної методики. Букальний епітелій відбирають шляхом проведення стерильним аплікатором по слизовій оболонці внутрішньої поверхні щоки. Безпосередньо перед процедурою слідчий або спеціаліст:

– одягає одноразові чисті рукавички;

– розкриває упаковку стерильного тампона без дотику до його робочої частини;

– пропонує особі широко відкрити рот;

– проводить тампоном по внутрішній поверхні щоки протягом декількох секунд;

– за необхідності повторює процедуру з іншого боку ротової порожнини.

Для забезпечення достатньої кількості генетичного матеріалу доцільно використовувати два окремих тампони.

Після завершення процедури тампони залишаються для природного висихання. Упаковування вологих тампонів може сприяти розвитку мікроорганізмів та руйнуванню ДНК, що негативно позначається на результатах подальшого дослідження.

Під час роботи із зразками слини одним із основних завдань та обов’язковою умовою є забезпечення чистоти зразків та недопущення потрапляння стороннього генетичного матеріалу (контамінації).

Після висушування тампони упаковуються у паперові конверти або спеціальні контейнери, які забезпечують вільний доступ повітря та запобігають накопиченню вологи. На упаковці зазначаються номер кримінального провадження, дата отримання зразка, прізвище та ініціали особи, вид біологічного матеріалу, прізвище особи, яка здійснювала відбір.

Не допускається пакування вологих тампонів у поліетиленові пакети, оскільки це може спричинити руйнування клітинного матеріалу. Транспортування здійснюється у спосіб, що виключає механічні пошкодження та вплив несприятливих факторів навколишнього середовища.

3.2.3. Зразки сперми

Сперма є одним із найбільш інформативних об’єктів біологічного походження, що широко використовується під час проведення судових молекулярно-генетичних, цитологічних та імунологічних досліджень. Завдяки високій концентрації клітинного матеріалу та значному вмісту ДНК, зразки сперми мають важливе доказове значення при розслідуванні кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, насильницьких злочинів, а також у випадках встановлення біологічного батьківства чи інших родинних зв’язків.

Особливістю цього виду біологічних зразків є підвищена делікатність процедури їх отримання, що обумовлює необхідність неухильного дотримання вимог законності, етичних норм, поваги до честі та гідності особи, а також забезпечення конфіденційності. Тактичні аспекти отримання зразків сперми суттєво відрізняються від відібрання інших видів біологічного матеріалу, оскільки відповідна процедура може супроводжуватися психологічним дискомфортом, сором’язливістю або негативним емоційним сприйняттям з боку особи.

Зразки сперми можуть бути об’єктом судово-біологічних, цитологічних, імунологічних та молекулярно-генетичних досліджень. Їх дослідження дає змогу встановлювати природу біологічного матеріалу, визначати його генетичні ознаки та вирішувати питання про можливе походження від конкретної особи. Водночас для отримання порівняльного ДНК-профілю особи, як правило, достатньо стандартного референтного зразка, зокрема букального епітелію, тому необхідність відібрання саме сперми повинна визначатися конкретними завданнями експертного дослідження.

Найбільш часто зразки сперми використовуються під час розслідування зґвалтувань, сексуального насильства, злочинів щодо неповнолітніх, а також у випадках, коли на речових доказах або одязі потерпілих виявлені відповідні біологічні сліди. Сперматозоїди є джерелом ядерної ДНК, однак можливість отримання придатного генетичного профілю залежить від кількості та стану біологічного матеріалу, умов його зберігання і ступеня деградації.

Підготовка до відібрання зразків сперми передбачає проведення комплексу організаційних, процесуальних та тактичних заходів.

На підготовчому етапі слідчому необхідно:

– визначити мету отримання біологічного матеріалу;

– узгодити з експертною установою вимоги до кількості та способу відбору зразків;

– підготувати необхідні процесуальні документи;

– забезпечити участь спеціаліста або медичного працівника (за необхідності);

– підготувати стерильні контейнери для збору матеріалу;

– створити умови, які забезпечують конфіденційність та психологічний комфорт особи.

Допомога спеціаліста під час отримання біологічних зразків полягає у забезпеченні належних умов проведення процедури, використанні відповідних інструментів, оцінці достатності отриманого матеріалу, а також правильному пакуванні та зберіганні зразків. У зв’язку з делікатністю процедури особливе значення має попереднє роз’яснення особі порядку проведення дії та забезпечення максимальної конфіденційності.

Отримання зразків сперми потребує від слідчого високого рівня професійної етики, психологічної підготовки та вміння встановлювати довірливі відносини. Перед проведенням процедури слідчий повинен роз’яснити правові підстави отримання зразків, повідомити про мету проведення відповідної дії, пояснити порядок використання отриманого

матеріалу, гарантувати конфіденційність, переконатися у добровільності надання зразків.

Під час спілкування слід уникати категоричних висловлювань, проявів упередженого ставлення, принизливих формулювань, надмірної деталізації інтимних обставин, психологічного тиску. Тактичний вплив повинен ґрунтуватися виключно на переконанні та роз'ясненні значення відповідної процесуальної дії.

Процедура отримання зразків сперми за умови добровільного надання повинна проводитися у приміщенні, яке забезпечує ізольованість, дотримання санітарно-гігієнічних вимог, відсутність сторонніх осіб, психологічний комфорт, можливість конфіденційного проведення процедури.

Доцільно використовувати окреме приміщення медичного закладу або інше спеціально підготовлене місце. Збирання біологічного матеріалу здійснюється особою самостійно у стерильний одноразовий контейнер. Працівники правоохоронних органів та інші учасники процесуальної дії безпосередньої участі у процесі отримання матеріалу не беруть. Після завершення процедури контейнер передається уповноваженій особі для подальшого пакування та документування.

Під час роботи із зразками сперми необхідно забезпечити виключення будь-якого стороннього впливу на біологічний матеріал. З цією метою необхідно використовувати лише стерильні контейнери, уникати контакту внутрішньої поверхні контейнера із сторонніми предметами, застосовувати одноразові рукавички, не допускати змішування різних зразків, здійснювати окреме пакування кожного об'єкта, забезпечити швидке закриття контейнера після отримання матеріалу. Недотримання зазначених вимог може призвести до контамінації та негативно вплинути на результати молекулярно-генетичної експертизи.

Після завершення відібрання зразків сперми контейнер із біологічним матеріалом повинен бути герметично закритий, промаркований, упакований у відповідний транспортний контейнер, направлений до експертної установи з

дотриманням необхідних умов зберігання. На упаковці зазначаються номер кримінального провадження, дата отримання зразків, дані особи, яка надала матеріал, вид біологічного зразка, прізвище особи, яка здійснювала оформлення. Умови транспортування повинні виключати вплив високої температури, механічних пошкоджень та інших факторів, які можуть призвести до руйнування клітинного матеріалу.

3.2.4. Зразки волосся та інші біологічні зразки

Сучасний розвиток молекулярно-генетичних технологій значно розширив перелік біологічних об’єктів, які можуть використовуватися для проведення судових експертиз. Окрім крові, слини та сперми, джерелами генетичної інформації можуть бути волосся, нігті, клітини епітелію, піт, виділення організму, кісткова тканина, зуби та інші біологічні об’єкти. У низці випадків саме ці зразки є єдиним доступним джерелом ДНК, що обумовлює їх важливе значення для встановлення обставин кримінального правопорушення.

Особливість таких об’єктів полягає в тому, що їх інформативність значною мірою залежить від способу отримання, умов зберігання та ступеня збереження клітинного матеріалу. Неправильне поводження із зразками може призвести до втрати доказової інформації або неможливості проведення експертного дослідження.

Волосся та інші біологічні зразки можуть використовуватися для проведення судових молекулярно-генетичних експертиз, встановлення належності біологічних слідів конкретній особі, порівняння із речовими доказами, вилученими з місця події, встановлення можливого зв’язку особи з досліджуваним об’єктом або оцінки версії щодо контакту з урахуванням можливості прямого чи непрямого перенесення біологічного матеріалу, ідентифікації невстановлених осіб та загиблих, проведення комплексних медико-криміналістичних досліджень, встановлення окремих біологічних характеристик людини.

До інших біологічних об’єктів, що можуть використовуватися для порівняльного дослідження, належать: нігті, зішкріб піднігтьового вмісту, клітини епітелію, піт, виділення носової порожнини, вушна сірка, тканини організму, кісткові фрагменти, зуби, інші біологічні матеріали.

Вибір конкретного виду зразків залежить від завдань експертизи, наявності необхідного матеріалу та рекомендацій експертної установи.

Волосся є одним із найпоширеніших об’єктів криміналістичного дослідження. Для стандартного дослідження ядерної ДНК найбільш інформативним є волосся з наявним клітинним матеріалом у ділянці кореня. Водночас волосся без такого матеріалу також може бути придатним для генетичного дослідження[80], зокрема мітохондріальної ДНК, а можливості його дослідження залежать від застосовуваних експертних методик.

Для забезпечення репрезентативності та достатності генетичного матеріалу зразки волосся доцільно відбирати з п’яти основних анатомічних ділянок волосистої частини голови (лобної, тім’яної, правої і лівої скроневих та потиличної) з окремим пакуванням і маркуванням кожної проби. Залежно від завдань дослідження та методичних вимог експертної установи (комплексне морфологічне дослідження чи виділення ядерної ДНК із кореневих цибулин) зазвичай відбирається від 10–15 до 15–20 (а в окремих випадках – до 25) волосин. Під час проведення процедури для цілей молекулярно-генетичної експертизи необхідно використовувати одноразові чисті рукавички, захоплювати волосину пінцетом або пальцями біля основи та забезпечувати збереження кореневої цибулини (піхвової оболонки фолікула), оскільки зрізане волосся без цибулин придатне лише для мікроскопічного (морфологічного) аналізу або дослідження мітохондріальної ДНК. У випадках відсутності волосся

[80] Сучасні методи секвенування вже дозволяють отримувати генетичну інформацію навіть із безкореневих стрижнів волосся. Більш детально див.: Maria Guillermina Almada. Improving Telogen Hair Analysis by Predicting Nuclear and Mitochondrial DNA Success for Massively Parallel Sequencing Using Microscopic and qPCR Methods: *National Institute of Justice*. URL.: https://nij.ojp.gov/library/publications/improving-telogen-hair-analysis-predicting-nuclear-and-mitochondrial-dna).

на голові можуть використовуватися волосини з інших частин тіла, якщо це не суперечить рекомендаціям експерта[81].

Нігті та піднігтьовий вміст часто використовуються під час розслідування насильницьких злочинів, оскільки можуть містити клітини епітелію інших осіб. Отримання таких зразків здійснюється шляхом:

– зрізання вільного краю нігтьових пластин;

– отримання зішкрібів стерильними інструментами;

– окремого пакування матеріалу з кожної руки.

Під час проведення процедури необхідно забезпечити використання стерильних ножиць або кусачок, недопущення змішування матеріалу, окреме маркування кожного зразка, збереження цілісності отриманих об'єктів.

Клітини епітелію можуть бути отримані з різних ділянок тіла людини. Найчастіше для цього використовуються стерильні тампони або спеціальні аплікатори. Під час відбору необхідно:

– використовувати одноразові рукавички;

– застосовувати стерильні тампони;

– уникати контакту робочої поверхні із сторонніми предметами;

– забезпечити окреме пакування кожного зразка.

Отримання клітин епітелію є малотравматичною процедурою та не потребує спеціальної медичної підготовки.

У деяких випадках для проведення експертизи можуть використовуватися зразки поту, носових виділень, вушної сірки та інших біологічних матеріалів. Такі зразки отримуються за допомогою стерильних тампонів, марлевих серветок, спеціальних контейнерів.

Під час проведення відповідних процедур необхідно дотримуватися загальних вимог щодо стерильності, недопущення контамінації, окремого

[81] Фурман Я. В., Нечеснюк М. В., Юсупов В. В. Збирання біологічних слідів людини під час огляду місця події : метод. рек. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 30. URL: https://elar.navs.edu.ua/bitstreams/a5099bcb-1333-456a-a852-ad5aa4323b29/download; Експертна спеціальність 9.6 «Дослідження волосся» : вимоги до зразків для порівняння волосся людини. Рівненський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України : офіц. сайт. URL: https://ndekcrv.gov.ua/ekspertyzy/629; Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної імунології бюро судово-медичної експертизи : затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. № 6 (зареєстр. в Міністерстві юстиції України 26.07.1995 р. за № 252/788). База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0252-95#Text

пакування, належного маркування. Вибір конкретного способу отримання залежить від характеру майбутнього дослідження та рекомендацій експертної установи.

3.2.5. Пакування, опечатування та забезпечення «ланцюжка схоронності» (chain of custody) відібраних біологічних зразків

Біологічний матеріал має властивість піддаватися швидкій деградації під впливом зовнішніх чинників (температури, світла, бактеріальної мікрофлори). З огляду на цей факт, а також з метою забезпечення придатності об’єктів для молекулярно-генетичного ДНК-аналізу та верифікації їх автентичності слід неухильно дотримуватися криміналістичних правил:

а) вимога повітропроникності: рідкі біологічні змиви та мазки перед остаточним пакуванням обов’язково просушуються при кімнатній температурі без дії прямих нагрівальних приладів. **Категорично заборонено упаковувати вологі біологічні матеріали у герметичні поліетиленові пакети**, оскільки це призводить до утворення конденсату, розвитку гнильних процесів і повної деструкції молекул ядерної ДНК;

б) матеріали пакування: просушені марлеві тампони чи зонди поміщають у спеціальні паперові конверти або коробки з вологопоглиначем (силікагелем). Рідка кров упаковується в спеціалізовані вакуумні пробірки з консервантом (розчин ЕДТА), маркується та транспортується в термоконтейнерах за зниженої температури (+4 °С);

в) опечатування та ідентифікація: пакувальна тара опечатується за допомогою спеціальних одноразових сейф-пакетів або паперових контрольних стрічок, які унеможливлюють доступ до вмісту без порушення їхньої цілісності. На упаковці виконуються пояснювальні написи із зазначенням: змісту зразка, прізвища особи, в якої його відібрано, дати й часу, підписів слідчого, спеціаліста, понятих (або відмітки про відеозапис).

г) ланцюжок схоронності (chain of custody): безперервність документування кожного етапу руху зразка (відбір → пакування →

транспортування → реєстрація в експертній установі → відкриття експертом) є фундаментальною умовою допустимості доказу. Будь-який несанкціонований розрив у часі чи відсутність відомостей про відповідального зберігача ставить під сумнів тотожність дослідженого матеріалу тому, який було відібрано у фігуранта.

3.3. Відібрання біологічних зразків у разі відмови особи від їх добровільного надання

Поняття примусу, його співвідношення з катуванням, міжнародною доктриною мінімального рівня жорстокості та принципом пропорційності

Державно-правовий примус у кримінальному судочинстві є легітимним владним інструментом, що забезпечує виконання процесуальних обов'язків та розкриття правопорушень у випадках, коли особа чинить протидію слідству. Він становить нормативно закріплений вплив держави на суб'єктів суспільного життя з метою забезпечення їхньої належної поведінки, що реалізується компетентними органами у формі встановлених законом правообмежень[82]. У кримінальному процесі примус полягає у правомірному впливі сторони обвинувачення або суду на учасника провадження всупереч його волевиявленню для досягнення завдань правосуддя (ст. 2 КПК України).

Застосування примусу при відібранні біологічних зразків перебуває у площині особливої уваги, оскільки зачіпає тілесну недоторканність та приватність особи (ст. 28, 29 та 32 Конституції України, ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод)[83]. У теорії кримінального процесу та слідчій практиці виникає необхідність розмежування законного процесуального примусу і протиправного поводження – катування та жорстоких дій (ст. 1, 16 Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських

[82]Рожнова В. В. Застосування заходів процесуального примусу, пов'язаних з ізоляцією особи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : НАВС, 2003. с.9.
[83]Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини, 1950р.). URL: https://www.coe.int/uk/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols

або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р.[84]). Відповідно до згадуваної Конвенції (ст. 1) катуванням визнається дія, якою особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання (фізичне чи моральне) з метою отримання відомостей, визнання, покарання, залякування чи дискримінації представником держави. Законний примус при відібранні зразків докорінно відрізняється від катування, насамперед, ***відсутністю каральної чи принижуючої мети:*** примусовий відбір зразків не є санкцією за відмову чи покаранням, а виступає способом виконання судового рішення для проведення експертизи[85]. Відмова від добровільної здачі матеріалу є проявом вільного волевиявлення (хоча й процесуально неконструктивного), а не правопорушенням.

Для відокремлення правомірних примусових заходів від забороненого поводження ЄСПЛ) застосовує **«доктрину мінімального рівня жорстокості» (minimum level of severity)**[86]. Щоб поводження підпадало під дію ст. 3 ЄКПЛ, воно має досягти певного порогу жорстокості, оцінка якого є відносною та залежить від сукупності обставин: тривалості впливу, його фізичних і психічних наслідків, статі, віку, стану здоров'я особи, а також мети дій правоохоронців. Одноразова маніпуляція зі взяття букального епітелію або забору крові медичним працівником за своєю природою наближена до стандартної медичної діагностики й не досягає мінімального рівня жорстокості, якщо здійснюється кваліфіковано, без брутальності, садизму чи публічного глуму.

Ключовим орієнтиром є **дотримання принципу пропорційності**: втручання у сферу тілесної автономії повинно бути суворо необхідним у демократичному суспільстві, відповідати тяжкості розслідуваного злочину,

---

[84] Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (Редакція від 13.11.1998). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text.

[85] Шульженко А. В. Примусове відібрання зразків для експертизи: кримінально-процесуальні та етичні аспекти. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2012. Вип. 4. С. 125–133.

[86]Печко В. В. Інститут застосування примусових заходів медичного характеру у кримінальному процесі України : дис. ... д-ра філософії : спец. 081 «Право». Маріуполь : Донецький державний університет внутрішніх справ, 2021. с.68.

здійснюватися найменш інвазивним шляхом (букальний епітелій) і за відсутності альтернативних можливостей здобути порівняльні матеріали.

Умови допустимості примусового медичного втручання в контексті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод

У прецедентній практиці ЄСПЛ наголошується, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод принципово **не забороняє можливість примусового медичного втручання**, якщо воно необхідне для розслідування кримінального правопорушення (зокрема, фундаментальне рішення Великої Палати ЄСПЛ у справі Jalloh v. Germany, заява № 54810/00, п. 69–72). Так, у згадуваній справі суд зазначив, що Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод не забороняє можливість примусового медичного втручання, яке могло би допомогти у розслідуванні злочину. Однак будь-яке втручання у фізичну цілісність особи з метою отримання доказів має бути об'єктом виняткового ретельної перевірки. Отже, застосування примусового відібрання зразків під час досудового розслідування не є автоматичним порушенням вищевказаної Конвенції, більше того, процесуальний порядок його проведення, який реалізовано законодавцем через необхідність отримання дозволу в слідчого судді, фактично є елементом системи «стримування і противаги», покликаний на всебічне забезпечення прав і основоположних свобод людини[87]. Разом з тим, будь-яке примусове проникнення в тілесну сферу особи становить втручання у право на повагу до приватного життя (ст. 8 ЄКПЛ) та потребує ретельної судової перевірки[88].

Аналіз рішень ЄСПЛ (Saunders v. United Kingdom, 1996; Jalloh v. Germany, 2006; Caruana v. Malta, 2018; Schmidt v. Germany, 2006; Dragan Petrović v. Serbia, 2020) дозволяє виокремити систему умов, за яких примусове втручання визнається правомірним[89]:

---

[87] Funke v. France: Court (First Section) Judgment. App.10828/84. 25.02.1993 URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":["001-100744"]}

[88] Мурзо Є. Примусове відібрання біологічних зразків за ухвалою слідчого судді: де межа допустимого примусу? JustTalk. 2026. 3 берез. URL: https://justtalk.com.ua/post/primusove-vidibrannya-biologichnih-zrazkiv-za-uhvaloyu-slidchogo-suddi-de-mezha-dopustimogo-primusu.

[89] Більше ретельно це питання розглянуто у підрозділі 4.2.

а) наявність чіткої правової основи («згідно із законом»): національне законодавство має бути доступним, передбачуваним і встановлювати чіткі межі та процедури реалізації примусового заходу;

б) легітимна мета: втручання має переслідувати завдання запобігання злочинам, захисту прав і свобод інших осіб;

в) непоширення привілею проти самовикриття (nemo tenetur se ipsum accusare): у справах *Saunders v. UK* (п. 68–69) та *Jalloh v. Germany* ЄСПЛ прямо встановив, що право не свідчити проти себе (ст. 6 ЄКПЛ) поширюється на волевиявлення та усні показання, проте **не поширюється на матеріали, які існують незалежно від волі підозрюваного** (кров, слина, букальний епітелій, волосся, відбитки пальців), які можуть бути вилучені в примусовому порядку;

г) пропорційність і безпека для здоров'я: процедура не повинна загрожувати життю чи здоров'ю особи, викликати тривалого розладу здоров'я або надмірного фізичного болю;

д) кваліфікований суб'єкт виконання: інвазивні маніпуляції (взяття крові, зрізи нігтьових пластин) мають виконуватися виключно медичним працівником (лікарем, судово-медичним експертом) відповідно до медичних протоколів у належних санітарних умовах[90];

є) **об'єктивна необхідність у демократичному суспільстві та субсідіарність (співмірність обраного способу втручання):** сторона кримінального провадження має обґрунтувати, що примусове відібрання біологічних зразків є об'єктивно доцільним для встановлення істини та вирішення ідентифікаційних завдань експертизи. Водночас ЄСПЛ не формулює універсального правила щодо обов'язку сторони обвинувачення доводити «абсолютну неможливість» встановлення обставин за допомогою інших засобів доказування, а розглядає наявність менш інвазивних альтернатив у комплексі критеріїв необхідності та пропорційності втручання, визнаючи за органами

[90] [90] Мішалов В. Д., Пустовіт С. В., Войченко В. В. та ін. Етико-правові та законодавчі особливості порядку вилучення біологічних матеріалів для наукових досліджень під час чи після проведення судово-медичної експертизи. Судово-медична експертиза. 2025. № 2. С. 24–37. DOI: https://doi.org/10.24061/2707-8728.2.2025.2.; Мурзо Є. Примусове відібрання біологічних зразків за ухвалою слідчого судді: де межа допустимого примусу? JustTalk. 2026. 3 берез. URL: https://justtalk.com.ua/post/primusove-vidibrannya-biologichnih-zrazkiv-za-uhvaloyu-slidchogo-suddi-de-mezha-dopustimogo-primusu.

розслідування право збирати максимально повний обсяг доказів у провадженнях щодо тяжких злочинів [91];

***ж)* забезпечення процесуальних гарантій від свавілля, ключовою з яких за КПК України є попередній судовий контроль:** хоча ЄСПЛ розглядає дозвіл суду не як універсальну самостійну вимогу Конвенції, а в сукупності з іншими критеріями «якості закону» та процедурними запобіжниками (справа «Драган Петрович проти Сербії»[92], за приписами ч. 3 ст. 245 КПК України попередня ухвала слідчого судді (суду) виступає обов'язковою національною процесуальною гарантією, покликаною унеможливити слідче свавілля[93] та легітимізувати примусове втручання[94].

Процесуальні особливості примусового відібрання біологічних зразків

Як зазначалося у підрозділі 1.2 цієї роботи, чинна кримінальна процесуальна конструкція ст. 245 КПК України має складний бланкетний характер. Відповідно до ч. 3 ст. 245 КПК України відбирання біологічних зразків у особи здійснюється за правилами освідування (ст. 241 КПК України). У разі ж відмови особи добровільно надати зразки вони відбираються примусово на підставі ухвали слідчого судді, постановленої в порядку та відповідно до вимог, передбачених для тимчасового доступу до речей і документів (статті 160–166 КПК України).

---

[91] У прецедентній практиці ЄСПЛ можливість застосування альтернативних чи менш інвазивних методів виступає складовою оцінки пропорційності втручання за ст. 3 та ч. 2 ст. 8 ЄКПЛ, а не абсолютною процесуальною забороною (див.: Справа «Яллог проти Німеччини» : § 71 рішення Великої палати Європейського суду з прав людини від 11 липня 2006 р. (заява № 54810/00). *HUDOC: European Court of Human Rights*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-76307%22]} ; Справа «Каруана проти Мальти» : §§ 38–41 рішення Європейського суду з прав людини від 15 травня 2018 року (заява № 41079/16). *HUDOC: European Court of Human Rights*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-183511%22]}.

[92] Справа «Драган Петрович проти Сербії» : §§ 81–84 рішення Європейського суду з прав людини від 14 квітня 2020 р. (заява № 75229/10). *HUDOC: European Court of Human Rights*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-202345%22]}

[93] Мурзо Є. Примусове відібрання біологічних зразків за ухвалою слідчого судді: де межа допустимого примусу? JustTalk. 2026. 3 берез. URL: https://justtalk.com.ua/post/primusove-vidibrannya-biologichnih-zrazkiv-za-uhvaloyu-slidchogo-suddi-de-mezha-dopustimogo-primusu.

[94] Показово, що у справі «Драган Петрович проти Сербії» (Dragan Petrović v. Serbia) відбір зразка слини у заявника здійснювався на підставі письмового наказу слідчого судді, проте ЄСПЛ усе одно констатував порушення ст. 8 ЄКПЛ, оскільки норми національного КПК не регламентували чіткої процедури відбору ДНК та гарантій захисту особи від свавілля, а отже втручання не відповідало вимозі «згідно із законом» (in accordance with the law). Відтак судовий дозвіл слід розглядати як імперативну вимогу українського кримінального процесуального законодавства (ч. 3 ст. 245 КПК України), яка в системі стандартів ЄСПЛ забезпечує дотримання критерію законності лише в поєднанні з чіткою процедурою його виконання.

З огляду на обґрунтовану у Розділі 1 трирівневу систему правових підстав (міжнародний, конституційний та галузевий рівні), процесуальні особливості реалізації примусового відібрання зразків полягають у наступному:

а) диференціація процесуальних рішень: постанова дізнавача, слідчого чи прокурора є юридичною підставою *виключно* для добровільного відібрання зразків. Для застосування примусу та подолання опору особи обов'язковою юридичною підставою виступає ухвала слідчого судді (ст. 110, 164, ч. 3 ст. 245 КПК України);

б) обумовленість призначеною судовою експертизою: відібрання зразків є забезпечувальною дією. Звернення до суду можливе лише тоді, коли у провадженні вже призначено судову експертизу (молекулярно-генетичну, судово-медичну тощо) або коли експертом заявлено клопотання про надання додаткових порівняльних матеріалів у порядку п. 2 ч. 3 ст. 69 КПК України (порушення цього правила становить до 41% судових відмов за емпіричними даними Є. В. Тирлича[95]);

в) розмежування за об'єктом примусу: спеціальний порядок примусового відібрання, передбачений ч. 3 ст. 245 КПК України, стосується саме біологічних зразків. У постанові від 22.03.2023 у справі № 761/17704/20 ККС ВС[96] зазначив, що під біологічними зразками слід розуміти зразки, які мають безпосередню біологічну природу, зокрема клітини, тканини, секрети, продукти життєдіяльності, фізіологічні виділення, мазки, зішкріби, змиви тощо. Водночас зразки голосу, хоча й походять від людини, не мають біологічної природи, а тому до біологічних зразків у розумінні ст. 245 КПК України не належать;

г) суб'єктний склад: коло осіб, у яких можуть бути відібрані зразки за ст. 245 КПК України, не обмежується підозрюваним, свідком чи потерпілим, а охоплює будь-якого фактичного володільця біоматеріалу, якщо доведено зв'язок із подією правопорушення (Л. О. Басюк).

---

[95] Тирлич Є. В. Правові засади і тактика отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні: дис. ... д-ра філософії : спец. 081 «Право». Кропивницький, 2026. 232 с.

[96] Постанова ККС ВП від 22.03.2023 року у справі №761/17704/20: https://protocol.ua/ua/postanova_kks_vp_vid_22_03_2023_roku_u_spravi_761_17704_20/

Організаційні та процесуальні питання, які роз'яснюються особі при пред'явленні постанови про відбір біологічних зразків

Перед початком відібрання біологічних зразків особі пропонується добровільно надати необхідні зразки на підставі постанови дізнавача, слідчого або прокурора. Особам, які беруть участь у процесуальній дії, роз'яснюються їхні права й обов'язки, передбачені КПК України, а також відповідальність, встановлена законом. Для забезпечення усвідомленого та добровільного волевиявлення особі доцільно також роз'яснити такі організаційні й процесуальні питання:

а) процесуальні підстави та необхідність: фабулу провадження, виявлення на місці події біологічних слідів невідомого походження, винесення постанови про призначення (наприклад) молекулярно-генетичної експертизи та процесуальну мету дослідження;

б) правова кваліфікація та правовий режим: норми КПК України (ст. 241, 245), якими регламентовано відбір зразків, та наслідки їх дослідження;

в) конкретний вид та обсяг зразків: які саме біологічні матеріали підлягають вилученню (наприклад, мазки букального епітелію на два зонди) та чому саме вони є оптимальними;

д) суб'єкти та цілі використання: яка саме експертна установа проводитиме ДНК-аналіз і з якими конкретно речовими доказами здійснюватиметься порівняння;

е) механізм добровільного відібрання: детальний сценарій безпечної процедури (місце, час, залучення спеціаліста, неінвазивний або малотравматичний характер відповідної процедури контакту аплікатора зі слизовою оболонкою рота, порядок пакування та посвідчення упаковки);

є) право на добровільну відмову: право відмовитися від добровільного надання зразків на підставі постанови дізнавача, слідчого або прокурора;

ж) процесуальні наслідки відмови: роз'яснення того, що у разі відмови від добровільного надання біологічних зразків сторона кримінального провадження може звернутися до слідчого судді, суду з клопотанням про надання дозволу на

їх примусове відібрання у порядку, передбаченому ч. 3 ст. 245, статтями 160-166 КПК України;

з) порядок можливого примусового відібрання: роз'яснення того, що за наявності відповідної ухвали слідчого судді, суду біологічні зразки можуть бути відібрані примусово з обов'язковим дотриманням установлених законом гарантій прав, гідності та безпеки особи;

і) свобода волевиявлення: після надання необхідних роз'яснень особі забезпечується можливість самостійно визначитися щодо добровільного надання біологічних зразків без погроз, психологічного тиску чи інших форм неправомірного впливу.

Тактичні прийоми роз'яснення переваг добровільного надання зразків та правових наслідків ініціювання примусової процедури

Психологічний вплив слідчого на володільця зразків повинен базуватися на переконанні, логічній аргументації та тактовності. Неприпустимими є кримінально карані погрози, шантаж чи залякування. Роз'яснення суті примусового заходу не повинно сприйматися як погроза: його функція – **реалістичне інформування особи про невідворотність процесуальної дії та її об'єктивну дискомфортність**.

Тактична лінія будується на таких тезах:

а) об'єктивність дослідження та реальність перспективи судового примусу: біологічні зразки є матеріальними об'єктами, що існують поза волею людини, а отже відмова від їх добровільного надання є підставою для ініціювання стороною обвинувачення процедури судового санкціонування примусового відбору (ч. 3 ст. 245 КПК України). При цьому слід чітко розмежовувати правову ситуацію до та після судового розгляду: на етапі оголошення постанови дізнавача, слідчого або прокурора недопустимо подавати примусове відібрання як наперед визначений результат, підміняючи дискрецію суду, натомість особі роз'яснюються правові підстави та порядок звернення сторони обвинувачення до слідчого судді з відповідним клопотанням (ч. 3 ст.

245, ст. 160–163 КПК України), критерії його задоволення судом, а також те, що у разі винесення слідчим суддею відповідної ухвали таке судове рішення матиме обов'язкову силу (ст. 129-1 Конституції України) і підлягатиме примусовому виконанню;

б) мінімізація стороннього втручання: добровільне надання дозволяє провести маніпуляцію за лічені хвилини у спокійній обстановці, без сторонніх спостерігачів, без обмеження рухів та без вторгнення в особистий простір силових підрозділів;

в) організаційно-процесуальні особливості виконання судового рішення та умови застосування заходів примусу: роз'яснення можливих наслідків відмови має ґрунтуватися виключно на інформуванні про встановлений законом порядок і гарантії безпеки, виключаючи будь-яку риторику залякування чи очікування приниження гідності. Особі роз'яснюється, що у разі винесення слідчим суддею відповідної ухвали (по сутності - надання дозволу на примусове відібрання біологічних зразків) її виконання відбуватиметься в офіційному порядку із залученням відповідних фахівців і застосуванням відеофіксації, тоді як заходи фізичного впливу чи спеціальні засоби з боку працівників поліції не є автоматичним наслідком відмови, а можуть пропорційно застосовуватися виключно як крайній захід для подолання активного фізичного опору законним вимогам судового рішення (ст. 42–45 Закону України «Про Національну поліцію»);

г) позиція співпраці: добровільна згода фіксується у протоколі та свідчить про добросовісну процесуальну поведінку й готовність сприяти встановленню істини.

Доцільність залучення захисника до отримання згоди особи на добровільне надання біологічних зразків

У криміналістичній тактиці професійний захисник розглядається як суб'єкт, до якого підозрюваний відчуває набагато вищий ступінь довіри, ніж до слідчого чи прокурора.

Тактика взаємодії з адвокатом для забезпечення добровільного відбору передбачає:

а) проведення попередньої робочої зустрічі зі слідчим: слідчий доводить до відома захисника наявні фактичні підстави (наявність невідомого ДНК-профілю на знарядді злочину, постанову про експертизу) та демонструє готовність звернутися до слідчого судді;

б) обговорення правової перспективи судового розгляду клопотання: кваліфікований адвокат здатен фахово оцінити вагомість зібраних стороною обвинувачення підстав (наявність призначеної експертизи, вилучених слідів та дотримання вимог пропорційності) і роз'яснити клієнту високу ймовірність задоволення слідчим суддею клопотання в порядку ч. 3 ст. 245 КПК України;

в) надання конфіденційного часу для бесіди: надання захиснику можливості наодинці роз'яснити клієнту безболісність зняття букального мазка, ризики застосування фізичної сили поліцейськими та відсутність порушення принципу *nemo tenetur (ніхто не зобов'язаний свідчити проти себе)* ;

г) контроль за законністю: адвокат виступає гарантом того, що під час добровільного відбору не буде допущено зловживань чи контамінації зразків сторонніми домішками.

Тактичний інструментарій слідчого та прокурора для схиляння особи до добровільного надання зразків

Окрім взаємодії із захисником, слідчий застосовує спеціальні криміналістичні прийоми:

а) прийом «надання контролю та свободи вибору»: забезпечення реальної участі особи в організаційно-технічних аспектах відібрання біологічних зразків у межах, допустимих процесуальним законом і відповідними правилами (без створення хибного уявлення про обсяг її процесуальних прав). Зокрема, особа може реально погодити зі слідчим або спеціалістом зручний порядок проведення маніпуляції: за інструктажем і під безпосереднім наглядом спеціаліста самостійно провести стерильним

аплікатором по слизовій оболонці щоки, обрати руку, з якої медичний працівник відбиратиме венозну кров, а також особисто проконтролювати процес пакування й опечатування біологічного матеріалу та власноруч скріпити підписом контрольний паперовий конверт (сейф-пакет) відповідно до ст. 104–105 КПК України;

б) роз'яснення виправдувального потенціалу ДНК-аналізу: особі роз'яснюють, що молекулярно-генетична експертиза є об'єктивним науковим методом перевірки слідчих версій, результати якого не мають обвинувального ухилу. Уникаючи категоричних тверджень про «неспростовний доказ невинуватості» чи наперед гарантоване закриття кримінального провадження, слідчий пояснює, що висновок експерта про невідповідність генетичного профілю особи вилученим слідам виключить її як джерело походження дослідженого біологічного сліду, що у сукупності з іншими доказами та обставинами провадження (ст. 94 КПК України матиме суттєве виправдувальне значення;

в) демонстрація організаційної рішучості: демонстрація готового пакета матеріалів для звернення до слідчого судді та роз'яснення, що процес отримання ухвали займе мінімум часу;

г) тактичний компроміс у непроцесуальних питаннях: конструктивне врахування слідчим правомірних організаційних прохань особи щодо визначення зручного часу, місця та комфортного режиму проведення відібрання біологічних зразків (зокрема з урахуванням графіка участі обраного нею захисника чи стану самопочуття) як самостійний тактико-організаційний прийом формування ділового контакту.

Дії сторони обвинувачення у разі категоричної відмови особи від добровільного надання зразків

Якщо переконання не дали результату і особа категорично відмовляється надати зразки за постановою дізнавача, слідчого (прокурора), алгоритм включає такі етапи[97]:

а) зупинення будь-яких спроб безпосереднього відбору: за відсутності судової ухвали застосування фізичної сили забороняється;

б) фіксація відмови від добровільного надання зразків: факт відмови особи доцільно належним чином зафіксувати у протоколі відповідної процесуальної дії із зазначенням факту пред'явлення постанови, роз'яснення особі її прав та змісту її волевиявлення;

в) фіксація мотивів відмови: до протоколу вносяться аргументи особи (невизнання вини, релігійні переконання, недовіра до експертної служби тощо);

г) підписання та засвідчення: особі пропонується підписати протокол. Про відмову від підписання зазначається у протоколі. Така відмова засвідчується підписом захисника (законного представника), а за його відсутності - понятих відповідно до ч. 6 ст. 104 КПК України;

д) вручення копії протоколу: копія вручається особі під підпис (ч. 4 ст. 241 КПК);

є) ініціювання судового контролю: слідчий за погодженням із прокурором готує клопотання до слідчого судді за правилами глави 15 КПК України.

Дії у разі повторної відмови після винесення слідчим суддею відповідної ухвали

Наявність ухвали слідчого судді про дозвіл на примусове відібрання біологічних зразків кардинально змінює правовий режим, проте реалізація примусу підпорядкована суворому алгоритму:

---

[97] Глобенко Г. І., Степанюк Д. Р. Одержання біологічних зразків для молекулярно-генетичної експертизи в кримінальному провадженні. Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. 2024. С. 1–16. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.14510748.; Тирлич Є. В. Правові засади і тактика отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні: дис. ... д-ра філософії : спец. 081 «Право». Кропивницький, 2026. 232 с.

а) пред'явлення оригіналу та вручення копії ухвали: згідно з ч. 2 ст. 165 КПК України слідчий зобов'язаний пред'явити особі оригінал ухвали слідчого судді та вручити її копію;

б) остання пропозиція добровільного виконання: особі нагадують про загальнообов'язковість судового акта та пропонують виконати вимоги добровільно, уникаючи заходів силового впливу;

в) виконання ухвали у разі повторної відмови: застосування будь-яких заходів фізичного впливу під час виконання ухвали можливе лише за наявності відповідної законної підстави, у межах повноважень уповноважених осіб та з дотриманням вимог необхідності, пропорційності й мінімізації шкоди. Порядок фізичної реалізації примусового відібрання біологічних зразків чинним КПК України спеціально не деталізований;

г) проведення забору матеріалу спеціалістом: лікар, судово-медичний експерт або спеціаліст-криміналіст проводить процедуру (зішкріб букального епітелію стерильним зондом або забір крові медиком у закладі охорони здоров'я);

д) негайне припинення примусу: заходи фізичного впливу припиняються одразу після завершення біологічної маніпуляції;

е) процесуальне оформлення: складається протокол примусового відібрання з обов'язковим долученням відеозапису та врученням копії особі.

Рекомендована структура клопотання про примусове відібрання біологічних зразків та доцільний перелік додатків до нього

Чинний КПК України не містить чітко регламентованої структури клопотання будь-якої із сторін кримінального процесу, а лише визначає основні положення, які мають відобразитися в ньому (ст.ст. 184, 234, 200, 297-2 КПК України), тому на підставі проведеного дослідження можна рекомендувати, що клопотання про дозвіл на примусове відібрання біологічних зразків у особи, має складатися з таких частин:

1. Вступна частина:

а) найменування органу досудового розслідування та суду;

б) номер кримінального провадження в ЄРДР;

в) правова кваліфікація кримінального правопорушення за КК України;

г) відомості про дізнавача, слідчого/прокурора.

2. Мотивувальна частина:

а) короткий виклад обставин правопорушення;

б) обставини виявлення та вилучення слідів біологічного походження під час огляду місця події;

в) обґрунтування значення зразків для експертизи (встановлення генетичних ознак, порівняння зі слідами);

г) обґрунтування можливості використання висновку експерта як доказу винуватості чи невинуватості;

д) доведення неможливості встановлення обставин іншими способами;

є) точні установчі дані особи-володільця зразків та її процесуальний статус;

ж) конкретний вичерпний перелік біологічних зразків, які необхідно відібрати (пріоритет – букальний епітелій);

з) обґрунтування необхідності саме примусового відібрання з посиланням на протокол добровільної відмови.

3. Заключна (прохальна) частина:

а) формулювання клопотання про надання дозволу на примусове відібрання конкретних біологічних зразків у визначеної особи;

б) зазначення кола осіб, які залучатимуться (слідчий, прокурор, спеціаліст, співробітники поліції), та місця проведення (службовий кабінет органу розслідування або медичний заклад).

Орієнтовний перелік додатків до клопотання:

- ✓ витяг з ЄРДР у даному провадженні;
- ✓ копія заяви про злочин або протоколу прийняття усної заяви;

- ✓ копія протоколу огляду місця події (обшуку), під час якого вилучено біологічні сліди;
- ✓ копія постанови про призначення судової молекулярно-генетичної (або судово-медичної) експертизи;
- ✓ копія клопотання судового експерта про надання порівняльних біологічних зразків особи (за наявності);
- ✓ копія постанови дізнавача, слідчого (прокурора) про відібрання біологічних зразків;
- ✓ копія протоколу слідчої дії, у якому зафіксовано факт пред'явлення постанови та офіційної відмови особи надати зразки добровільно;
- ✓ документи, що посвідчують особу та підтверджують її процесуальний статус (повідомлення про підозру тощо).
- ✓ інші матеріали, які матимуть значення для судового розгляду клопотання, необхідність в долученні яких визначає ініціатор клопотання.

Випадки (причини) відмови сторони обвинувачення від підтримання клопотання в суді

Емпіричний аналіз судової практики слідчих суддів засвідчує, що у **12% випадків** відмов у задоволенні клопотань підставою стає самостійна відмова сторони обвинувачення (слідчого або прокурора) від його підтримання безпосередньо у судовому засіданні[98]. Типовими причинами такої відмови є:

а) зміна позиції особи (досягнення згоди): особа після звернення слідчого до суду, отримання судової повістки або повторної консультації з адвокатом усвідомлює невідворотність процедури й погоджується надати зразки добровільно за постановою дізнавача, слідчого (прокурора);

б) здобуття вільних або умовно-вільних зразків: сторона обвинувачення отримує легальний доступ до предметів особистого вжитку (зубна щітка, станок для гоління, непрасована білизна), вилучених під час санкціонованого обшуку

[98] Тирлич Є. В. Правові засади і тактика отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні: дис. ... д-ра філософії : спец. 081 «Право». Кропивницький, 2026. 232 с.

чи тимчасового доступу, які містять достатню кількість якісного клітинного матеріалу (Г. І. Глобенко, Д. Р. Степанюк);

в) зміна слідчої ситуації або доказової бази: отримання нових доказів, які повністю виключають причетність підозрюваного (встановлення беззаперечного алібі, затримання реального виконавця зі знаряддям злочину);

г) виявлення процесуальних помилок у клопотанні: виявлення слідчим/прокурором недоліків (наприклад, відсутність постанови про призначення експертизи чи відсутність витягу з ЄРДР), що спонукає відкликати клопотання для усунення недоліків та повторного звернення.

Розгляд слідчим суддею клопотання про примусове відібрання зразків

Під час розгляду клопотання про примусове відібрання біологічних зразків слідчий суддя оцінює:

1) наявність правових і фактичних підстав для такого втручання;

2) потребу у відповідних зразках для проведення експертизи;

3) факт попередньої відмови особи від їх добровільного надання;

4) значення результатів майбутнього експертного дослідження для кримінального провадження;

5) конкретний вид необхідних зразків та обґрунтованість застосування примусового порядку їх отримання.

Важливе значення має також оцінка ***пропорційності*** такого втручання поставленій процесуальній меті. Форма фіксації попередньої відмови повинна забезпечувати можливість достовірно встановити факт та обставини волевиявлення особи.

Питання обмеження застосування відеофіксації під час відібрання біологічних зразків та процесуальний компроміс

Хоча безперервний відеозапис є ключовою гарантією належності слідчої дії (ч. 7 ст. 223 КПК України), його застосування підлягає нормативному та етичному обмеженню у таких випадках:

а) необхідність оголення тіла особи: відповідно до ч. 3 ст. 241 КПК України, якщо відібрання зразків пов'язане з оголенням особи, воно здійснюється особами тієї ж статі (слідчим, спеціалістом, понятими), за винятком проведення лікарем. Відеозйомка оголених ділянок тіла, особливо геніталій чи інтимних зон, **категорично обмежується** з міркувань захисту честі, гідності та приватності (ст. 3, 28 Конституції України, ст. 8 ЄКПЛ);

б) проведення чутливих та інвазивних медичних процедур: отримання венозної крові, мазків з урогенітального тракту, секрету передміхурової залози тощо;

в) відібрання зразків у неповнолітніх осіб: відеофіксація маніпуляцій з тілом дитини може завдати глибокої психологічної травми та порушити її інтереси.

Процесуально-тактичний баланс документування: слід розрізняти нормативні приписи ч. 3 ст. 241 та ст. 107 КПК України (які не містять імперативної вимоги обов'язкового відеозапису під час відібрання зразків, проте забороняють дії, що принижують честь і гідність особи) та криміналістичну рекомендацію щодо безперервної відеофіксації примусової процедури для підтвердження законності дій правоохоронців. Захист приватності під час чутливих маніпуляцій не варто автоматично зводити до вимкнення камери на час примусового відбору: пріоритетним є збереження безперервності запису за рахунок обрання етичного ракурсу зйомки або використання медичної ширми, що виключає потрапляння в кадр оголених інтимних ділянок тіла, але дозволяє зафіксувати загальний перебіг дії, звуковий супровід, межі фізичного утримання особи співробітниками правоохоронних органів (поліцейськими), а також процес пакування та опечатування зразків. У виняткових випадках, коли через необхідність оголення особи (ч. 3 ст. 241 КПК України) відеофіксація безпосередньої медичної маніпуляції обмежується лише вступною та заключною частинами слідчої дії, об'єктивна перевірка судом правомірності застосування примусу забезпечується залученням понятих і поліцейських виключно тієї ж статі (захисник присутній безпосередньо при

оголенні лише за умови тієї ж статі та згоди клієнта, а захисник іншої статі реалізує свої повноваження до і після маніпуляції або поза зоною візуального спостереження оголеного тіла), детальним описом у протоколі застосованих заходів фізичного впливу, а також обов'язковим медичним оглядом особи лікарем до і після процедури з фіксацією стану її здоров'я у протоколі.

Протокол відібрання біологічних зразків (ст. 104, 241, 245 КПК України) повинен містити такі відомості:

1. **Вступна частина:**

а) дата, точний час (початок і закінчення), місце проведення;

б) посади, звання та ПІБ слідчого/прокурора;

в) ПІБ та адреси всіх учасників (спеціаліста, медичного працівника, понятих, захисника, співробітників поліції, які забезпечували силову підтримку);

2. **Процесуальні підстави:** реквізити постанови дізнавача, слідчого або прокурора, а у разі примусового відібрання - відповідної ухвали слідчого судді, суду прокурора або ухвали слідчого судді;

3. **Описова частина:**

а) повідомлення про роз'яснення прав та обов'язків усім учасникам;

б) точні анкетні дані особи, у якої відбираються зразки, її процесуальний статус;

в) заява особи щодо добровільної згоди чи відмови виконати ухвалу;

г) факт попередження про застосування примусу;

д) у разі застосування фізичної сили: точні обставини її застосування, підстави, характер фізичного впливу (утримання рук, голови, застосування кайданок), тривалість та поіменний перелік поліцейських, які застосовували силу (стандарт п. 6.10A Code D до PACE 1984 р. Великобританії[99]);

[99] CODE OF PRACTICE FOR THE IDENTIFICATION OF PERSONS BY POLICE OFFICERS// POLICE AND CRIMINAL EVIDENCE ACT 1984 (PACE) CODE D. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a81828ded915d74e33fe990/9789999106344.pdf

є) точна назва, індивідуальні анатомо-біологічні характеристики та кількість вилучених зразків (наприклад: «два стерильні зонд-тампони з мазками букального епітелію з внутрішньої поверхні лівої та правої щік»);

ж) умови вилучення (дотримання стерильності, використання одноразових рукавичок та інструментів);

4. **Заключна частина:**

а) опис пакування: тип ємності чи матеріалу (паперовий конверт, скляна пробірка з консервантом ЕДТА), спосіб опечатування номерними бирками, наявність пояснювальних написів та підписів учасників;

в) місце та умови подальшого зберігання (температурний режим);

г) зауваження, скарги та заяви учасників слідчої дії (особливо підозрюваного та захисника щодо правомірності застосованого примусу);

д) підписи всіх присутніх учасників;

є) відмітка про обов’язкове вручення копії протоколу особі під підпис (ч. 4 ст. 241 КПК України).

РОЗДІЛ 4. ОБСТАВИНИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ДОПУСТИМІСТЬ ВІДІБРАНИХ БІОЛОГІЧНИХ ЗРАЗКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЯК ДОКАЗІВ

4.1. Типові помилки під час відібрання біологічних зразків

Перш ніж перейти до систематизації типових помилок правозастосування, доцільно уточнити співвідношення категорій «біологічні зразки для експертизи» та «докази у кримінальному провадженні» у контексті предмета цього розділу. Як зазначалося у підрозділах 1.1 та 2.1 цієї роботи з урахуванням усталеної правової позиції Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду[100], біологічні зразки, отримані в порядку ст. 245 КПК України, самі по собі не є самостійним процесуальним джерелом доказів (ч. 2 ст. 84 КПК України) і безпосередньо не встановлюють обставин предмета доказування, а виступають порівняльним матеріалом для проведення експертного дослідження. Самостійного доказового значення інформація, носієм якої є біологічні зразки, набуває саме через результати судової експертизи, викладені у висновку експерта (ст. 101–102 КПК України). Відтак у межах цього розділу під обставинами, що впливають на допустимість відібраних біологічних зразків як доказів, розуміється опосередкований вплив процесуальних, тактичних і техніко-криміналістичних порушень, допущених під час отримання зразків та подальшого поводження з ними (фіксації, пакування, зберігання, забезпечення «ланцюжка схоронності» й передачі на дослідження), на достовірність результатів експертизи та судову оцінку належності й допустимості похідного висновку експерта за правилами статей 86–87 КПК України (доктрина «плодів отруєного дерева»).

---

[100] Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо проведення освідування особи та відібрання зразків для експертизи. Рішення, внесені до ЄДРСР, з 2018 року по липень 2024 року / упоряд.: Г. М. Зеленов, О. В. Кривцова ; упр. аналіт. та правової роботи Касаційного кримінального суду депар. аналіт. та правової роботи. Київ, 2024. 27 с. URL:https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_KKS_osvid_zrazki_eksp_2018_07_2024.pdf.

Аналіз емпіричного узагальнення судової практики Верховного Суду[101], практики слідчих *суддів (зокрема понад 900 судових рішень у дослідженні Є. В. Тирлича, 2026[102])* та спеціальної літератури дозволяє виокремити чотири основні блоки таких помилок.

4.1.1. Процесуальні (переважно стосуються щодо звернення до суду та прийняття рішень).

1. Відсутність призначеної судової експертизи (найпоширеніша підстава відмов – до 41%).

Слідчі звертаються з клопотанням про примусове відібрання зразків до того, як винесено постанову про призначення експертизи та до виникнення потреби в порівняльному матеріалі. Оскільки зразки збираються саме для експертизи (ст. 245 КПК України), відсутність рішення про її проведення нівелює процесуальну потребу у відібранні зразків[103].

2. Відсутність належно зафіксованої добровільної відмови особи (до 15% відмов).

Подання клопотання слідчому судді без попередньої письмової пропозиції особі надати зразки добровільно та без належної фіксації факту відмови. Ухвала слідчого судді санкціонує саме примусовий захід, що допускається лише у разі попереднього констатування відмови особи[104].

3. Недоведеність необхідності саме примусового заходу.

Невиконання вимог ч. 5 ст. 132 та ст. 163 КПК України щодо доведення неможливості встановлення обставин іншими способами та значення саме цих зразків для провадження.

4. Відібрання біологічних зразків до внесення відомостей до ЄРДР або без обґрунтування зв'язку особи з подією кримінального правопорушення.

---

[101] Там же.

[102] Тирлич Є. В. Правові засади і тактика отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні: дис. ... д-ра філософії : спец. 081 «Право». Кропивницький, 2026. 232 с.

[103] Ухвала Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 18 січня 2023 року, справа № 202/10325/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108823477.

[104] Ухвала Центрально-Міського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 11 січня 2020 р., справа No 216/4757/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86884559; Ухвала Ковпаківського районного суду м. Суми від 24 лютого 2023 р., справа No 592/2182/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109175884

Спроба отримати зразки для експертизи у порядку ст. 245 КПК України до внесення відомостей до ЄРДР є прямим порушенням вимог ч. 3 ст. 214 КПК України. Натомість відсутність у фізичної особи процесуального статусу підозрюваного, потерпілого чи свідка сама по собі не становить порушення приписів ст. 245 КПК України (постанова ККС ВС від 06.07.2023 у справі № 470/27/21[105]). Помилкою у цьому контексті є звернення до слідчого судді про примусове відібрання біологічних зразків без належного обґрунтування фактичного зв'язку конкретної особи з обставинами кримінального провадження та слідами правопорушення (ст. 160, 163 КПК України), а також змішування процедури за ст. 245 КПК України з обов'язковою державною реєстрацією геномної інформації (п. 1 ч. 1 ст. 5 Закону України № 2391-IX[106]), яка допускається лише після офіційного набуття особою статусу підозрюваного.

5. Спроба примусового відібрання зразків функціональних проявів (тобто не біологічних зразків, а зразків біологічного походження).

Подання клопотання про примусове відібрання експериментальних зразків біологічного походження (почерку, голосу або мовлення та ін.), що суперечить природі волевиявлення та тягне правомірну відмову слідчого судді.

4.1.2. Помилки під час безпосереднього проведення відібрання біологічних зразків та застосування сили (примусу).

1. Перевищення меж необхідного фізичного впливу.

Застосування надмірної сили, больових прийомів, необґрунтованого залякування чи тривалого знерухомлення. Залежно від характеру, інтенсивності та наслідків застосованого фізичного впливу такі дії можуть становити порушення ст. 3 ЄКПЛ (нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження).

2. Покладення примусових функцій на медичний персонал.

---

[105] Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 06 липня 2023 року у справі № 470/27/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112117947

[106] Про державну реєстрацію геномної інформації людини : Закон України від 09.07.2022 р. № № 2391-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text.

Вимога до лікарів застосовувати фізичну силу для подолання супротиву особи чи примусового відкриття ротової порожнини, що є прямим порушенням медичних регламентів, етичних норм та законодавства про охорону здоров'я.

3. Відбір інвазивних зразків некваліфікованими суб'єктами або поза межами медичного закладу.

Спроби слідчого власноруч відібрати кров чи інші матеріали замість залучення медичного фахівця в умовах закладу охорони здоров'я.

4. Порушення вимог щодо статі учасників.

Проведення слідчої дії, пов'язаної з оголенням особи, за присутності слідчого, понятих або спеціалістів іншої статі (порушення вимог ч. 3 ст. 241 КПК України).

5. *Ігнорування конфіденційності та такту під час делікатних маніпуляцій.* Розголошення інтимних деталей процедури або неналежна організація відібрання зразків (зокрема сперми, мазків зі статевих органів), що веде до приниження честі й гідності особи.

4.1.3. Помилки фіксації, упакування та збереження біологічного матеріалу.

1. Неналежне документування факту примусу.

Невідображення в протоколі підстав, часу початку й завершення застосування фізичної сили, її інтенсивності, використаних спецзасобів та поіменного списку всіх присутніх працівників правоохоронних органів[107].

2. *Відсутність або безпідставне переривання відеофіксації.*

Хоча КПК України не відносить відібрання біологічних зразків до слідчих дій з імперативною відеофіксацією (ч. 1 ст. 107 КПК України), ігнорування криміналістичних рекомендацій щодо безперервного технічного документування примусового відбору або невмотивоване зупинення запису замість обрання етичного ракурсу зйомки (за винятком обґрунтованих випадків оголення особи за ч. 3 ст. 241 КПК України, коли відсутність відеофіксації самої маніпуляції компенсується участю понятих тієї ж статі, дотриманням статевих

[107]Див.: Постанова ККС ВС від 02.02.2023 у справі № 591/2823/19. https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=108849815

та етичних обмежень щодо присутності інших учасників, у т. ч. захисника іншої статі, і медичним оглядом до та після дії) суттєво ускладнює судову перевірку дотримання меж фізичного впливу і створює підґрунтя для сумнівів у допустимості отриманих доказів.

3. *Неповне відображення технології вилучення у протоколі слідчої дії.* Відсутність у протоколі відомостей про найменування та серійні номери застосованих стерильних криміналістичних наборів (букальних зондів, вакутайнерів, контейнерів), стан ротової порожнини чи шкірних покривів особи, порядок висушування та індивідуалізації матеріалу.

4. *Контамінація та порушення правил асептики.*

Невикористання стерильних інструментів (зонд-тампонів, рукавичок, пробірок), забруднення біоматеріалу сторонньою ДНК, що призводить до спотворення ДНК-профілю або змішування зразків.

5. *Порушення правил пакування.*

Упакування вологих біологічних зразків (наприклад, щічних мазків) у повітронепроникні пластикові пакети без попереднього висушування за кімнатної температури, що спричиняє пліснявіння і руйнування ДНК, або відсутність опечатування та підписів учасників, що ставить під сумнів безсумнівність походження зразка.

6. Відсутність або неповнота маркування та опечатування. Відсутність на пакуванні підписів понятих, спеціаліста, особи, у якої відбиралися зразки, слідчого, відбитків печатки або ідентифікаційних штрих-кодів, що ставить під сумнів автентичність зразків і викликає обґрунтовані сумніви суду щодо безперервності ланцюжка доказування.

Звичайно, наданий перелік типових помилок не претендує на вичерпність, проте прямо орієнтує практиків на їх недопущення.

4.2. Відібрання біологічних зразків у кримінальному провадженні крізь призму практики Європейського суду з прав людини

Відібрання біологічних зразків у кримінальному провадженні пов’язане із втручанням у конституційно та конвенційно захищені права особи. Практика ЄСПЛ формує аспекти допустимості втручання у приватне життя особи та ґрунтується на дотриманні принципів законності та пропорційності, забезпечення основоположних прав і свобод людини під час відібрання біологічних зразків. Крім того, ЄСПЛ визначає стандарти відібрання біологічних зразків у кримінальному провадженні та межі застосування примусових заходів, а окремі справи містять оцінки законності відібрання біологічних зразків за певних обставин та спрямовані на відновлення порушених прав особи під час досудового розслідування.

Практикою ЄСПЛ підкреслено, що навіть законне втручання може бути визнане порушенням Європейської конвенції з прав людини (1950) у разі, якщо відібрання біологічних зразків не відповідає його доцільності та пропорційності. Такого висновку дійшов ЄСПЛ у справі «С. і Марпер проти Сполученого Королівства», в якому наголошено на непропорційності втручання у право заявників на повагу до їхнього приватного життя у зв’язку зі зберіганням ДНК-профілів підозрюваних, що не мало справедливого балансу між суспільними та приватними інтересами (параграф 125). Судом встановлено, що зберігання ДНК-профілів підозрюваних після закінчення досудового розслідування та судового розгляду не відповідало вимозі необхідності зважаючи на те, що заявники не визнані винними у вчинені кримінального правопорушення[108]. Таким чином, втручання у право особи на повагу до приватного життя має відповідати вимогам необхідності та бути пропорційним до мети і завдань розслідування.

Дотримання принципів законності та пропорційності під час відібрання біологічних зразків у кримінальному провадженні розкрито в окремих рішеннях ЄСПЛ. Зокрема, у справі «Каруана проти Мальти» під час розслідування вбивства, суд надав дозвіл на примусове відібрання у заявниці букального

[108] Справа «С. і Марпер проти Сполученого Королівства» : Рішення Європейського суду з прав людини від 04 грудня 2008 року (заяви № 30562/04 та № 30566/04). *HUDOC: European Court of Human Rights.* URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-90051%22]}

епітелію для проведення ДНК-експертизи. Заявниця оскаржила це рішення, вважаючи таке втручання порушенням її права на повагу до приватного життя. З метою вмотивування законності відібрання біологічних зразків у параграфах 35–42 ЄСПЛ зазначив, що відібрання букального епітелію є мінімальною інвазивною процедурою, яка зазвичай не спричиняє фізичних ушкоджень або суттєвих страждань особі. ЄСПЛ наголосив, що під час розслідування тяжких злочинів компетентні органи мають право збирати максимально повний обсяг доказової інформації, необхідної для встановлення обставин кримінального правопорушення. Крім того, пропорційність такого втручання підлягає оцінці через баланс між правом особи на повагу до приватного життя та забезпеченням ефективного розслідування злочину. В результаті ЄСПЛ дійшов висновку, що примусове відібрання біологічних зразків може відповідати вимогам статті 8 Європейської конвенції з прав людини (1950) за умови наявності належної правової підстави, ефективного судового контролю та законної мети, пов'язаної з розслідуванням кримінального правопорушення[109].

Під час розгляду справи «Шмідт проти Німеччини», предметом якої було встановлення особи автора анонімного листа з неправдивими обвинуваченнями у вчиненні резонансного вбивства, ЄСПЛ дійшов висновку, що відібрання зразків крові та слини у заявника переслідувало законну мету встановлення особи, причетної до кримінального правопорушення. Суд зазначив, що з огляду на зв'язок правопорушення з розслідуванням вбивства п'яти осіб, яке викликало значний суспільний резонанс, втручання було спрямоване на отримання доказів під час розслідування. Оцінюючи пропорційність такого втручання, ЄСПЛ наголосив, що відібрання крові, здійснене медичним працівником відповідно до встановлених медичних стандартів, є не тривалою процедурою, яка спричиняє лише незначне втручання у фізичну недоторканність особи та, як правило, не викликає істотних фізичних або психічних страждань. Враховуючи наявність належної правової підстави,

[109] Справа «Каруана проти Мальти» : рішення Європейського суду з прав людини від 15 травня 2018 року (заява № 41079/16). *HUDOC: European Court of Human Rights*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-183511%22]}

судового контролю, гарантій від свавільного використання біологічних зразків, а також суспільний інтерес у повному та ефективному розслідуванні злочину, Суд визнав таке втручання пропорційним та таким, що відповідає вимогам статті 8 Європейської конвенції з прав людини (1950)[110]. Таким чином, характер втручання у право особи на приватне життя має відповідати тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та забезпечувати можливість отримання необхідних для розслідування доказів або встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення.

Питання процесуального порядку, меж застосування примусу та добровільної згоди на відібрання біологічних зразків порушено у справі «Драган Петрович проти Сербії». ЄСПЛ зазначив, що хоча заявник погодився надати зразок слини для ДНК-аналізу, така згода була надана під загрозою примусу, а отже не усувала факту втручання у право на повагу до приватного життя. Водночас порушення ст. 8 Європейської конвенції з прав людини (1950) було констатовано Судом саме через невідповідність цього втручання вимозі «згідно із законом» (*in accordance with the law*). Зокрема, ЄСПЛ установив як пряме порушення національної процедури, так і загальну невизначеність тогочасного кримінального процесуального закону Сербії, який не містив спеціальних правил відбору ДНК-матеріалу й достатніх процесуальних гарантій проти свавілля, дозволяючи примусове отримання крові або проведення інших медичних процедур щодо будь-якої особи[111].

Варто підкреслити, що ЄСПЛ неодноразово наголошувалось на тому, що навіть добровільна згода особи на відібрання біологічних зразків не може бути отримана шляхом примусу, а отримання та використання біологічних зразків

---

[110] Справа «Шмідт проти Німеччини» : рішення Європейського суду з прав людини від 05 січня 2006 року (заява № 32352/02). *HUDOC: European Court of Human Rights*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-72120%22]}

[111] Справа «Драган Петрович проти Сербії» : рішення Європейського суду з прав людини від 14 квітня 2020 р. (заява № 75229/10). *HUDOC: European Court of Human Rights*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-202345%22]}

для розслідування злочинів не є порушенням Європейської конвенції з прав людини, за умови дотримання вимог, викладених у практиці ЄСПЛ[112].

Практикою ЄСПЛ неодноразово наголошувалось на дотриманні права особи на справедливий суд, відповідно до якого особа має право не свідчити проти себе. У справі «Яллог проти Німеччини», судом визначено, що право особи не свідчити проти себе стосується інформації, отриманої шляхом примусу всупереч волі особи, тоді як біологічні зразки (кров, слина, волосся тощо) належать до матеріалів, що існують незалежно від волі особи та за певних умов можуть бути отримані примусово. Водночас, таке втручання повинно бути законним, пропорційним та не принижувати людську гідність[113]. Тобто ЄСПЛ прямо вказав, що право не свідчити проти себе не поширюється на біологічні зразки (кров, волосся, слина тощо), оскільки вони існують незалежно від волі особи та в окремих випадках можуть бути відібрані за рішенням суду.

Таким чином, відібрання біологічних зразків у кримінальному провадженні є важливим інструментом доказування, однак одночасно становить істотне втручання у права і свободи людини, зокрема у право особи на повагу до приватного життя. Практика ЄСПЛ надає стандарти та принципи допустимості такого втручання, серед яких ключовими є законність, пропорційність, дотримання прав особи на повагу до приватного життя та на справедливий суд. Аналіз рішень ЄСПЛ свідчить про необхідність дотримання процесуальних засад відібрання біологічних зразків, особливо у випадках примусового їх отримання. Зазначимо, що вказані принципи потребують впровадження у національну практику відібрання біологічних зразків у кримінальному провадженні з метою забезпечення відповідності європейським стандартам захисту прав людини.

---

[112] Kaplina O. V., Shylo O. H., Titko I. A. Using the samples of human biological materials in the criminal procedure: the practice of the european court of human rights. *Wiadomości Lekarskie*. 2019. Vol. 72, iss. 8. P. 1576–1581. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32012511

[113] Справа «Яллог проти Німеччини» : рішення Великої палати Європейського суду з прав людини від 11 липня 2006 р. (заява № 54810/00). *HUDOC: European Court of Human Rights*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-76307%22]}

4.3. Алгоритм дій сторони обвинувачення у разі відмови особи від надання біологічних зразків

На підставі синтезу процесуальних норм (ст. 241, 245, 160–166 КПК України), методичних розробок правоохоронних відомств *(Лускатов О. В. та ін., 2017; Щербаковський М. Г. та ін., 2024)* та наукових алгоритмів *(Тирлич Є. В., 2023, 2026; Антонюк П. Є. та ін., 2021; Мурзо Є., 2026)*, алгоритм дій слідчого/прокурора структурується на такі послідовні етапи.

Етап І. Підготовчо-процесуальний блок (передумови)

1. **Фіксація та збереження первинного слідового матеріалу.**

Належне виявлення, вилучення й процесуальне закріплення слідів біологічного походження під час огляду місця події чи обшуку.

2. **Призначення судової експертизи**:

а) винесення постанови про призначення судової експертизи (наприклад, молекулярно-генетичної) та скерування її разом із первинними речовими доказами до експертної установи (п. 1.8 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз);

б) отримання клопотання експерта (п. 2 ч. 3 ст. 69 КПК України) про надання додаткових порівняльних матеріалів (біологічних зразків конкретної особи).

3. **Винесення постанови про відібрання біологічних зразків**:

Прийняття слідчим/прокурором мотивованого процесуального рішення про відібрання біологічних зразків у відповідної особи (із зазначенням її процесуального статусу: підозрюваний, потерпілий, свідок).

Етап ІІ. Пропозиція добровільного надання та фіксація відмови

4. **Пред’явлення постанови та тактичне роз’яснення**:

а) ознайомлення особи (та її захисника) з постановою про відібрання зразків;

б) роз’яснення процесуального порядку, цілей та значення відібрання зразків;

в) офіційне пропонування надати зразки добровільно (ч. 3 ст. 241 КПК України);

г) тактичний вплив: роз'яснення суті можливої примусової процедури у разі відмови, залучення співробітників поліції, що стимулює особу до зміни позиції на користь добровільного співробітництва *(Антонюк П. Є., 2017; Тирлич Є. В., 2026)*.

5. **Складання протоколу про відмову особи**:

а) у разі категоричної відмови особи складається протокол відібрання зразків, де чітко відображається факт пред'явлення постанови, роз'яснення прав та пряма відмова особи надати зразки добровільно;

б) протокол підписується слідчим, особою (або робиться відмітка про відмову від підпису, засвідчена понятими або безперервним відеозаписом).

Етап III. Судовий контроль (отримання ухвали)

6. **Складання та подання клопотання слідчому судді**:

а) слідчий за погодженням із прокурором (або прокурор) складає клопотання про дозвіл на здійснення примусового відібрання біологічних зразків за правилами ст. 160–166 КПК України;

б) структура клопотання: вступна частина (реквізити ЄРДР, кваліфікація); мотивувальна частина (обставини провадження, обґрунтування значення зразків для експертизи, доведення неможливості здобуття доказів іншим шляхом, найменування конкретних зразків); заключна частина (прохання надати дозвіл на примусовий відбір із зазначенням конкретного медичного закладу та залучення спеціалістів);

В) додатки: витяг з ЄРДР; постанова про призначення експертизи; клопотання експерта; постанова про відібрання зразків; протокол із зафіксованою відмовою; документи на підтвердження процесуального статусу особи.

7. **Підтримання клопотання в судовому засіданні**:

а) доведення слідчим/прокурором перед слідчим суддею дотримання вимог пропорційності, належності та крайньої необхідності отримання зразків;

б) отримання ухвали слідчого судді про дозвіл на примусове відібрання біологічних зразків.

Етап IV. Організаційно-тактична підготовка примусового заходу

8. **Організація умов і залучення суб'єктів**:

а) вибір найменш інвазивного методу: за замовчуванням – зішкріб букального епітелію;

б) визначення місця: службовий кабінет органу досудового розслідування (для неінвазивних зразків) або заклад охорони здоров'я (для інвазивних процедур на кшталт відбору крові);

в) залучення фахівців:

- ✓ лікар або судово-медичний експерт – для проведення медичної маніпуляції;
- ✓ інспектор-криміналіст – для технічної допомоги та пакування;
- ✓ співробітники поліції – для фізичного забезпечення та подолання активного супротиву;

г) забезпечення технічних засобів безперервного відеозапису та стерильного криміналістичного пакування.

Етап V. Робочий етап (виконання ухвали)

9. **Оголошення ухвали та остання пропозиція добровільності**:

а) пред'явлення оригіналу та вручення копії ухвали слідчого судді особі (ч. 2 ст. 165 КПК України);

б) повторна пропозиція виконати вимоги судового рішення добровільно, попередження про намір застосувати фізичну силу у разі супротиву (за аналогією зі ст. 143 КПК України).

10. **Здійснення примусового відбору (за умови опору)**:

а) застосування уповноваженими поліцейськими заходів фізичного впливу (знерухомлення, фіксація рук/голови, за необхідності – кайданки) у суворо мінімальних межах, достатніх лише для забезпечення доступу спеціаліста до ротової порожнини;

б) заборона будь-яких дій, що завдають сильного болю, принижують честь і гідність чи загрожують життю/здоров'ю;

в) безпосередній відбір мазка букального епітелію (або крові медиком у лікарні) спеціалістом із використанням стерильного (наприклад) цитологічного зонда.

Етап VI. Заключний етап (фіксація та розпорядження зразками)

11. **Процесуальне та технічне оформлення**:

а) складання протоколу слідчої (розшукової) дії (ст. 104, ч. 5 ст. 241, ст. 245 КПК України);

б) обов'язкове внесення до протоколу:

- ✓ точна назва й кількість зразків;
- ✓ умови й методи їх вилучення;
- ✓ факт, спосіб та інтенсивність застосування фізичної сили;
- ✓ поіменний перелік поліцейських, які застосовували силу, та присутніх осіб;
- ✓ зауваження й скарги особи чи захисника;

в) долучення до протоколу матеріалів безперервного відеозапису (з урахуванням етичних обмежень у разі необхідності часткового оголення особи);

г) вручення копії протоколу особі під підпис (ч. 4 ст. 241 КПК України).

12. **Криміналістичне пакування та передача на дослідження**:

а) висушування мазків за кімнатної температури (захист від гниття), поміщення в індивідуальні паперові конверти/пробірки, опечатування бирками з пояснювальними написами й підписами всіх учасників;

б) скерування відібраних зразків експертній установі для проведення призначеної експертизи.

ВИСНОВКИ

Недостатня нормативна деталізація механізму реалізації судового дозволу на примусове відібрання біологічних зразків у чинному КПК України ускладнює практичне застосування цієї процедури органами досудового розслідування, перешкоджає формуванню єдиних стандартів дій уповноважених суб'єктів та створює ризики непропорційного втручання і порушення прав особи. З огляду на це цілком слушною та науково виправданою є позиція науковців і практиків щодо необхідності розроблення та прийняття окремої міжвідомчої Інструкції про порядок примусового відібрання зразків для експертизи[114]. Доцільність цієї пропозиції зумовлена такими чинниками:

1. **Уніфікація організаційних умов виконання ухвали про примусове відібрання зразків:** відповідно до пунктів 1, 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України та ст. 1 КПК України підстави, межі процесуального примусу, порядок оформлення відмови особи та гарантії оскарження і знищення неправомірно відібраних зразків належать виключно до предмета законодавчого регулювання і потребують удосконалення статей 245, 303 КПК України (про що вже зазначалось у підрозділі 2.2.1 цієї роботи). Водночас міжвідомча Інструкція – не встановлюючи нових, не передбачених КПК України примусових повноважень чи правообмежень – дозволить унормувати суто організаційно-технічні процедури виконання судової ухвали, порядок залучення закладів охорони здоров'я та координацію дій учасників процесуальної дії, усуваючи розбіжності у відомчій практиці;

2. **Забезпечення прозорості процедури та можливості перевірки правомірності застосованого примусу**: регламентація послідовності організаційно-технічних дій під час виконання ухвали слідчого судді спрямована на гарантування дотримання прав і свобод особи (ст. 28 Конституції України, ст. 11, ч. 5 ст. 241 КПК України), чітке розмежування функцій слідчого,

[114] Татаров О. Ю. Силове відібрання біологічних зразків – порушення прав громадян. *LIGA.net*. URL: https://blog.liga.net/user/otatarov/article/23187.

медичного працівника й підрозділів поліції та створення надійних механізмів документування перебігу процесуальної дії. Запровадження прозорих і зрозумілих стандартів проведення примусового відбору дозволить суду та учасникам кримінального провадження об’єктивно перевірити дотримання критеріїв необхідності й пропорційності фізичного впливу, усуваючи передумови як для перевищення службових повноважень, так і для необґрунтованих звинувачень правоохоронців у неналежному поводженні.

3. **Запобігання порушенням, що можуть зумовити недопустимість доказів:** закріплення чітких вимог до порядку відібрання біологічних зразків та належного документування перебігу примусової дії покликане упередити порушення конституційних прав особи і процесуальної форми на стадії виконання ухвали слідчого судді. Хоча сам факт оскарження дій правоохоронців стороною захисту не тягне автоматичної недопустимості результатів дослідження, проте встановлення судом під час оцінки доказів істотних порушень прав і свобод людини чи неналежного поводження під час примусового відбору зразків зумовлює визнання відповідного висновку експерта недопустимим доказом. Відтак уніфікація стандартів проведення і фіксації цієї дії слугуватиме надійним превентивним механізмом забезпечення законності доказування.

4. **Уніфікація міжвідомчої взаємодії:** нормативний акт (затверджений спільним наказом Офісу Генерального прокурора, МВС України, СБУ, ДБР, НАБУ, БЕБ та МОЗ України для організації взаємодії в межах чинних законодавчих повноважень) має чітко розмежувати:

а) категорії неінвазивних та інвазивних процедур (за критерієм ступеня проникнення у тілесну сферу та умов проведення – у службовому приміщенні чи виключно в закладі охорони здоров’я);

б) розподіл функцій між правоохоронцями та медичними працівниками: подолання фізичного опору та обмеження рухомості особи здійснюється виключно уповноваженими службовими особами відповідних правоохоронних органів (поліції, СБУ, ДБР, НАБУ, БЕБ у межах підслідності чи в порядку

взаємодії), тоді як медичний працівник (лікар, судово-медичний експерт) не застосовує заходів фізичного примусу для подолання опору, а виконує виключно безпосередню медичну маніпуляцію з відбору зразка;

в) механізм попереднього медичного огляду на предмет протипоказань: такий огляд обов'язково проводиться лікарем перед застосуванням інвазивних процедур, заходів фізичного впливу або за наявності скарг чи видимих розладів здоров'я особи; його висновок вноситься до протоколу слідчої дії (або оформлюється медичною довідкою-додатком), а у разі встановлення протипоказань до певної маніпуляції здійснюється відбір альтернативного безпечного виду біологічного зразка, передбаченого ухвалою слідчого судді, або ж процедура відкладається до стабілізації стану особи;

г) стандарти безперервного відеозапису примусової процедури (з урахуванням вимог ч. 3 ст. 241 КПК України щодо захисту приватності при оголенні) та спеціальні правила пакування біоматеріалу згідно з національним стандартом ДСТУ ISO 18385:2019.

Така нормативна регламентація стане міцною процесуальною гарантією захисту прав людини, забезпечить належність і допустимість висновків судових експертиз та оптимізує досудове розслідування.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Адоєвська А.І., Мовсесян В.А. Особливості вилучення слідів, що були залишені зубами // Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку: збірник матеріалів круглого столу / редкол.: Кобилянський О.Л., Антонюк П.Є., Свобода Є.Ю.; Київ, ННІПФЕКП НАВС. – К.: Навчально науковий інститут підготовки фахівців для експертно-криміналістичних підрозділів Національної поліції академії внутр. справ, 2015. – 444 с., С. 8–11.
2. Антонюк П. Є. Організаційно-тактичні аспекти примусового відбирання біологічних зразків у особи в кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. 2017. № 1 (27). С. 36. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6daf1581-8959-4187-9e6f-0e18878d75c9/content
3. Басюк Л. О. Отримання біологічних зразків особи за умови добровільного їх надання. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 4. С. 448. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.72
4. Види судових експертиз, які проводяться у лабораторії біологічних досліджень та питання які вони вирішують: інформаційний лист. – Київ: Київський НДЕКЦ МВС України, 2017. – 5 с.
5. Використання ДНК-аналізу у судово-медичних експертизах речових доказів та експертизах спірного батьківства (материнства, підміни дітей) : методичні рекомендації. – Київ, 2012. – 32 с.
6. Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 06 грудня 2024 року, справа № 753/15078/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123581958.
7. Вирок Роздільнянського районного суду Одеської області від 20 травня 2021 року, справа № 499/481/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97053455.
8. Войченко В.В. Експертний взаємозв’язок при проведенні цитологічних та молекулярно-генетичних експертиз в практиці Дніпропетровського обласного бюро судово-медичної експертизи / В.В. Войченко, В.В. Черняк, О.Х. Івашина // Судово-медична експертиза. – 2015. – № 1. – С. 75–78.
9. Глобенко Г. І., Степанюк Д. Р. Одержання біологічних зразків для молекулярно-генетичної експертизи в кримінальному провадженні. Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. 2024. С. 1–16. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.14510748.;
10. Горелкіна К. Г. Дотримання прав і свобод людини при примусовому відбиранні біологічних зразків. *Вісник пенітенціарної асоціації України.* 2021. № 1 (15). С. 138. URL: https://doi.org/10.34015/2523-4552.2021.1.12\

11. Грицак Х. М. Правова природа заходів забезпечення кримінального провадження через реалізацію процесуального примусу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 4. С. 149. URL: https://www.lsej.org.ua/4_2018/41.pdf

12. Громадська організація «Магнолія» / NGO «Magnolia». У підозрюваних у вбивстві Бузини примусово відібрали біологічні зразки. *YouTube*. 2016. URL: https://www.youtube.com/watch?v=tqvZ2Uj9FcY.

13. Дослідження рідкої крові та її слідів на речових доказах : методичні рекомендації. – Київ, 2010. – 35 с.

14. Експертна спеціальність 9.5 «Молекулярно-генетичні дослідження». *Харківський НДЕКЦ МВС*. URL: https://kharkiv-ndekc.mvs.gov.ua/diialnist/vydy-doslidzhen/ekspertna-spetsialnist-9-5-molekulyarno-genetichni-doslidzhennya

15. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню від 26.11.1987 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_068/print1484654734353597 .

16. Закон України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» від 20 листопада 2012 року № 5492-VI // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 51, ст.716.

17. Замула А.Ю. Застосування норм міжнародного права щодо заборони катування та їх імплементація в законодавство України / А.Ю. Замула [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://apdp.in.ua/v73/36.pdf.

18. Інструкція про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп’яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1413-15#Text.

19. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text.

20. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнародний документ від 04.11.1950 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 13. Ст. 54. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

21. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (Редакція від 13.11.1998). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text.

22. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984 / Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки – 1987. – № 6. – Ст.101. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text.

23. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр

24. Коропецька С. О., Савченко В. А. Відібрання біологічних зразків для експертизи: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 528. URL: https://www.lsej.org.ua/4_2021/132.pdf

25. Кривда Р.Г. Ідентифікація особи в судовій медицині на основі ПЛР аналізу геномної ДНК кісткової тканини : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. мед наук: спец. 14.01.25 «судова медицина» / Кривда Руслан Григорович; Національна медична академія післядипломної освіти імені П.Л. Шупика МОЗ України. – Київ, 2009. – 22 с.

26. Криміналістика: підруч. – [5-те вид., перероб. і доп.]. / [В. Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.] / за ред. В. Ю. Шепітька. – К.: Ін Юре, 2016. – 640 с.

27. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року [Електронний ресурс].доступу:
http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/234114/print1484654734353597.

28. Кримінальний кодекс України: наук.-практ. коментар. – [Вид. 4-те, доп.] / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.]; за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. – 1208 с. 34

29. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *База даних «Законодавство України». Офіційний сайт* Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

30. Лейба О. А. Відібрання біологічних зразків для експертного дослідження: спірні питання нормативної регламентації та практики правозастосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2021. № 65. С. 308–313. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.56

31. Лускатов О.В. Щодо визначення поняття «біологічні зразки», які відбираються у особи для проведення експертизи // Сучасні напрями розвитку судової експертизи та криміналіс- тики : тези доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам’яті засл. проф. М.С. Бокаріуса (м. Харків, 20 груд. 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; М-во юстиції України, Харків. НДІ суд. експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса. – Харків: ХНУВС, 2016. – 316 с., С. 150–153.

32. Методика судово-почеркознавчої експертизи (загальна частина) / ДНДЕКЦ МВС України; Уклад. К.М. Ковальов, З.С. Меленєвська, Н.Г. Шпакович. – К., 2008. – 34 с.

33. Методичні рекомендації «Порядок забору, транспортування та зберігання матеріалу для дослідження методом полімеразної реакції»,

затверджені Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 30.07.2013 р. № 662. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.google.com.ua/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=1c16c3a9e9fd1bdfe278eb8f1e68f95f .

34. Михайленко Д.Г. Кримінально-правова характеристика катування / Д.Г. Михайленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/4156/30.Mychailenko%20D.%20Kriminal%20prav%20kharak%20kat.pdf?sequence=1

35. Мішалов В. Д., Пустовіт С. В., Войченко В. В. та ін. Етико-правові та законодавчі особливості порядку вилучення біологічних матеріалів для наукових досліджень під час чи після проведення судово-медичної експертизи. Судово-медична експертиза. 2025. № 2. С. 24–37. DOI: https://doi.org/10.24061/2707-8728.2.2025.2.;

36. Мудрецька Г. В. Процесуальні аспекти отримання зразків для проведення експертизи у кримінальному судочинстві // Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу. Харків, 2017. С. 298. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/08_11_2017/pdf/140.pdf

37. Мурзо Є. Примусове відібрання біологічних зразків за ухвалою слідчого судді: де межа допустимого примусу? JustTalk. 2026. 3 берез. URL: https://justtalk.com.ua/post/primusove-vidibrannya-biologichnih-zrazkiv-za-uhvaloyu-slidchogo-suddi-de-mezha-dopustimogo-primusu.

38. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. N 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95/print1484654734353597.

39. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 9-те вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К. : Юридична думка, 2012. – 1316 с.

40. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України/ Д.С. Азаров, В.К. Грищук, А.В. Савченко [та ін.]; за заг. Ред.. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернєя. – К.: Юрінком Інтер, 2016. – 1064 с.

41. Огляд місця події: виявлення та вилучення об'єктів біологічного походження: Методичні рекомендації / Міністерство внутрішніх справ України, Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр; [авт.упоряд.: С.І. Перлін, С.О. Шевцов, Н.М. Косміна, В.В. Іонова]. – Х.: ФОП Чальцев О.В., 2009. – 100 с.

42. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо проведення освідування особи та відібрання зразків для експертизи. Рішення, внесені до ЄДРСР, з 2018 року по липень 2024 року / упоряд.: Г. М. Зеленов, О. В. Кривцова ; упр. аналіт. та правової роботи Касаційного кримінального суду депар. аналіт. та правової роботи. Київ, 2024. 27 с. URL:

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_KKS_osvid_zrazki_eksp_2018_07_2024.pdf

43. Печко В. В. Інститут застосування примусових заходів медичного характеру у кримінальному процесі України : дис. ... д-ра філософії : спец. 081 «Право». Маріуполь : Донецький державний університет внутрішніх справ, 2021. 207 с.

44. Пиріг І.В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування: монографія / І.В. Пиріг. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ : Ліра ЛТД, 2015. – 432 с.

45. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 02 лютого 2023 року у справі № 591/2823/19 (провадження № 51-49 км 22). *База даних «ipLex». Судові рішення.* URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=108849815&utm_source

46. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 14 липня 2020 року у справі № 318/1411/18 (провадження № 51-138км20). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/90486625

47. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22.03.2023 року у справі №761/17704/20: https://protocol.ua/ua/postanova_kks_vp_vid_22_03_2023_roku_u_spravi_761_17704_20/

48. Постанова ККС ВС від 02.02.2023 у справі № 591/2823/19. https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=108849815

49. Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС від 11.10.2023 у справі № 755/8691/15-к (провадження № 51-3701км23). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114188387.

50. Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС від 14.02.2024 у справі № 607/9004/22 (провадження № 51-5154км23). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117074387.

51. Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС від 22.03.2023 у справі № 761/17704/20 (провадження № 51-4187км22). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109747688.

52. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної цитології бюро судово-медичної експертизи : затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. № 6. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0251-95#Text.

53. Примусовий відбір зразків у особи для проведення експертизи. методичні рекомендації для практичних підрозділів / [О.В. Лускатов, В.В. Рогальська, К.М. Пантелєєв, Н.В. Павлова, А.І. Терещенко, Г.С. Бідняк]. В.Д. Людвік, Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2017. – 36 с.

54. Про державну реєстрацію геномної інформації людини : Закон України від 09.07.2022 р. № № 2391-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text.

55. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20.11.2012 р. № 5492-VI (Редакція від 14.06.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17#Text.

56. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ М-ва юстиції України від 08.10.1998 р., № 53/5 // Офіц. вісн. України. – 1998. – № 46. – стор. 172.

57. Про національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII (Редакція від 13.03.2026). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text.

58. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12.

59. Рекомендації ВООЗ щодо взяття крові: найкращі практики у флеботомії. URL: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/sites/books/NBK138655/

60. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «PG и JH проти Сполученого Королівства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nsj.gov.ua/files/documents/ECHR%20and%20Criminal%20procedure%20Mc%20Bride%20ukr.pdf.

61. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Сондерз проти Сполученого Королівства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nsj.gov.ua/files/documents/ECHR%20and%20Criminal%20procedure%20Mc%20Bride%20ukr.pdf.

62. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Тирадо Ортіс і Лосано Мартін проти Іспанії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nsj.gov.ua/files/documents/ECHR%20and%20Criminal%20procedure%20Mc%20Bride%20ukr.pdf.

63. Рогальська В.В. Процесуальний порядок здійснення відібрання біологічних зразків для експертизи // В.В. Рогальська // Теорія та практика кримінального процесуального доказування: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції, (Івано-Франківськ, 24 березня 2017 року). – Івано-Франківськ, 2017., С. 123–127.

64. Рожнова В. В. Застосування заходів процесуального примусу, пов'язаних з ізоляцією особи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : НАВС, 2003. 20 с.

65. Case of P. G. and J. H. v. the United Kingdom – Court (Third Section) Judgment. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59665.

66. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладенні) : підруч. / М.В. Салтевський. –К. : Кондор, 2006. – 588 с.

67. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. 4. – С. 121.

68. Справа «Драган Петрович проти Сербії» : рішення Європейського суду з прав людини від 14 квітня 2020 р. (заява № 75229/10). *HUDOC: European Court of Human Rights*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-202345%22]}

69. Справа «Каруана проти Мальти» : рішення Європейського суду з прав людини від 15 травня 2018 року (заява № 41079/16). *HUDOC: European Court of Human Rights*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-183511%22]}

70. Справа «С. і Марпер проти Сполученого Королівства» : Рішення Європейського суду з прав людини від 04 грудня 2008 року (заяви № 30562/04 та № 30566/04). *HUDOC: European Court of Human Rights.* URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-90051%22]}

71. Справа «Шмідт проти Німеччини» : рішення Європейського суду з прав людини від 05 січня 2006 року (заява № 32352/02). *HUDOC: European Court of Human Rights*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-72120%22]}

72. Справа «Яллог проти Німеччини» : рішення Великої палати Європейського суду з прав людини від 11 липня 2006 р. (заява № 54810/00). *HUDOC: European Court of Human Rights*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-76307%22]}

73. Судова молекулярно-генетична експертиза. *Донецький НДЕКЦ МВС*. URL: https://ndekc.dn.ua/ua/perelik-poslug/dna/

74. Сучасні методи та засоби відібрання біологічних зразків, визначення генетичних ознак (ДНК-профілю) та проведення порівняльного дослідження : метод. рек. / Я. В. Фурман, В. В. Юсупов, А. А. Саковський та ін.; Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. 43 с.

75. Тарасенко К.В. Права людини при примусовому отриманні зразків для експертизи / К.В. Тарасенко, М.Ф. Сокиран // Форум права. – 2014. – № 4. – С. 322–326 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_4_57.pdf.

76. Тарасюк С. М. Кримінальний процесуальний примус у системі державного примусу: теоретико-правовий аналіз. *Право та державне управління*. 2025. № 4. С. 148. URL: https://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2025/23.pdf

77. Татаров О. Ю. Силове відібрання біологічних зразків – порушення прав громадян. *LIGA.net*. URL: https://blog.liga.net/user/otatarov/article/23187.

78. Тертишник В.М. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар; вид. 18-те, доповн. і переробл. Київ : Алерта, 2021. 1110 с.

79. Тирлич Є. В. ПРАВОВІ ЗАСАДИ І ТАКТИКА ОТРИМАННЯ ЗРАЗКІВ ДЛЯ ЕКСПЕРТИЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: дис. ... д-ра філософії : спец. 081 «Право». Кропивницький, 2026. 232 с.

80. Узагальнення судової практики про практику вирішення слідчими суддями питань, пов'язаних із слідчими (розшуковими) діями (обговорено 03 червня 2016 року на засіданні пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html.

81. Ухвала Ковпаківського районного суду м. Суми від 24 лютого 2023 р., справа No 592/2182/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109175884 (дата звернення: 14.04.2023).

82. Ухвала Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 18 січня 2023 року, справа № 202/10325/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108823477.

83. Ухвала Солом`янського районного суду м. Києва від 18 червня 2019 р. у справі № 760/16027/19 (провадження № 1-кс/760/8562/19). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83055643.

84. Ухвала Центрально-Міського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 11 січня 2020 р., справа No 216/4757/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86884559.

85. Фурман Я. В., Нечеснюк М. В., Юсупов В. В. Збирання біологічних слідів людини під час огляду місця події : метод. рек. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. 37 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/bitstreams/a5099bcb-1333-456a-a852-ad5aa4323b29/download

86. Чаплинський К.О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монограф. / К.О. Чаплинський – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. – 308 с.

87. Шульженко А. В. Примусове відібрання зразків для експертизи: кримінально-процесуальні та етичні аспекти. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2012. Вип. 4. С. 125–133.

88. Щербаковський М. Г. Судова експертологія : навч. посіб. Харків : Видавництво Харківського національного університету внутрішніх справ, 2008. 192 с.

89. Щербаковський М. Г., Проценко А. М., Волкова А. Е. Біологічні зразки для експертизи: поняття, умови та тактика відбирання. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2024. № 2 (105). С. 189–203. URL: https://doi.org/10.32631/v.2024.2.18

90. Cascella R., Stocchi L., Strafella C. et al. Comparative analysis between saliva and buccal swabs as source of DNA: lesson from HLA-B*57:01 testing. Pharmacogenomics. 2015. Vol. 16, No. 10. P. 1039–1046. DOI: 10.2217/pgs.15.59. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/26230858/

91. CODE OF PRACTICE FOR THE IDENTIFICATION OF PERSONS BY POLICE OFFICERS// POLICE AND CRIMINAL EVIDENCE ACT 1984

(PACE) CODE D. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a81828ded915d74e33fe990/9789999106344.pdf

92. Maria Guillermina Almada. Improving Telogen Hair Analysis by Predicting Nuclear and Mitochondrial DNA Success for Massively Parallel Sequencing Using Microscopic and qPCR Methods: National Institute of Justice. URL.: https://nij.ojp.gov/library/publications/improving-telogen-hair-analysis-predicting-nuclear-and-mitochondrial-dna).

93. Funke v. France: Court (First Section) Judgment. App.10828/84. 25.02.1993 URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":["001-100744"]}

94. Kaplina O. V., Shylo O. H., Titko I. A. Using the samples of human biological materials in the criminal procedure: the practice of the european court of human rights. *Wiadomości Lekarskie*. 2019. Vol. 72, iss. 8. P. 1576–1581. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32012511

ДОДАТКИ

Додаток 1

Перелік статей та частин статей КК України для визначення підстав обов'язкової державної реєстрації геномної інформації за пунктом 1 частини першої статті 5 Закону України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини»[115]

Розділ КК України	Категорія злочинів	Статті та частини статей КК України
I	Проти основ національної безпеки України	ч. 1 ст. 109; чч. 2-3 ст. 110; чч. 2-4 ст. 110-2; чч. 1-2 ст. 111; чч. 5-8 ст. 111-1; ст. 111-2; ст. 112; ст. 113; ч. 1 ст. 114; ст. 114-1; чч. 2-3 ст. 114-2.
II	Життя, здоров'я	ст. 115; ч. 3 ст. 120*; ст. 121; чч. 1-3 ст. 127; ч. 4 ст. 130; ч. 3 ст. 135; чч. 3, 5 ст. 143.
III	Волі, честі, гідності	ч. 3 ст. 146; ч. 2 ст. 146-1; ст. 147; ст. 149; ч. 3 ст. 150; чч. 2-3 ст. 150-1.
IV	Статевої свободи та статевої недоторканості особи	чч. 2-6 ст. 152; чч. 2-6 ст. 153; ч. 2 ст. 155; ч. 2 ст. 156; ч. 3 ст. 156-1.
VI	Власності	чч. 3-5 ст. 185; чч. 2-5 ст. 186; ст. 187; чч. 2-4 ст. 189; чч. 4-5 ст. 190; чч. 3-5 ст. 191; ч. 2 ст. 194; чч. 2-3 ст. 194-1.
IX	Громадської безпеки	чч. 1-5 ст. 255; ст. 255-1; ч. 1 ст. 255-2; ст. 255-3; чч. 1-3, 5-6 ст. 255-4; ч. 2 ст. 256; ст. 257; чч. 1-3 ст. 258; ч. 2 ст. 258-1; ч. 1 ст. 258-3; чч. 1, 2, 4 ст. 258-4; чч. 1-3 ст. 258-5; чч. 1-3 ст. 258-6; ст. 259; чч. 2-5 ст. 260; ст. 261; ст. 262; ч. 1 ст. 263; ст. 263-1; чч. 2-3 ст. 265; чч. 2-3 ст. 265-1; ч. 2 ст. 267*; ч. 4 ст. 267-1; ч. 2 ст. 269; ч. 2 ст. 270*; чч. 2-3 ст. 270-1.
XIII	У сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів	ст. 305; ст. 306; чч. 1-3 ст. 307; ст. 308; ч. 3 ст. 309; ч. 2 ст. 310; ч. 3 ст. 311; чч. 2-3 ст. 312; чч. 2-3 ст. 313; чч. 2-3 ст. 314; ч. 2 ст. 315; ч. 2 ст. 317.
XX	Проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку	ч. 2 ст. 436-1; ч. 3 ст. 436-2; ст. 437; ст. 438; ст. 439; ст. 440; ст. 441; чч. 1-2 ст. 442; чч. 1-2 ст. 442-1; ст. 443; ч. 1 ст. 444; ст. 446; чч. 1-4 ст. 447.

[115] Про державну реєстрацію геномної інформації людини. Закон України від 09.07.2022 № 2391-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text.

*Норми, позначені зірочкою, застосовуються для цієї підстави державної реєстрації лише за умови встановлення у конкретному кримінальному провадженні умисної форми вини.

Додаток 2

Проєкт постанови про відібрання біологічних зразків для проведення експертизи (добровільний порядок)

ПОСТАНОВА
про відібрання біологічних зразків для проведення експертизи

м. _____ «___» _____ 202__ року

Слідчий

_____

(найменування органу досудового розслідування, посада, ПІБ), розглянувши матеріали кримінального провадження, внесеного до Єдиного реєстру досудових розслідувань за № _____ від «___» _____ 202__ року, за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. ___ ст. _____ КК України, –

ВСТАНОВИВ:

У ході здійснення досудового розслідування у вказаному кримінальному провадженні встановлено, що _____

_____

(короткий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення із зазначенням дати, часу, місця, способу вчинення та правової кваліфікації; зміст обставин, які є підставами для прийняття постанови).

Під час проведення огляду місця події від «___» _____ 202__ року було виявлено та вилучено об'єкти зі слідами біологічного походження, а саме: _____

_____

(детальний перелік вилучених предметів і слідів біологічного походження із зазначенням способу їх фіксації та пакування).

Постановою слідчого / прокурора від «___» _____ 202__ року у даному кримінальному провадженні призначено судову молекулярно-генетичну експертизу, проведення якої доручено експертам _____.

(найменування судово-експертної установи, прізвища експертів)

З метою проведення повного, всебічного та неупередженого досудового розслідування, перевірки слідчих версій, встановлення можливої тотожності або походження вилучених слідів біологічного походження від конкретної особи, а також вирішення поставлених перед експертизою ідентифікаційних завдань щодо генотипу _____

(процесуальний статус, прізвище, власне ім'я, по батькові особи, дата і місце народження), виникла обґрунтована процесуальна необхідність в отриманні біологічних зразків зазначеної особи для порівняльного дослідження (експериментальних зразків).

Відповідно до положень частин 1, 3 статті 245 та статті 241 КПК України відбирання біологічних зразків у особи здійснюється за правилами освідування, на підставі мотивованої

постанови прокурора. Згідно з вимогами кримінального процесуального закону, перед початком проведення процесуальної дії особі пропонується надати біологічні зразки добровільно.

На підставі викладеного, керуючись статтями 9, 36, 40, 40-1, 110, 241, 245 КПК України, –

ПОСТАНОВИВ:

1. Здійснити відібрання біологічних зразків для проведення судової експертизи (зразків для порівняльного дослідження) у _____
(процесуальний статус, прізвище, власне ім'я, по батькові особи, дата народження, адреса проживання), а саме: зразків клітин букального епітелію (зішкріб слизової оболонки ротової порожнини) на 2 (два) стерильні зонди-тампони, а у разі неможливості їх отримання або наявності обґрунтованих перешкод – зразків волосся з кореневими фолікулами у кількості 20–25 одиниць або зрізів нігтьових пластин.

2. Запропонувати особі _____ надати зазначені біологічні зразки добровільно.

3. Доручити проведення слідчої (розшукової) дії слідчому/виконання залишаю за собою _____
(посада, підрозділ, орган поліції, прізвище та власне ім'я слідчого / слідчим слідчої групи) за участю спеціаліста-криміналіста (судово-медичного експерта / лікаря) _____.

4. Постанову оголосити особі під розпис перед початком процесуальної дії, одночасно роз'ясниви її процесуальні права, обов'язки, сутність призначеної експертизи та правові наслідки відмови від добровільного надання зразків, передбачені ч. 3 ст. 245 КПК України (ініціювання перед слідчим суддею питання про їх примусове відбирання).

5. Копію постанови вручити особі перед початком проведення процесуальної дії.

6. Скарга на дане рішення не розглядається під час досудового розслідування і може бути предметом розгляду під час підготовчого провадження у суді згідно з правилами ст.ст. 314-316 КПК України.

7. Копію даної постанови направити прокурору.

Слідчий _____ /
_____ /
(підпис) (власне ім'я, ПРІЗВИЩЕ)

Додаток 3

Проєкт протоколу відібрання біологічних зразків
(добровільний порядок)

ПРОТОКОЛ
відібрання біологічних зразків

м. _____ «___» _____ 202__ року

Слідчу (розшукову) дію розпочато: Слідчу (розшукову) дію закінчено:

___ год. ___ хв. ___ год. ___ хв.

Слідчий

_____

(посада, найменування органу досудового розслідування, спеціальне звання, ПІБ), розглянувши матеріали кримінального провадження, внесеного до Єдиного реєстру досудових розслідувань за № _____ від «___» _____ 202__ року, на підставі постанови слідчого _____ від «___» _____ 202__ року, керуючись статтями 104, 105, 107, 223, 241, 245 Кримінального процесуального кодексу України, у службовому приміщенні кабінету № ___ за адресою: _____,
за участю особи, у якої відбираються зразки: _____
(процесуальний статус, прізвище, власне ім'я, по батькові, дата і місце народження, місце проживання/реєстрації, номер телефону),
за участю захисника: _____
(прізвище, власне ім'я, номер свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю, ордер № ___ від «___» _____ 202_ р. – у разі участі),
за участю спеціаліста / лікаря: _____
(посада, місце роботи, фах, спеціальне звання, прізвище, власне ім'я),
без залучення понятих на підставі ч. 7 ст. 223 КПК України у зв'язку із застосуванням безперервного відеозапису ходу проведення слідчої дії [у разі незастосування відеозапису – за участю двох понятих: 1) ПІБ, адреса; 2) ПІБ, адреса],
із застосуванням технічного засобу безперервної відеофіксації: _____
(найменування, марка та модель відеокамери, серійний номер, носій відеоінформації: карта пам'яті / накопичувач типу _____, серійний або індивідуальний інвентарний № ____, умови освітлення: природне/штучне).

Попередження про фіксацію: Усім присутнім особам повідомлено про застосування безперервного відеозапису процесуальної дії та умови використання технічного засобу фіксації.

Роз'яснення прав особі: Особі, у якої відбираються зразки, _____, роз'яснено її процесуальний статус та права і обов'язки, передбачені статтями 42 (для підозрюваного) / 56 (для потерпілого) / 66 (для

свідка) КПК України, зокрема: право знати, у зв'язку з чим здійснюється процесуальна дія; право давати пояснення та заявляти клопотання; право користуватися правовою допомогою захисника; право вимагати перевірки правильності внесених до протоколу відомостей та вносити до нього зауваження. Одночасно особі роз'яснено положення ст. 63 Конституції України та ст. 18 КПК України про свободу від самовикриття та право не свідчити проти себе, членів своєї сім'ї та близьких родичів.

Права та процесуальні обов'язки мені роз'яснені та зрозумілі: _____
(підпис особи)

Роз'яснення прав спеціалісту: Спеціалісту _____ роз'яснено його права та обов'язки, передбачені ст. 71 КПК України, та попереджено про кримінальну відповідальність за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків відповідно до ст. 385 КК України.

Права та обов'язки спеціаліста роз'яснені: _____ (підпис спеціаліста)

ХІД СЛІДЧОЇ (РОЗШУКОВОЇ) ДІЇ:

1. Особі _____ оголошено постанову слідчого/прокурора про відібрання біологічних зразків для проведення експертизи від «___» _____ 202__ року та вручено її належним чином засвідчену копію під розпис. Слідчим роз'яснено мету відібрання зразків, вид призначеної експертизи (судова молекулярно-генетична) та запропоновано надати біологічні зразки добровільно.

Заява особи: «Я, _____, з постановою слідчого/прокурора ознайомлений(-а), її копію отримав(-ла), суть запланованої експертизи мені зрозуміла. Надаю добровільну згоду на відібрання у мене зразків букального епітелію з ротової порожнини для проведення призначеної експертизи. Претензій щодо процедури не маю».
Підпис особи: _____

2. Спеціаліст (лікар) _____ провів попереднє візуальне опитування та зовнішній огляд ротової порожнини особи, з'ясував відсутність гострих запальних або травматичних процесів, що перешкоджають відбору букального епітелію. Особою підтверджено, що протягом останніх 30 хвилин вона не вживала їжу, напої, не палила та не використовувала засоби гігієни ротової порожнини.

3. Спеціаліст у стерильних медичних рукавичках із дотриманням правил криміналістичної асептики у присутності всіх учасників слідчої дії відкрив індивідуальний комплект для забору біологічних зразків (зонди-тампони з аплікатором марки _____, партія № _____, строк придатності до «___» _____ 202_ року).

4. Безпосередня процедура відбору: Спеціалістом [або: особою самостійно під безпосереднім контролем та інструктажем спеціаліста] робочою поверхнею першого зонда-тампона проведено мазок клітин слизової оболонки внутрішньої поверхні лівої щоки шляхом обертання аплікатора з помірним натиском протягом 15–20 секунд. Аналогічним чином робочою поверхнею другого стерильного зонда-тампона проведено зішкріб клітин слизової оболонки внутрішньої поверхні правої щоки. Процедура проведена безболісно, без порушення цілісності тканин та кровотеч.

5. Фіксація та підготовка до пакування: Зонди-тампони із відібраними біологічними зразками залишено для висушування у вертикальному положенні у спеціальних стерильних

тримачах за кімнатної температури (+20°C) протягом 25 хвилин у приміщенні, захищеному від пилу, протягів, прямого сонячного світла та потенційної сторонньої контамінації.

6. Опис упаковки та забезпечення збереженості (chain of custody): Після повного висушування кожен зонд-тампон із біологічним матеріалом поміщено до індивідуального напівпроникного паперового пакета (конверта), призначеного для біологічних об’єктів. Паперовий конверт клапаном склеєно, опечатано паперовою биркою № ____ та поміщено до індивідуального захисного сейф-пакета № _____. На пакет нанесено пояснювальний напис: «Біологічні зразки (клітини букального епітелію) гр. _____, відібрані в добровільному порядку «__» _____ 202__ року слідчим _____ у кримінальному провадженні № _____». Пакет скріплено підписами слідчого, спеціаліста, особи, у якої відібрано зразки, та захисника.

7. Додатки до протоколу: Відповідно до ст. 105 та 107 КПК України до протоколу додаються:

1) упаковані та опечатані біологічні зразки (сейф-пакет № _____);

2) оригінальний носій безперервного відеозапису проведеної слідчої дії (карта пам’яті марки _____, об’ємом ___ GB, серійний № _____), упакований у паперовий конверт, опечатаний биркою та скріплений підписами учасників.

8. Заяви, зауваження та клопотання: Перед підписанням протоколу учасникам надано можливість ознайомитися з його текстом особисто [або: протокол оголошено слідчим уголос]. Від учасників процесуальної дії заяв, зауважень, скарг на дії слідчого чи спеціаліста, а також доповнень до протоколу не надійшло [у разі наявності – викладається їх суть].

Протокол прочитано особисто, всі внесені дані зафіксовано повно і правильно:

Особа, у якої відібрано зразки: _____ /
_____ /

Захисник (у разі участі): _____ /
_____ /

Спеціаліст (лікар): _____ /
_____ /

Слідчий: _____ /
_____ /

Копію протоколу відібрання біологічних зразків та копію постанови прокурора отримав(-ла): «___» _____ 202__ року, о ___ год. ___ хв.
Підпис: _____ / _____ /

Додаток 4

Проєкт протоколу процесуальної дії з відібрання біологічних зразків (фіксації відмови особи від їх добровільного надання)

ПРОТОКОЛ
процесуальної дії з відібрання біологічних зразків (фіксація відмови особи від добровільного надання зразків)

м. _____ «___» _____ 202__ року

Процесуальну дію розпочато: ___ год. _ хв. Процесуальну дію закінчено: ___ год. _хв.

Слідчий

_____

(посада, підрозділ, орган досудового розслідування, спеціальне звання, прізвище, ПІБ), у кримінальному провадженні, внесеному до ЄРДР за № _____ від «___» _____ 202__ року, керуючись статтями 104, 105, 107, 223, 241, ч. 3 ст. 245 Кримінального процесуального кодексу України, на виконання постанови слідчого/прокурора __ _____ від «___» _____ 202__ року, у службовому приміщенні _____ за адресою: _____, за участю особи: _____

(процесуальний статус, прізвище, власне ім'я, по батькові, дата народження, зареєстроване/фактичне місце проживання), за участю захисника: _____

(прізвище, власне ім'я, свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю № ____, ордер № ____ від «___» _____ 202_ р.), за участю спеціаліста / судово-медичного експерта: _____

(посада, місце роботи, спеціальне звання, фах, прізвище, власне ім'я – у разі залучення), без залучення понятих відповідно до ч. 7 ст. 223 КПК України у зв'язку зі здійсненням безперервної відеофіксації [або у присутності понятих: 1) ПІБ, адреса; 2) ПІБ, адреса], із застосуванням технічного засобу фіксації: _____

(марка, модель відеокамери, серійний номер, характеристики носія відеозапису).

Попередження: Усім присутнім повідомлено про здійснення безперервної відеофіксації процесуальної дії.

Роз'яснення прав: Особі _____ роз'яснено її процесуальні права та обов'язки, передбачені КПК України відповідно до її статусу, право на кваліфіковану правову допомогу, положення ст. 63 Конституції України та ст. 18 КПК України про свободу від самовикриття.

Права та обов'язки мені роз'яснені: _____ (підпис особи)

ХІД ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЇ:

1. Особі _____ оголошено постанову слідчого/прокурора _____ від «___» _____ 202__ року про відібрання біологічних зразків для проведення призначеної судової молекулярно-генетичної експертизи у кримінальному провадженні № _____, копію якої вручено під розпис.

2. Слідчим роз'яснено сутність, завдання та методику запланованої судової експертизи, безболісність та абсолютну безпеку процедури забору біологічного матеріалу (букального епітелію), а також офіційно запропоновано надати біологічні зразки добровільно.

3. Слідчим під розпис роз'яснено процесуальні наслідки відмови особи від добровільного надання біологічних зразків, передбачені ч. 3 ст. 245 КПК України, а саме: звернення слідчого, погодженого з прокурором, до слідчого судді з клопотанням про надання дозволу на примусове відбирання біологічних зразків, а також роз'яснено загальнообов'язковий характер рішень слідчого судді та кримінальну відповідальність за умисне невиконання судового рішення, передбачену ст. 382 Кримінального кодексу України.

Заява особи щодо відмови: «Я, _____, з постановою слідчого/прокурора ознайомлений(-а), проте категорично відмовляюся добровільно надати будь-які біологічні зразки (зокрема змиви/мазок букального епітелію з порожнини рота, волосся, кров тощо) з таких мотивів: _____
_____»
.

Підпис особи: _____

Позиція захисника: _____

Підпис захисника: _____

4. У зв'язку з категоричною відмовою особи від добровільного надання біологічних зразків, проведення процесуальної дії з відбору біоматеріалу припинено. Слідчим повідомлено, що стороною обвинувачення у порядку статей 132, 245 КПК України буде ініційовано звернення до слідчого судді для отримання дозволу на примусовий відбір зразків.

5. Додаток до протоколу: Відповідно до ст. 105 КПК України до протоколу додається оригінальний носій безперервного відеозапису (картка пам'яті № _____), опечатаний у сейф-пакет № _____ та скріплений підписами учасників.

6. Ознайомлення з протоколом та зауваження: Протокол пред'явлено для ознайомлення присутнім учасникам. Зауважень та доповнень до протоколу не надійшло [або викладено зміст зауважень].

Підписи учасників процесуальної дії:

Особа, яка відмовилася від надання зразків: _____ /
_____ /

Захисник: _____ /
_____ /

Спеціаліст (у разі залучення): _____ /
_____ /

Слідчий: _____ /

_____ /

Процесуальне застереження: [Засвідчення факту відмови від підписання відповідно до ч. 6 ст. 104 КПК України]

У разі відмови особи, яка заявила про ненадання зразків, від підписання цього протоколу:
«Особа _____ відмовилася від підписання цього протоколу. Особі надано право дати письмові пояснення причин відмови від підписання, від чого вона: _____.
Факт відмови від підписання протоколу та надання пояснень засвідчуємо:
Захисник: _____ / _____ /
Поняті (у разі відсутності захисника):
1. _____ / _____ /
2. _____ / _____ /
Слідчий: _____ / _____ /»

Копію цього протоколу отримав(-ла): «___» _____ 202__ року, о ___ год. ___ хв.
Підпис: _____ / _____ /

Додаток 5

Проєкт клопотання слідчого / прокурора до слідчого судді про дозвіл на здійснення примусового відібрання біологічних зразків

Слідчому судді _____ районного суду м. _____
Слідчий:
_____
_____
(посада, найменування органу, звання, ПІБ, телефон, e-mail)

ПОГОДЖЕНО:
Прокурор
_____
(найменування органу прокуратури, посада, ПІБ)
«___» _____ 202__ року
Підпис: _____ /
_____ /

КЛОПОТАННЯ
про дозвіл на здійснення примусового відібрання біологічних зразків у особи для проведення експертизи

Слідчий _____ здійснює досудове розслідування у кримінальному провадженні, внесеному до ЄРДР за № _____ від «___» _____ 202__ року, за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. ___ ст. _____ КК України.

ОБҐРУНТУВАННЯ КЛОПОТАННЯ:

1. Фактичні обставини правопорушення: «___» _____ 202__ року _____
_____
(детальний виклад обставин справи, місця, часу, способу вчинення діяння та форми вини).

2. Обґрунтованість підозри: «___» _____ 202__ року особі _____ повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. ___ ст. _____ КК України. Обґрунтованість підозри підтверджується зібраними у провадженні доказами: _____
_____.

3. Виявлення та фіксація біологічних слідів: Під час проведення огляду місця події від «___» _____ 202__ року виявлено та вилучено об’єкти зі слідами біологічного походження (речовина бурого кольору, недопалки, волокна тощо), про що складено протокол з фото- та відеофіксацією.

4. Призначення судової експертизи: Постановою слідчого від «___» _____ 202__ року призначено судову молекулярно-генетичну експертизу, виконання якої доручено _____. Відповідно до висновку № _____ від «___» _____ 202__ р., із вилучених слідів виділено ДНК-профіль невстановленої особи чоловічої (жіночої) генетичної статі. Для вирішення питання щодо тотожності виявленого профілю з генотипом підозрюваного _____ виникла об’єктивна необхідність у наданні порівняльних біологічних зразків.

5. Значення зразків для встановлення обставин кримінального провадження: Відібрання зразків підозрюваного є критично необхідним та незамінним джерелом доказової інформації, оскільки пряме зіставлення генетичних ознак дозволить спростувати або беззаперечно підтвердити присутність підозрюваного на місці злочину та його безпосередній контакт із предметами посягання.

6. Неможливість отримати відомості іншим шляхом: Отримати достовірні ідентифікаційні дані без молекулярно-генетичного аналізу зразків особи об'єктивно неможливо. Альтернативні відкриті чи архівні зразки генотипу в розпорядженні органу досудового розслідування відсутні.

7. Фіксація відмови особи від добровільного надання зразків: «___» _____ 202__ року особі _____ у присутності захисника оголошено постанову слідчого/прокурора про відібрання біологічних зразків та запропоновано надати їх добровільно. Проте остання категорично відмовилася надати біологічні зразки, що зафіксовано протоколом від «___» _____ 202__ року.

8. Оцінка пропорційності та вимог практики ЄСПЛ: Запитуваний першочерговий спосіб відбору (букальний епітелій шляхом мазку слизової оболонки ротової порожнини зондом-тампоном) є неінвазивним, безпечним для здоров'я, безболісним та становить мінімальне втручання в особисту недоторканність. У разі пасивного фізичного опору особи (відмови відкрити рот) клопотанням охоплюється альтернативний відбір мінімально необхідної кількості зразків волосся з кореневими фолікулами або зрізів нігтьових пластин. Втручання повністю відповідає критеріям необхідності в демократичному суспільстві та стандартам ЄСПЛ у справах «Saunders v. the United Kingdom» (1996), «Jalloh v. Germany» (2006), «Schmidt v. Germany» (2006) та «Caruana v. Malta» (2018), де констатовано, що відбір біологічних зразків (слини, волосся), які існують незалежно від волі особи, не порушує привілей проти самовикриття за умови законної процедури та відсутності нелюдського поводження.

Враховуючи викладене, на підставі статей 131, 132, 241, 245 Кримінального процесуального кодексу України, –

ПРОШУ:

1. Надати слідчому _____ (а також слідчим, які входять до складу слідчої групи у даному кримінальному провадженні) дозвіл на здійснення примусового відібрання біологічних зразків у підозрюваного _____, «___» _____ _____ року народження, для проведення призначеної судової молекулярно-генетичної експертизи.

2. Визначити способи та види примусового відібрання біологічних зразків: клітини букального епітелію з порожнини рота на 2 стерильні зонди-тампони, а у разі неможливості їх забору через опір особи – зразки волосся з кореневими фолікулами з волосяної частини голови у кількості 20–25 одиниць або зрізи вільних країв нігтьових пластин.

3. Визначити, що примусове відібрання біологічних зразків здійснюється за обов'язкової участі відповідного медичного працівника (судово-медичного експерта або лікаря) із забезпеченням права на правову допомогу захисника (у разі його залучення або обов'язкової участі за ст. 52 КПК України) та із застосуванням безперервної відеофіксації.

Додатки до клопотання:
1. Витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань у кримінальному провадженні № _____.

2. Копія протоколу огляду місця події від «___» _____ 202_ року з додатками.
3. Копія постанови про призначення судової молекулярно-генетичної експертизи від «___» _____ 202_ року.
4. Копія повідомлення про підозру _____ від «___» _____ 202_ року.
5. Копія постанови прокурора про відібрання біологічних зразків від «___» _____ 202_ року.
6. Копія протоколу процесуальної дії (фіксації відмови від надання зразків) від «___» _____ 202_ року.

Слідчий: _____ /
_____ /
(підпис) (власне ім’я, ПРІЗВИЩЕ)

Додаток 6

Проєкт проєкту ухвали слідчого судді про дозвіл на примусове відібрання біологічних зразків

УХВАЛА
ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

м. _____ «___» _____ 202__ року

Слідчий суддя _____ районного суду м. _____

_____,

за участю секретаря судового засідання _____,

прокурора _____,

слідчого _____,

підозрюваного (особи, щодо якої внесено клопотання) _____,

захисника _____,

розглянувши у відкритому судовому засіданні клопотання слідчого, погоджене з прокурором, про надання дозволу на здійснення примусового відібрання біологічних зразків у кримінальному провадженні № _____, від «__» _____ 202_ р., за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого _____ КК України

ВСТАНОВИВ:

Слідчий звернувся до слідчого судді з клопотанням, погодженим з прокурором, про надання дозволу на примусове відібрання біологічних зразків у підозрюваного

_____

(ПІБ, число місяць рік та місце народження, місце проживання).

Клопотання мотивовано тим, що _____

_____

(короткий зміст доводів сторони обвинувачення, результати огляду місця події, висновок експерта про наявність неідентифікованого ДНК-профілю та протокол фіксації відмови особи від добровільного надання зразків).

У судовому засіданні прокурор та слідчий клопотання підтримали. Підозрюваний та його захисник проти задоволення клопотання заперечували (або надали відповідні пояснення).

Дослідивши матеріали клопотання та заслухавши пояснення сторін, слідчий суддя дійшов висновку, що клопотання підлягає задоволенню з таких підстав: Відповідно до ч. 3 ст. 245 КПК України у разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя за клопотанням сторони кримінального провадження, яке розглядається в порядку статей 163–166 КПК України, має право дозволити слідчому, прокурору здійснити їх відбирання примусово.

Стороною обвинувачення доведено наявність обґрунтованої підозри у вчиненні кримінального правопорушення, значення біологічних зразків для вирішення

ідентифікаційних завдань судової молекулярно-генетичної експертизи та неможливість отримати ці відомості іншим шляхом. Запитувані заходи втручання відповідають критеріям пропорційності, не створюють загрози життю і здоров'ю особи та відповідають усталеній практиці Європейського суду з прав людини.

Керуючись статтями 131, 132, 163–166, 241, 245, 309, 372 КПК України, слідчий суддя, –

ПОСТАНОВИВ:

1. Клопотання слідчого – задовольнити.

2. Надати слідчому _____ (а також слідчим слідчої групи та прокурорам групи прокурорів у кримінальному провадженні № _____) дозвіл на здійснення примусового відібрання біологічних зразків у підозрюваного

_____
(прізвище, власне ім'я, по батькові, дата народження),
а саме: біологічних зразків клітин букального епітелію (мазок слизової оболонки ротової порожнини) на 2 стерильні зонди-тампони, а у разі неможливості їх отримання внаслідок відмови відкрити рот – зразків волосся з кореневими фолікулами або зрізів вільних країв нігтьових пластин, із обов'язковим залученням судово-медичного експерта або лікаря.

3. Визначити, що примусове відібрання біологічних зразків повинно проводитися: а) з дотриманням вимог ст. 241 КПК України, без застосування дій, що принижують честь і гідність особи або є небезпечними для її здоров'я; б) із застосуванням безперервної відеофіксації (за винятком випадків нормативних та етичних обмежень).

4. Роз'яснити підозрюваному _____, що відповідно до ст. 129-1 Конституції України та ст. 533 КПК України судове рішення є обов'язковим до виконання на всій території України, а умисне невиконання ухвали суду тягне за собою кримінальну відповідальність, передбачену ст. 382 Кримінального кодексу України.

5. Встановити строк дії ухвали до «___» _____ 202__ року включно (у межах встановленого строку досудового розслідування).

6. Відповідно до ст. 309 КПК України ухвала слідчого судді окремому апеляційному оскарженню під час досудового розслідування не підлягає, а заперечення проти неї можуть бути подані під час підготовчого провадження в суді.

Слідчий суддя: _____ /
_____ /
(підпис) (власне ім'я, ПРІЗВИЩЕ)

Додаток 7

Проєкт протоколу примусового відібрання біологічних зразків у особи (із застосуванням заходів процесуального примусу)

ПРОТОКОЛ
примусового відібрання біологічних зразків

м. _____ «___» _____ 202__ року

Слідчу дію розпочато: ___ год. ___ хв. Слідчу дію закінчено: ___ год. ___ хв.

Слідчий

_____

(посада, підрозділ, найменування органу досудового розслідування, звання, прізвище, ПІБ), на виконання ухвали слідчого судді _____ районного суду м. _____ від «___» _____ 202__ р. у кримінальному провадженні № _____,

керуючись статтями 104, 105, 107, 223, 241, 245 КПК України, у приміщенні _____ за адресою: _____,

за участю особи, щодо якої постановлено ухвалу: _____

(процесуальний статус, ПІБ, дата народження, місце проживання),

за участю захисника: _____

(прізвище, ПІБ, номер свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, ордер № ___),

за участю медичного працівника (судово-медичного експерта / лікаря): _____

(посада, медичний заклад, спеціальність/фах, стаж роботи, прізвище, ПІБ),

за участю співробітників поліції (забезпечення громадського порядку та безпеки): _____

(посади, звання, підрозділ поліції, прізвища та ініціали поліцейських),

без залучення понятих відповідно до ч. 7 ст. 223 КПК України у зв'язку зі здійсненням безперервної відеофіксації,

із застосуванням технічного засобу фіксації: _____

(марка, модель відеокамери, серійний номер, індивідуальні реквізити носія відеозапису).

Попередження про фіксацію: Усім присутнім особам повідомлено про застосування безперервної відеофіксації слідчої дії.

Роз'яснення прав: Особі _____ повторно роз'яснено її процесуальні права та обов'язки, зміст ухвали суду, положення ст. 63 Конституції України та ст. 18 КПК України.

Підпис особи: _____

Роз'яснення спеціалісту: Медичному працівнику (судовому медику / лікарю) _____ роз'яснено права та обов'язки спеціаліста, передбачені ст. 71 КПК України, та попереджено про кримінальну відповідальність за ст. 385 КК України.

Підпис спеціаліста (лікаря): _____

ХІД СЛІДЧОЇ (РОЗШУКОВОЇ) ДІЇ:

1. Особі _____ пред'явлено оригінал ухвали слідчого судді від «___» _____ 202__ року та вручено її копію під розпис. Слідчим роз'яснено обов'язковість виконання судового рішення відповідно до ст. 129-1 Конституції України та наслідки невиконання (ст. 382 КК України). Особі офіційно запропоновано виконати вимоги судового рішення добровільно та надати доступ для відбору букального епітелію.

Заява/поведінка особи: Особа _____ заявила: «Я відмовляюся добровільно відкривати рот і надавати зразки букального епітелію» [або особа відмовилася давати пояснення та чинить пасивний спротив шляхом щільного стискання щелеп].
Підпис особи [або відмітка про відмову від підпису]: _____

2. Попередній медичний огляд: Лікарем _____ проведено візуальний медичний огляд особи _____ на предмет загального соматичного стану та відсутності протипоказань до здійснення процедури відбору. За результатами огляду: пульс ____ уд./хв., видимих гострих загроз життю та здоров'ю не виявлено, загальний стан задовільний, процедура відбору зразків безпечна.

3. Правове обґрунтування та порядок реалізації примусового заходу:
У зв'язку з відмовою особи добровільно надати доступ до ротової порожнини (стискання зубів), слідчим у суворій відповідності до ч. 5 ст. 241 КПК України та стандартів ЄСПЛ констатовано неприпустимість застосування насильницьких дій щодо розтискання щелеп у зв'язку з прямою загрозою травматизації особи.
На виконання пункту 2 резолютивної частини ухвали слідчого судді слідчим прийнято рішення про примусовий відбір альтернативного біологічного матеріалу – зразків волосся з волосяної частини голови з кореневими фолікулами [або зрізів вільних країв нігтьових пластин].

4. Фіксація дій з подолання протидії та відбору матеріалу:
О ___ год. ___ хв. особі оголошено вимогу спокійно перебувати на місці для проведення маніпуляції лікарем. Поліцейськими _____ здійснено заходи контролю та попередження раптових агресивних рухів шляхом обмеження рухомості рук (підтримання за передпліччя без застосування спеціальних засобів зв'язування чи кайданок / у разі спроби активного нападу або заподіяння шкоди собі – фіксуються законні підстави та строк застосування спеціальних заходів за ст. 44, 45 Закону «Про Національну поліцію»).
Медичним працівником _____ у стерильних рукавичках за допомогою стерильного анатомічного пінцета шляхом плавного натягування здійснено відбір 25 одиниць волосся з різних ділянок (лобної, тім'яної, скроневої та потиличної зон) голови підозрюваного. Усі відібрані волосини оглянуто за допомогою лупи: кожна волосина має збережену кореневу піхву (волосяний фолікул), придатну для молекулярно-генетичного ДНК-аналізу. Процедура тривала 1 хвилину 40 секунд, болючих ушкоджень не спричинила.

5. Післяпроцесуальний медичний огляд: О ___ год. ___ хв. негайно після відбору матеріалу медичним працівником проведено повторний огляд особи _____: шкірні покриви в місцях відбору без крововиливів і ушкоджень; тиск ____/____ мм рт. ст.; особа скарг на біль, запаморочення чи погіршення самопочуття не висловила [або внесено заяви особи].

6. Пакування та опечатування матеріалу: Відібране волосся викладено на стерильний аркуш кальки, поміщено до індивідуального паперового пакета № ___, який опечатано паперовою биркою № ____ та поміщено до сейф-пакета № _____. Нанесено пояснювальний напис: «Біологічні зразки (волосся з фолікулами) гр. _____, відібрані на виконання ухвали слідчого судді від «___» _____ 202__ року слідчим _____ у КП № _____». Пакет скріплено підписами слідчого, медика, захисника та особи.

7. Додатки: Сейф-пакет № _____ зі зразками та оригінальний носій безперервного відеозапису (картка пам'яті № _____), опечатаний у сейф-пакет № _____.

8. Протокол прочитано особисто, всі внесені дані зафіксовано повно і правильно:

9. Зауваження та заяви учасників: Протокол пред'явлено для ознайомлення.

Захисником / підозрюваним заявлено: _____

[або: заяв і зауважень не надійшло].

Підписи учасників процесуальної дії:

Особа, у якої відібрано зразки: _____ /
_____ /

Захисник: _____ /
_____ /

Медичний працівник (судовий медик): _____ /
_____ /

Співробітники поліції: _____ /
_____ /
_____ /
_____ /

Слідчий: _____ /
_____ /

Процесуальне застереження: [Відмітка про відмову від підписання за ч. 6 ст. 104 КПК України у разі її наявності]:

«Підозрюваний _____ відмовився підписати протокол слідчої дії. Факт відмови від підписання та надання пояснень засвідчуємо:
Захисник: _____ / _____ /
Медичний працівник: _____ / _____ /
Поняті (у разі відсутності захисника):
1. _____ / _____ /
2. _____ / _____ /
Слідчий: _____ / _____ /»

Копію цього протоколу примусового відібрання біологічних зразків отримав(-ла):
«___» _____ 202__ року, о ___ год. ___ хв.
Підпис: _____ / _____ /

Додаток 8

Правила відбору, пакування та умов зберігання біологічних зразків

Вид біологічного зразка	Спосіб відбору та суб'єкт	Необхідна кількість	Правила пакування та заходи проти контамінації	Умови й строки зберігання / транспортування
Букальний епітелій (слина)	Спеціаліст або слідчий за допомогою стерильного зонда-тампона (зішкріб з внутрішньої сторони щік).	2 окремі зонди-тампони (по одному з кожної щоки).	**Категорично заборонено упаковувати вологими у поліетилен!** Обов'язкове висушування за кімнатної температури (15–25°C) 20–30 хв. Пакування у паперові "дихаючі" конверти.	Сухе, темне місце за кімнатної температури – до кількох місяців. Транспортування у звичайних умовах без перегріву.
Рідка венозна кров	**Виключно медичний працівник** (лікар, медсестра) у закладі охорони здоров'я за правилами асептики.	5–10 мл у вакуумну пробірку з консервантом (ЕДТА).	Вакуумна пробірка з фіолетовою кришкою (ЕДТА). Ретельно перемішати (не струшувати). Пакується у герметичний захисний контейнер.	Температура +2...+4°C. Доставка до лабораторії протягом 24–48 годин. Відповідно до сучасних стандартів судової генетики та ДСТУ ISO 18385:2019 цільну венозну кров у вакутайнері з ЕДТА заморожувати не можна (відбувається гемоліз, деструкція клітин і

Вид біологічного зразка	Спосіб відбору та суб'єкт	Необхідна кількість	Правила пакування та заходи проти контамінації	Умови й строки зберігання / транспортування
				руйнування скла). Заморожуванню підлягають лише виділена ДНК або сухі плями.
Сперма (еякулят)	Особа збирає самостійно у приватних умовах у стерильний контейнер; або мазки урогенітальні (лікарем).	Весь об'єм еякуляту (1–3 мл) або 2 урогенітальні зонди.	Стерильний пластиковий аптечний контейнер для біоматеріалів або висушені мазки на марлевих тампонах.	У рідкому стані – негайна доставка або охолодження при +4°C. Висушені плями – кімнатна температура.
Волосся	Пінцетом із гумовими наконечниками або пальцями в рукавичках шляхом висмикування з волосяними цибулинами.	10–25 волосин із різних зон (лобна, тім'яна, дві скроневі та потилична).	Волосся викладається на аркуш білого паперу, фіксується смужкою паперу, загортається «аптечним способом» у паперовий пакет. *Стрижене волосся без цибулин непридатне для ядерної ДНК!*	Сухе провітрюване приміщення при кімнатній температурі. Необмежений строк за умови відсутності вологи.
Нігті та піднігтьовий вміст	Стерильні ножиці/кусачки для зрізання краю; стерильні зонди для піднігтьового зішкрібу.	Зрізи нігтьових пластин з усіх 10 пальців; зішкріби окремо з правої і лівої рук.	Окремі паперові пакети для кожної руки з чітким маркуванням («права рука», «ліва рука»).	Кімнатна температура, захист від вологи та прямого сонячного проміння.

Вид біологічного зразка	Спосіб відбору та суб'єкт	Необхідна кількість	Правила пакування та заходи проти контамінації	Умови й строки зберігання / транспортування
			Запобігати втраті мікрочасток.	

Додаток 9

Тематичний покажчик прецедентної практики Європейського суду з прав людини та Верховного Суду щодо відібрання зразків

Судовий орган, назва справи / рішення	Предмет розгляду	Ключова правова позиція (стандарт)
ЄСПЛ: Jalloh v. Germany (2006), Велика Палата, заява № 54810/00 URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-76307%22]}	Примусове введення блювотних засобів для вилучення наркотиків з організму особи.	Примусове медичне втручання в організм оцінюється за ст. 3 та 8 Конвенції. Втручання не повинно досягати мінімального рівня жорстокості. Застосування сили медиками або варварських методів порушує ст. 3 ЄКПЛ.
ЄСПЛ: Caruana v. Malta (2018), ухвала щодо прийнятності, заява № 41383/15 URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-183511%22]}	Примусове відібрання букального епітелію у свідка за рішенням суду у справі про вбивство.	Відібрання букального епітелію є мікроінвазивним втручанням, яке не викликає болю. За наявності судового контролю та розслідування тяжкого злочину є абсолютно пропорційним і не порушує ст. 8 ЄКПЛ.
ЄСПЛ: Schmidt v. Germany (2006), заява № 32352/02 URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-72120%22]}	Примусове відібрання крові та слини у підозрюваного в резонансному вбивстві за рішенням суду.	Забір крові лікарем за встановленими стандартами є короткочасною процедурою, що не спричиняє істотних страждань і відповідає ст. 8 Конвенції за наявності

Судовий орган, назва справи / рішення	Предмет розгляду	Ключова правова позиція (стандарт)
		легітимної мети.
ЄСПЛ: S. and Marper v. UK (2008), Велика Палата, заяви № 30562/04, 30566/04 URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-90051%22]}	Безстрокове зберігання відібраних біологічних зразків та ДНК-профілів осіб, кримінальні справи яких були закриті.	Безстрокове утримання геномної інформації невиправданих осіб є порушенням ст. 8 ЄКПЛ. Має існувати чіткий механізм знищення зразків і профілів у разі реабілітації особи.
ЄСПЛ: Saunders v. UK (1996), заява № 19187/91 URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58009	Межі дії привілею проти самовикриття (nemo tenetur se ipsum accusare) за ст. 6 Конвенції.	Право не свідчити проти себе стосується волевиявлення та показань особи, але не поширюється на матеріали, які існують незалежно від волі (кров, слина, волосся, відбитки пальців).
ККС Верховного Суду: справа № 676/1013/23 URL: **https://reyestr.court.gov.ua/Review/135515722 ;** **Справа № 761/17704/20** URL: **https://reyestr.court.gov.ua/Review/109747688**	Розмежування біологічних зразків та зразків голосу / мовлення.	Зразки голосу та усного мовлення не є біологічними зразками у розумінні ч. 3 ст. 245 КПК України; вони є функціональними проявами особи, їх неможливо відібрати примусово проти волі.
ККС Верховного Суду: справа № 243/8249/17 (2020) **URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90458869**	Відсутність захисника не є обов'язковою при відібранні біологічних зразків та не може позначитися на допустимості експертизи	Верховний Суд вказав, що оскільки присутність чи відсутність захисника під час відібрання у засудженого біологічних зразків у цьому випадку не може позначитися на змісті цієї інформації, тому висновок суду про допустимість висновків судово-медичних експертиз, які стосуються дослідження біологічних зразків засудженого, є обґрунтованим.
ККС Верховного Суду: справа № 318/1411/18	Участь понятих під час відібрання біологічних	Проведення відібрання біологічних зразків без

Судовий орган, назва справи / рішення	Предмет розгляду	Ключова правова позиція (стандарт)
(2020) URL: **https://reyestr.court.gov.ua/Review/90486625**	зразків.	участі понятих не є порушенням вимог статей 223, 241, 245 КПК України за умови належної процесуальної фіксації.

Додаток 10

Профільний перелік нормативно-правових актів та стандартів у сфері відібрання біоматеріалів та ДНК-ідентифікації

1. Кримінальний процесуальний кодекс України (статті 69, 84, 98, 101, 104, 110, 160–166, 223, 241, 242, 245, 274).
2. Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 № 4038-XII.
3. Про державну реєстрацію геномної інформації людини. Закон України від 09.07.2022 № 2391-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text.
4. Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII (статті 26, 42, 44 щодо біометричних даних та заходів фізичного впливу).
5. Порядок проведення обов'язкової державної реєстрації геномної інформації людини та Порядок проведення добровільної державної реєстрації геномної інформації людини, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 29.08.2023 № 978. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/978-2023-%D0%BF#Text
6. Порядок відбору, направлення на молекулярно-генетичну експертизу (дослідження) біологічного матеріалу військовополонених для встановлення геномної інформації та його зберігання, затверджений постановою КМУ від 19.05.2023 № 508. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/508-2023-%D0%BF#Text
7. Порядок забезпечення вилучення тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку із збройною агресією проти України, затверджений постановою КМУ від 17.06.2022 № 698. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-2022-%D0%BF#Text
8. Положення про Електронний реєстр геномної інформації людини, затверджене наказом МВС України від 04.08.2023 № 639. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1657-23#Text
9. Порядок відбору біологічного матеріалу у військовослужбовців, поліцейських, осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту та його зберігання, затверджений наказом МВС України від 19.04.2023 № 323. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0799-23#Text
10. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки

та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text

11. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної цитології бюро судово-медичної експертизи, затверджені наказом МОЗ України від 17.01.1995 № 6. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0251-95#Text

12. Порядок забору, транспортування та зберігання матеріалу для дослідження методом полімеразної ланцюгової реакції, затверджений наказом МОЗ України від 30.07.2013 № 662. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0662282-13#Text

13. ДСТУ ISO 18385:2019 «Мінімізація ризику контамінації продуктами людської ДНК у продуктах, які використовуються для збирання, зберігання та аналізу біологічного матеріалу для судово-експертних цілей». URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=84288

Науково-практичне видання

ВІДІБРАННЯ БІОЛОГІЧНИХ ЗРАЗКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ

Методичні рекомендації